

БЕЗБЕДНОСНИ ФОРУМ

ЕВРОАЗИЈСКИ БЕЗБЕДНОСНИ ФОРУМ

БЕЗБЕДНОСНИ ФОРУМ

НАУЧНО-ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

1/2020 ГОДИНА V
УДК 327.56 / ISSN 2466-4448

ЕВРОАЗИЈСКИ БЕЗБЕДНОСНИ ФОРУМ

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Проф. др Митар Ковач

УРЕДНИК

Петко Рашевић

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Председник - проф. др Радомир Милашиновић, проф. др Радован Радиновић, проф. др Митар Ковач, проф. др Спасоје Мучибабић, проф. др Слободан Мишовић, проф. др Зоран Килибарда, проф. др Јан Марчек, проф. др Мила Алечковић, проф. др Станко Нишић, проф. др Јелена Гускова, проф. др Александар Дугин, проф. др Предраг Ћеранић, проф. др Синиша Атлагић, доц. др Снежана Лакићевић, доц. др Јасминка Симић, доц. др Јелена Вукоичић, др Владимир Пејак, др Данко Јовановић, др Ања Филимонова, др Миле Драгић, мр Љубица Гојковић.

Адреса: Евроазијски безбедносни форум,
Бул. Зорана Ђинђића 45г/3, 11070 Нови Београд;
forum@eabezbednost.org;
тел: +381-64-877-92-73, +381-64-177-41-84.

Рукописи се не враћају.

Часопис излази два пута годишње

Штампа: DIS PUBLIC DOO, Браће Јерковић 111, 11010 Београд

e-mail: dispub.05@gmail.com

САДРЖАЈ

Митар КОВАЧ

Теоријски и практични аспекти стратегијских искустава и последица у супротстављању НАТО агресији 1999. године на СРЈ 7 – 31

Радомир КОВАЧЕВИЋ

**Природна и вештачка радиоактивност – вечита актуелност ..
..... 32 – 44**

Мирјана АНЂЕЛКОВИЋ ЛУКИЋ

НАТО агресија 1999. године на СР Југославију изазвала велику озраченост Војске на Косову и Метохији 45 – 62

Алек РАЧИЋ

**Ратна штета настала током НАТО агресије на СР Југославију
..... 63 – 69**

Зорка ВУКМИРОВИЋ

Рефлексија текућих политичких одлука на примену споразума о Заједничком телу за утврђивање последица НАТО бомбардовања по здравље и животну средину ... 70 – 88

Слободан МИШОВИЋ

**Опадање укупног броја српског становништва у Републици Србији и ван ње у периоду после Другог светског рата
..... 89 – 115**

Милош ПЕТРОВИЋ

Бранислав ХАЏИ БОЈАНИЋ

Снежана РАДОЊИЋ

Корени Српско–Хрватског дунавског спора 116 – 128

Рајко ПЕТРОВИЋ

Сарадња полиција Републике Србије и Краљевине Шпаније у борби против међународног организованог криминала и тероризма 129 – 141

CONTENTS

Mitar KOVAČ

Theoretical and practical aspects of strategic experiences and consequences in countering NATO aggression against the FR Yugoslavia in 1999 7 – 31

Radomir KOVAČEVIĆ

Natural and artificial radioactivity – eternal actuality 32 – 44

Mirjana ANDJELKOVIĆ LUKIĆ

NATO aggression against FR Yugoslavia in 1999 caused great radiation of the armed forces in Kosovo and Metohija 45 – 62

Alek RAČIĆ

War damage caused during the NATO aggression against FR Yugoslavia 63 – 69

Zorka VUKMIROVIĆ

Reflection of current political decisions on the implementation of the agreement on the Joint body for determining the consequences of NATO bombing on health and environment 70 – 88

Slobodan MIŠOVIĆ

Decrease of the total number of serbian population in the Republic of Serbia and abroad in the period after the second world war 89 – 115

Miloš PETROVIĆ

Branislav HADŽIBOJANIĆ

Snežana RADONJIĆ

Origins of the Serbia–Croatia border dispute 116 – 128

Rajko PETROVIĆ

Cooperation between the police of the Republic of Serbia and the police of the Kingdom of Spain in fight against international organized crime and terrorism 129 – 141

СОДЕРЖАНИЕ

Митар КОВАЧ

Теоретические и практичекие аспекты стратегических опытов и результаты в сопостовлении с НАТО агрессией в 1999 г. на СРЮ 7 - 31

Радомир КОВАЧЕВИЧ

Натуральная и искусственная радиоактивность – постоянная актуальность 32 - 44

Миряна АНДЖЕЛКОВИЧ ЛУКИЧ

НАТО агрессия в 1999. на СР Югославию вызвала великое облучение войска на Косово и Метохии 45 – 62

Алек РАЧИЧ

Военный ущерб во время агрессии на СР Югославию .. 63 - 69

Зорка ВУКМИРОВИЧ

Отражение текущих политических решений на применение соглашения о Общем органе для утверждения последствия НАТО бомбардировки на здоровье и окружающую среду 70 - 88

Слободан МИШОВИЧ

Падение совокупного числа сербских жителей в Республики Сербии и вне ее в период после второй мировой войны 89 - 115

Милош ПЕТРОВИЧ

Бранислав ХАДЖИБОЙАНИЧ

Снежана РАДОНИЧ

Сербско – хорватский дунайски спор – корни 116 - 128

Райко ПЕТРОВИЧ

Сотрудничество полиции Республики Сербии и Королевства Испании в борьбе против международного организованного криминала и терроризма 129 - 141

ТЕОРИЈСКИ И ПРАКТИЧНИ АСПЕКТИ СТРАТЕГИЈСКИХ ИСКУСТАВА И ПОСЛЕДИЦА У СУПРОТСТАВЉАЊУ НАТО АГРЕСИЈИ 1999. ГОДИНЕ НА СРЈ

Сажетак: Уопштавање својстава и односа у и између појава почетна је апстракција и уочавање правилности које, приликом изучавања рата и оружане борбе, представља изазов за истраживаче друштвених појава и процеса. Потребно је коректним методолошким поступком доћи до универзалних обележја и правилности које ће се са великом вероватноћом понављати у будућности. Проблем настаје када се не поседују научно објективизирана искуства него се здраворазумски настоје применити лична искуства и сазнања као обавезујућа. Интерсубјективни карактер искустава из одбране од НАТО агресије 1999. године има пуни смисао за државу, систем одбране и војну организацију кроз системско коришћење тих искустава у креирању нових решења и деловање у сличним ситуацијама. Србија се данас суочава са последицама разбијања српског етничког простора за време комунизма од АВНОЈ-а, па до Устава СФРЈ из 1974. године и коначног разбијања СФРЈ кроз грађански рат деведесетих година 20. века. Једино је Србија била разбијена од комуниста са две аутономне покрајине и једина је од бивших република којој данас покушавају да отму Косово и Метохију и да јој промене међународно признате границе. Крајње је време да се прекине са погубном политиком неуставног деловања и постепеног признавања сецесије и окупације Косова и Метохије. Албанци на Косову и Метохији треба да знају да лажна држава Косово и њене тзв. оружане снаге неће дуго трајати и да је питање околности и времена када ће све то бити поништено, а српска застава се поново завијорити на Шари и Проклетијама. Косово и Метохија су, према Уставу Србије и међународном праву, део српске државе, што је потврђено Резолуцијом 1244 Савета безбедности УН. Истовремено, Србија је принуђена да се бори за заштиту права српског народа у Црној Гори, јер се угрожава биће српског народа кроз верско, културно и национално унијаћење, применом различитих облика и метода уцене, притисака и прогона.

¹ Проф. др Митар Ковач, Факултет за пројектни и иновациони менаџмент, Универзитет Едуконс, Нови Сад

Кључне речи: *стратегијска искуства, агресија, НАТО, супротстављање агресији.*

УВОД

Искуство јесте веома битна област успешности људске праксе, па и у домену рата и оружане борбе. Превреднована искустава најчешће су структурирана по нивоима командовања и врстама у односу на подручја рата, односно функције државе и функције дејстава и обезбеђења јединица у оружаној борби. Систем научених лекција јесте стандардизован приступ процесу анализе и имплементације нових сазнања на тактичком, оперативном и стратегијском нивоу, чиме се стварају услови за унапређење квалитета рада и повећавају оперативне способности Војске.

Уважавањем искустава стечених у супротстављању НАТО агресији, Србија и њени државни системи, као и Војска Србије, на примерен начин изражавају спремност за усвајање и имплементацију нових искустава, поспешују и унапређују војну делатност и укупне оперативне способности јединица за извршавање утврђених мисија и задатака у новим условима.

Искуства из НАТО агресије систематизована су по различитим садржајима и критеријумима у току и након рата са јасним усмерењима на који начин да се примењују на свим нивоима командовања и у домену свих видова, родова, служби и здружених састава. Велики је проблем то што се на нивоу државе нису детаљно анализирали искуства и последице НАТО агресије на СР Југославију. Након тзв. демократских промена, овај проблем гурнут је на страну да те велике силе не би „замериле” због истраживања последица агресије и разговора о тим проблемима.

Поред радиолошке и хемијске контаминације људи и животне средине, на великој површини територије Србије остале су многе друге стратешке последице које, без међународне помоћи, Србија неће моћи сама решити. Пре свега, ради се о упорном одвајању Косова и Метохије и изградњи лажне државе Косово. Српски народ суочен је са многим другим последицама НАТО агресије које се дешавају све до данас, а односе се на разорену привреду, уништену инфраструктуру, последице радиоактивности и хемијске контаминације животне средине. Паралелно са тзв. европским интеграционим процесима, од стране „дубоке државе” САД и водећих европских држава чини се све да се трајно дезинтегрише српски етнички простор и кроз промовисање

антисрпског карактера Црне Горе, у националном, верском, језичком и културном погледу.

У Босни и Херцеговини се, кроз афирмацију интереса водећих партија муслиманског народа, настоје угушити колективна права српског народа кроз постепену унитаризацију те државне заједнице у такозвани будућу „грађанску државу”, где би српски народ, као и пре рата, био изложен мајоризацији и тихом прогону. Зато Република Српска јесте услов опстанка српског народа на простору БиХ и око тога не сме бити никакве погодбе у процесу европских интеграција. Око Републике Српске треба заувек да постоји потпуна сагласност свих релевантних политичких субјеката. Што непосреднија и свеобухватна сарадња Републике Србије, Републике Црне Горе и Републике Српске јесте јединствен национални интерес који је дубоко усађен у душу српског народа и око тога постоји потпун национални консензус.

ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ ИСКУСТВА ЗА ВОЈНУ ДЕЛАТНОСТ

Да бисмо разумели суштину и значај искустава из супротстављања СР Југославије НАТО агресији 1999. године, потребно је имати у виду теоријске и методолошке аспекте искустава и њихов однос према актуелној и будућој пракси. Пракса у ратној вештини и војној делатности је најстрожији „судија” одређеној теорији, доктрини и вештини. Она резултира одређеним искуством, које је битно за теорију, али и за будућу праксу. Такође, она обилато награђује способност, знање и прогрес, а још више кажњава учмалост, застарелост и неспособност. Развој ратне вештине обележила је она држава, војска и војсковође који су успевали да теоријски превреднују искуство, преточе га у нове доктринарне норме и да буду испред времена у коме су стварали.

„Под искуством треба подразумевати не само чулно опажање материјалних предмета, већ и свест о свим другим непосредним и конкретним психичким доживљајима (емоцијама и ефектима, вољним импулсима, сликама маште итд.)”.² Да бисмо на основу те дефиниције „искуства” могли одредити значење термина, односно искуства из рата и оружане борбе, потребан је краћи коментар.

Битан садржај војних знања јесте примењеног карактера и налази своје исходиште у искуству. Знање углавном има теоријски и примењени, односно практичан аспект. Са развојем људског друштва и

² М. Марковић, *Дијалектичка теорија значења*, БИГЗ, Београд, 1994, стр. 260.

војне делатности теоријско знање је примарно, јер је постајало извор савремене стратегије, доктрине и употребе војски у оружаном борби.

Суштина искуства сведена је на човекову чулност и свесност. Искуство о појавама оружане борбе, као и било које друго искуство, не може бити целовито без непосредних и конкретних психичких доживљаја. Искуство се битно разликује од сваког мишљења својом рецептивношћу. Оно је свест о конкретном дешавању одређене праксе. Мишљење је свест о општем, константном, апстрахованом.

Не уочавајући на прави начин разлику између искуства и мишљења, ортодоксна војна мисао често је западала у емпиризам, из којег су са различитим успехом успевали да се отргну поједини посланици војне мисли. Уместо да се искуство схвати као основа, односно објект теоријског мишљења, оно је дужи период некритички прихватано, уопштавано и преношено у доктринарне ставове.

У војној делатности значајно су заступљени искуствено добијени ставови. Због тога су често у друштву присутна мишљења да је војна организација присталица екстремног емпиризма, односно да представља конзервативну друштвену организацију која тешко прихвата било какве суштинске промене. Такво стање сматра се проблемом било које значајније реформе војске.

За разумевање искуства „битно је то да оно резултира из више пута поновљеног, концентрованог искуства, помоћу издвајања и задржавања једних елемената и занемаривања других”.³ Као појединац, човек није у стању да доживи искуства из рата и оружане борбе на дефинисани начин. Он је принуђен да, поред личног, уважава искуства која су теоријски и интересубјективно превреднована, а која могу испољити утицај на војну делатност у будућности. Њихово потцењивање или глорификовање јесу крајности које треба избегавати. Оптимална решења су између тих крајности и потребно је велико знање да се одреди њихово право место и значај.

У теорији војних наука добар познавалац рата и оружане борбе може уочити генезу и историјски развој стратегијског, оперативног и тактичког мишљења, а на основу њих са великом поузданошћу уочавати тенденције и физиономију рата и оружане борбе. Такав покушај је учињен при изради Историје ратне вештине, где је

³ М. Марковић, *Дијалектичка теорија значења*, БИГЗ, Београд, 1994, стр. 261.

потврђена претпоставка да искуство има веома битан утицај на будућу праксу и војну делатност.⁴

Да би се избегло могуће застрањивање, академик Марковић препоручује да решење треба тражити у претпоставци интерсубјективних елемената у самом искуству. Ако су искази чувених стваралаца војне мисли заиста теоријски релевантни, онда она морају имати упориште већ у најелементарнијем стратегијском искуству.

Огроман део људског сазнања базира на искуству, али оно само по себи није и не може бити поуздана основа за војну делатност у будућности. Како би резултати истраживања ратова и оружане борбе били што поузданији, неопходно је што више искључити субјективне жеље, интересе, емоције и идентификовати чињенице независно од свести ма којег субјекта у истраживачком поступку.

Уопштавање својстава и односа у и између појава је почетна апстракција и уочавање правилности које су универзалне и које ће се са великом вероватноћом понављати. Проблем настаје када се не поседују таква искуства, него личности на одговорним дужностима у војсци фаворизују своје искуство или субјективни доживљај о неком искуству, као објективно ваљано искуство за будућу праксу. Такав приступ скоро никада не може дати задовољавајуће резултате, јер не уважава основне поставке које се односе на ваљаност искуствених сазнања и начин њихове примене.

У процесу опажања у рату и оружаној борби субјекти често нису свесни активне улоге свести у одабирању, тумачењу, концептуализовању података који се чулно региструју. Примера ради, како другачије објаснити панику у борби, него као резултат ирационалног понашања, на основу подсвесно формираних представа. Војник у паници, најчешће се ослобађа онога што му највише треба да би остао жив, а то су оружје и другови из јединице. Војска СР Југославије била је херојска, веома високог морала и спремна да по сваку цену брани народ и Отаџбину од далеко надмоћнијег непријатеља – НАТО снага.

Поред чулног искуства, методолози истичу тзв. практично искуство, када је субјекат активан у појави, као што је рат, оружана борба или војна пракса, које се искуствено опсервирају. Такво искуство треба да садржи бар четири елемента: (1) свест о циљу; (2) свест о начину на који он треба да се реализује; (3) свест о деловању (дескриптивни, вредносни); и (4) свест о резултатима тог деловања.

⁴ *Историја ратне вештине*, ВИЗ, Београд, 2000.

Интерсубјективни карактер искустава из оружане борбе и војне делатности даје за право да се тврди да се та стварност у конкретним просторним и временским условима може објективно сазнати, описати и објаснити у функцији дефинисања нових ефикаснијих решења.

Треба разликовати историјски приступ и научни приступ војних наука у истраживању искустава. Суштина првог приступа је у утврђивању чињеница и реконструкцији догађаја, док је суштина другог приступа кроз екстраховање универзално прихватљивих истина које су релевантне за будућу праксу.

ВОЈНЕ НАУКЕ О ИСКУСТВУ

У историји ратне вештине и војних наука искуство је дуго било основни извор спознаје и основа за реализовање различитих садржаја војне делатности, али се ниједан будући рат и оружани сукоб нису десили на исти начин. Због таквог догматског приступа и недовољне креативности, ретко су када војске на време реформисане у складу са значајношћу деловања чинилаца из стратегијског и оперативног окружења, иако су се декларативно приказивале за модерне или савремене. Углавном су их последице ратова и оружаних сукоба демантовале, али за њих нико није формално одговарао због стручне некомпетентности и промашаја. Чак ни моћне државе и војске нису успевале да проналазе добитничке комбинације и искоришћење технолошке надмоћи над непријатељем кроз савремену доктрину, организацију и начин употребе снага.

„Под искуством треба подразумевати не само чулно опажање материјалних предмета, већ и свест о свим другим непосредним и конкретним психичким доживљајима (емоцијама и ефектима, вољним импулсима, сликама маште итд.)”.⁵ Да бисмо на основу те дефиниције „искуства” могли одредити значење синтагме „стратегијска искуства”, односно искуства из рата и оружане борбе, неопходан је краћи коментар. Суштина искуства сведена је на човекову чулност и свесност. Стратегију интересују стратегијске појаве у датој стратегијској стварности. Искуство о појавама оружане борбе, као и било које друго искуство, не може бити целовито без непосредних и конкретних психичких доживљаја. Искуство се битно разликује од сваког мишљења својом рецептивношћу. Оно је свест о конкретном.

⁵ М. Марковић, *Дијалектичка теорија значења*, БИГЗ, Београд, 1994, стр. 260.

Поред крајности и изузетака, може се тврдити да су искуства из ратова и оружаних сукоба и даље остала значајна за укупну теорију и праксу ратне вештине и војних наука, а самим тим и за војну делатност у будућности. Да би резултати истраживања ратова и оружане борбе били што поузданији, неопходно је искључити субјективне жеље, интересе, емоције и идентификовати чињенице независно од свести ма којег субјекта у истраживачком поступку.

Искуство које се превреднује на дефинисани начин потребно је уважити као битан чинилац реформе војске, у структурном и функционалном смислу. Проблем настаје када се таква искуства не поседују, већ појединци на одговорним дужностима у војсци фаворизују своје искуство или субјективни доживљај о неком искуству, као објективно ваљано искуство за будућу праксу.

Ретко су када војске на време реформисане, у складу са значајношћу деловања чинилаца. Последице таквог приступа, према искуствима су практицизам, доктринарство и догматски однос према реформама војске. Данас, Војска Србије има богата искуства из супротстављања оружаног агресивности НАТО-а која се могу на стваралачки начин примењивати и даље у организацији војске, опремању, школовању и обуци команди и јединица.

После увида у однос потреба и могућности, утврђују се „објективне снаге” које су редуковане у сагласности са ресурсима и временом потребним за припрему снага. Након реализоване анализе сазнања о искуствима из ратова и оружане борбе у функцији реформе војске, као и искустава из реформи оружаних снага, може се рећи да је *„искуство добар слуга, али лош господар”*. Искуство не треба фетишизирати, али ни потцењивати. Свако прецењивање искустава најчешће резултира застарелим начином понашања и деловања у будућој пракси, а самим тим и великим последицама. Такође, неуважавање релевантних искустава за будућу праксу резултира сличним исходом. Довољно разумна мера је негде у дијапазону наведених крајности.

ОДНОС ЗНАЊА И ИСКУСТВА У ВОЈНОЈ ПРОФЕСИЈИ

Знање представљају наша веровања и вредновања која се заснивају на смислено организованом скупу информација до којих

долазимо искуством, комуникацијом или закључивањем.⁶ Када се ради о знању које има изражену праксеолошку димензију, онда треба имати у виду мудрост, која представља оптималну употребу знања и одлучивање на основу синтезе знања и искуства, утемељених на моралним нормама.⁷ Знање је богатије, шире и дубље од податка или информације. Оно је мешавина искуства, теорије, система појмова и експертског мишљења, које омогућава радни оквир за процену и укључивање нових искустава и теорија.

У контексту утицаја знања на стварност, може се рећи да је знање способност која мења нешто или некога тако што постаје основа за неко деловање или, пак, чинећи особу или институцију способном за друкчије или ефикасније деловање.⁸ За стваралачко, ефективно примењиво знање у војној делатности потребан је и природни дар, генијалност, посебно на вишим нивоима командовања, што појединце у сложеним историјским приликама промовише у генијалне војсковође или у губитнике, када нису на нивоу задатка и изазова судбине.

Знање се може дефинисати и као „релевантне информације које се налазе у документима и које су потребне за доношење одлука или као подршка у процесима пословања.”⁹ Овом цитату може се исказати и суштинска замерка, јер се знање првенствено доводи у контекст личности, не спорећи да је оно похрањено у различитим писаним и електронским медијима. Слично је и израженије у војној организацији која је у миру и рату суочена са сталном потребом доношења одлука на свим нивоима организовања. Међутим, дефинисати „знање као скуп информација одузима концепту његов смисао и суштину. Знање у изворном смислу и значењу налази се у корисницима, а не у „скупу информација”. Оно тек са људским мишљењем постаје оплемењено и практично примењиво. Стога је важна управо корисникова реакција на скуп информација.”¹⁰ То је нови квалитет знања и његове валоризације у пракси. Зато се може рећи да јесте, по народној изреци, „знање имање”, а у војној делатности знање је често изражено у способности

⁶ Michael H. Zack, “Managing Codified Knowledge”, *Sloan Management Review*, Summer 1999.

⁷ Jadranka Lasić-Lazić, *Znanje o znanju*, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, Filozofski fakultet, Zagreb, 1996, str. 80.

⁸ Peter F. Drucker, *The New Realities*, Harper & Row, New York, 1989.

⁹ David Hinz, *Managing and Delivering Knowledge in Spite of Disparity*, Cypress Corporation White Paper, Cypress Corporation, 2001.

¹⁰ Yogesh Malhotra, “Knowledge Management in Inquiring Organizations”, In: *Proceedings of 3rd Americas Conference on Information Systems*, Indianapolis, 1997, pp. 293-295.

извршавања мисија и задатака, уз што мањи утрошак ресурса и заштиту људских живота.

Претходне, као и бројне друге дефиниције и теоријски ставови о знању, показују да се дефинисању знања може приступити са више аспеката, те стога ниједна од њих није ни најбоља, ни најпотпунија. Управо због таквих различитих дефиниција знања, појам „управљање знањем” се, такође, може дефинисати на више начина. При томе, опште поставке о управљању треба стваралачки имплементирати на појам знања. Пракса, сама по себи, нема перспективу уколико не почива на знању које се стваралачки и креативно примењује. Велики је број примера у историји ратне вештине који у ратовима и оружаним сукобима предност дају знању над вештином, поготово оном која се примењује рутински, а не са креативно.

Захваљујући, пре свега, напретку оствареном у области информacionих и телекомуникационих технологија, већи део историјских и актуелних знања из свих научних области, па и из војних наука и војнонаучних дисциплина, данас је готово универзално доступан. Проблем са којим се суочавамо данас није толико доступност знања, колико су то ограничене могућности човека да га усвоји и да из мноштва извора екстрахује релевантне информације најбитније за праксу.

Основни проблем војне делатности у миру јесте што се при вредновању резултата рада мала пажња поклања знању, као суштинској вредности војне професије. Често се гледају и вреднују друге особине официра и подофицира, које имају споредан, а често и формалан карактер. Такав став потврђује понекада удомаћена крилатица у неким војскама у свету, коју су, у суштини, афирмисали неуспешни. Случајеви из праксе указују на то да се у таквим јединицама не цени довољно знање, као врховна вредност, него често слепа послушност и понизност. Изузеци постоје, али не постоји правилност нити значајна корелација таквих схватања. Спољна слика углађености формалног сјаја војне организације у појединим државама света јесте „лакировка” за јавност и суштински лажно приказивање стања, јер цивилне власти у контексту цивилно-војних односа често немају поуздан инструментариј за мерење борбених могућности војске и њених јединица на тактичком и оперативном нивоу. Ту правилност потврђују бројни примери из историје ратне вештине.

У савременом друштву базираном на знању, војна делатност поприма иста обележја. Имајући у виду чињеницу да је савремено стратегијско окружење комплексно, мрежноцентрично, непредвидиво и

нелинеарно, главну улогу у савременим ратовима имаће професионалци, који знају како да креирају и искористе знање на продуктиван и креативан начин, кроз савремену вештину.

Савремено доба захтева померање фокуса са процеса усвајања информација на развој мишљења, способности за учење и решавање проблема. У том контексту, вештине критичког мишљења (анализе, евалуације, интерпретације и сл.) препознају се као неизоставне „интелектуалне алатке” за постизање бољег успеха током школовања, као и у обављању професионалних дужности. Важно је нагласити да развијање вештина и способности критичког мишљења није само по себи циљ, јер између усвајања знања и развоја способности и вештина постоји сложена међузависност, наиме, ти циљеви се суштински прожимају.

СТРАТЕГИЈСКЕ ПОСЛЕДИЦЕ НАТО АГРЕСИЈЕ И ПОТРЕБА НАУЧНИХ ИСТРАЖИВАЊА

Разбијањем бивше СФР Југославије, Немачка и Велика Британија, а касније и САД, наставиле су да подржавају сецесионистичке покрете и да признају независност бивших југословенских република. На тај начин је, у великој мери, разбијен српски етнички простор, признате „авнојевске тековине комунизма” и обезвређене жртве и страдање српског народа у Првом светском рату и Другом светском рату, који је у суштини створио Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевину Југославију. То није било довољно, па је и у прве две деценије 21. века настављено вишедеценијско сатирање Србије и њено разбијање.

Након 21 године од НАТО агресије на СР Југославију и перфидне окупације Косова и Метохије, Велика Британија, Немачка и САД, преко механизма НАТО и ЕУ, након признавања лажне државе Косово 2008. године, чине све да присиле власт Србије да се не бави последицама агресије. По њиховим препорукама, Србија треба да се одрекне Косова и да се „због европске перспективе и будућности не бави више тим питањем”. Србија треба да буде „кооперативна” и да се не противи промени Резолуције 1244 СБ УН. Власти у Србији од 2000. године су срљале, веровале Западу и суштински обмањивале народ да га воде у „светлу европску будућност”. Нажалост, ту мантру да „ЕУ нема алтернативу” и данас понавља већина странака на власти и у опозицији, а нико никада није проверио ставове народа о једном тако судбинском питању. Поново нас анационална политика увлачи у некакву „наддржаву”, предаје део националног суверенитета ЕУ, као

глобалистичкој организацији која никада није имала довољно разумевања за српски народ и Србију. Напротив, чинила је све да дробни српски етнички простор, ствара нове државне творевине, народе и угрожава виталне националне интересе.

Дуго се политички и медијски припремало време „проналажења решења” за Косово и Метохију, у режији Немачке и Велике Британије, које народ у Србији не подржава. На тај начин, све државе које су учествовале у агресији на Србију настоје да избегну историјску и моралну одговорност пред међународном јавношћу. Србији се, на тај начин, жели приписати колективна криваца за губитак Косова и Метохије. Поред окупације Косова и Метохије, неке државе Запада, пре свега Велика Британија и Немачка, раде све да покидају везе Србије са Црном Гором и Републиком Српском и спрече било какву помисао о уједињењу српског народа, и те три државе у јединствену државу.

Последице НАТО агресије 1999. године које нису још залечене и саниране су огромне, веома болне и народ не подржава решење које се жели наметнути претњом и насиљем. О тим последицама ЕУ и НАТО не желе да чују ништа. Било какво подсећање на тај терор и последице доводи се у контекст подршке бившег „Милошевићевог режима”.

Власти после 2000. године нису учиниле довољно да пред међународном јавношћу понуде студије и анализе о врстама и обиму тих последица. Сви покушаји били су спорадични и кратког даха. Евроазијски безбедносни форум то, у оквиру својих скромних могућности, чини редовно, а објавио је и научну монографију поводом обележавања двадесет година од НАТО агресије.

Врсте последица могу се разврстати у следеће категорије:

- Разарање националне инфраструктуре, убијање и рањавање 2.128 цивила, војника и других припадника снага безбедности (по досадашњим подацима);

- Окупација историјског и духовног средишта националне територије – Косова и Метохије;

- Прогон преко 230.000 људи са простора Косова и Метохије;

- Протеривање државе Србије и њених институција са Косова и Метохије;

- Злочини и терор над српским и неалбанским народом на Космету, након уласка КФОР-а и албанских терориста УЧК у српска насеља;

- Медијска сатанизација српског народа у Европи и свету;
- Економско, привредно и демографско пустошење Србије, све до данас;
- Разарање и уништавање културне, верске и националне баштине на Косову и Метохији;
- Распродаја и узурпирање државног и приватног власништва на Космету;
- Продаја природних ресурса странцима, првенствено америчкој политичкој и војној елити из времена агресије на СР Југославију;
- Спречавање повратка расељеним и прогнаним са Космета;
- Сецесија и проглашење независности лажне државе Косово;
- Признавање лажне НАТО државе Косово од већине држава чланица НАТО и ЕУ;
- Измештање преговора из УН под окриље ЕУ;
- Успостављање тзв. Административне линије, односно тзв. границе и интегрисаног управљања;
- Увођење царине;
- Стављање Севера Космета под правну и полицијску контролу лажне државе Косово;
- Доношење Бриселског споразума – који је спроводила само Република Србија;
- Радиолошка и хемијска контаминација простора Србије, тежишно Космета и југа Србије;
- Пораст оболелих и умрлих у Србији, као и припадника КФОР-а;
- Политички притисци на Србију да се одрекне Косова и Метохије кроз доношење „Обавезујућег споразума”;
- Осамостаљење Црне Горе и развијање њеног антисрпског карактера;
- Дискриминација српског народа у Црној Гори;
- Затирање српског језика у Црној Гори и континуирана пресија и отежавање рада Српске православне цркве;

- Покушај унитаризације Босне и Херцеговине и преноса надлежности Републике Српске на централне органе власти у Сарајеву итд.¹¹

Ово је само пуко набрајање стратешких последица, а њихова елаборација јесте предмет великих мултидисциплинарних истраживања, која се могу, у складу са одлукама Народне скупштине Републике Србије, подржати од стране извршне власти, пре свега Владе, кроз адекватно буџетирање пројеката.

Свака последица има различиту дубину и квантитативни израз. Проблем је то што држава до данас није, преко својих установа, дошла до укупних сумарних последица и штета по Србију, није то званично пренела међународним институцијама, нити довољно медијски експлоатисала. Остаје се углавном на процени материјалних последица разарања, које су далеко мање од осталих и у финансијском смислу, иако материјална разарања премашују 100 милијарди евра. Ми као да се стидимо рушевина које нам остави НАТО и кријемо их параванима од пролазника сликама своје младости и изрекама својих знаменитих војвода.

Преко медија у Србији величају се донације појединих држава са Запада, па и саме ЕУ и НАТО, а не говори се о висини штете и изнетом капиталу из Србије кроз приватизацију. На тај начин, испада да су те поједине земље Запада још и „хумане”, јер инвестирају у предузећа, где су већином понижавајућа примања, а држава им даје све погодности и често их финансијски стимулише значајним износима, кроз различите субвенције.

НАТО није ни у ком смислу надокнадио штете које је изазвао агресијом 1999. године, убијањем недужних, разарањем цивилних насеља, објеката инфраструктуре, привредних објеката, радиолошком и хемијском контаминацијом, прогоном и расељавањем становништва са Косова и Метохије, разарањем индустрије на ширем подручју Србије, одласком у свет младих образованих кадрова и сл. Сав тај злочин није довољан, него се још тражи сагласност и пристанак на ампутацију територије Косова и Метохије. Србија је једина држава у Европи од које се тако нешто тражи након Другог светског рата.

Свеукупне последице НАТО агресије 1999. године држава Србија, због притисака и уцена Запада, није још утврдила и ставила на папир, а камоли да је покушала да оствари права пред међународним и

¹¹ Видети шире: Митар Ковач, „Синергија последица агресије НАТО пакта на СРЈ 1999. године”, *Безбедносни форум*, 1/2019.

националним судовима за штету која је причињена приватним и правним лицима. Када се узму и саберу материјалне и све остале процењене штете и накнадне последице причињене привреди, становништву, оболелим од последица зрачења и хемијске контаминације ваздуха, воде и земље, одласка младих високообразованих кадрова, долази се до огромних ненадокнадивих штета које мењају будућност потомства, тако да је било каква прича о бесповратним „донацијама” које дају поједине НАТО државе нереална, нетачна и у функцији медијске пропаганде. Ту лажну слику ЕУ и НАТО нуде српском народу у континуитету две деценије, ангажујући знатна финансијска средства за рад појединих невладиних организација и тзв. приватних медија.

Да постоје објективне међународне институције које би обавезале државе које су тежишно спроводиле агресију, Србија би данас живела далеко боље и не би била у позицији таоца да јој државе Запада дају неповољне кредите након разарања њене привреде и плачкашке приватизације, као и донације које се политички инструментализују и медијски експлоатишу у процесу европских интеграција.

Агресија на СР Југославију, по мишљењима многих западних политичара и генерала, била је истовремено и „експериментални рат” који је НАТО-у послужио да, између осталог, припрема своју авијацију и остале оперативне саставе морнарице и копнене војске за нападе у сложенијем борбеном простору. Бомбардовањем Србије, Русији је индиректно послата порука о томе ко је победник у Хладном рату, а НР Кини да види шта је може снаћи ако се нађе на путу америчких стратешких интереса у Европи и на Далеком истоку. И ништа од тога није кривица Србије, која је урадила све што је могла, јер су међународне околности биле такве да је Русија била слаба.¹²

ЛАЖНА ДРЖАВА КОСОВО КАО ЦИЉ И ПОСЛЕДИЦА АГРЕСИЈЕ

Признање независности Косова био је и остао „главни услов за улазак Србије у ЕУ”, а власт у Србији већ две деценије непрекидно говори да „не види други пут за Србију, осим пута у ЕУ”. То је тај самоубилачки нагон дела наопаке и лакомислене квазиполитичке елите у власти и опозицији.

¹² <https://www.blic.rs/vesti/svet/sokantna-izjava-general-a-nato-o-bombardovanju-1999-godine/p03fvhy>

Западу се жури да се што пре донесе тзв. правно обавезујући споразум, који ће међународно легализовати лажну државу Косово, суштински померити међународно признату границу Србије са Кошара и Паштрика на Мердаре и Јариње и створити услове за формално проглашење и признавање у УН. То је био и почетни стратешки циљ САД, још пре агресије на СР Југославију. Под плаштом „нормализације односа” између Београда и Приштине, НАТО настоји да формализује легализацију окупације Косова и Метохије. На тај начин, НАТО би постао и формално сила која одлучује о свему у лажној држави Косово, а сваки покушај Србије да заштити Србе на Космету сматрао би се „агресијом на тзв. Косово”, које би брзо постало чланица НАТО-а. Лажна држава Косово постала би, са Албанијом и Црном Гором, нова оперативна основица НАТО-а у походу на исток. Тако би Србија, суштински, једним делом своје територије постала убрзо на страни НАТО-а. О овој будућности треба да размишља српска власт и да постане свесна дугорочних последица које би народу и држави донело потписивање „правно обавезујућег споразума”, иако као не би „формално никада признала независност Косова”.

Косово нам не може нико узети ако га сами не предамо, а ако га власт преда на перфидан начин, онда су непредвидиве последице у Србији. Нема те власти која може преживети издају Косова и Метохије. Ако власт пристане на тзв. обавезујући споразум, на њему ће се убрзо почети градити инфраструктура САД и Велике Британије, па и НАТО-а, која је неопходна за извођење војних операција на југоистоку Европе. На тај начин, Србија постаје држава на линији ватре, која је својим промашајима укинула војну неутралност и трајно уступила велики део националне територије НАТО-у. То је довољан разлог да Србија никада не прихвати могућност учлањења тзв. Косова у регионалне и међународне организације. За Србију је иста опасност укључивања лажне државе Косово у НАТО, као и у УН. О томе се не говори, а то је суштина целокупне кампање која се спроводи под плаштом јачања мира и безбедности на тзв. западном Балкану.

Многе политичке странке у Србији се упорно труде да убеди народ да другог излаза нема и да баш сад и ускоро треба да се заврши Косметска криза, ради „перспективе потомства“. Ако је перспектива у предаји националне територије и померању и промени међународно признатих граница Србије, онда треба питати народ коме је већ јасно да се ради о класичној отимачини историјске националне територије и о неуставном деловању и потреби потписивања аката и споразума који су у супротности са виталним националним интересима.

Потребно је да се након Бриселског споразума, а великог „српског неспоразума”, кроз постизање тзв. правно обавезујућег споразума Србија суштински заувек одрекне Косова и Метохије, како би се коначно заокружила независност лажне државе Косово. Са државама из региона, пре свега са Црном Гором, Албанијом и Северном Македонијом, кроз демаркацију „државне границе” врши се притисак на Србију. Србија је требало знатно оштрије да реагује кроз примерене моделе на дипломатском плану и да се тим марионетским режимима да до знања да је то граница Републике Србије и да је нико на тај начин не може мењати.

РАЗБИЈАЊЕ СР ЈУГОСЛАВИЈЕ И НЕЗАВИСНОСТ ЦРНЕ ГОРЕ КАО ПОСЛЕДИЦА НАТО АГРЕСИЈЕ

Још у време НАТО агресије на СР Југославију, на самом почетку урађено је све да се изграде услови за брзо разбијање унутрашњег јединства између Србије и Црне Горе. НАТО је, на бази реалне процене, преко обавештајних служби неколико држава, ступио у непосредни контакт са Милом Ђукановићем, који је тајно, преко Хрватске, дошао у контакт са структурама НАТО-а и обећао даљу сарадњу, исказао пуну лојалност, односно својеврсну капитулацију Црне Горе, као дела СР Југославије.

Након тог договора, простор Црне Горе био је поштеђен даљег разарања. О томе се мало причало у току рата, иако је власт у Београду била свесна да је то лагани почетак краја пројекта заједничке државе. Постепено је заједничка држава СР Југославија замењена Државном заједницом Србија и Црна Гора, а то је била прва фаза у коначном разбијању јединства и државног пројекта две српске државе. Након завршетка НАТО агресије, може се рећи да власт Црне Горе континуирано спроводи антисрпски пројекат којим руководи Мило Ђукановић и врхушка у његовом блиском окружењу. Црногорска власт кроз промовисање црногорске нације изван српског националног корпуса, успешно и злокобно сеје семе нетрпељивости и сукоба Срба и комунистичке нације Црногораца. То се додатно поспешује кроз фаворизовање и тихо помагање настанка тзв. црногорске цркве и кроз насилно промовисање „црногорског језика”. Цео тај пројекат марионетска власт у Црној Гори спроводи у сарадњи са глобалистичким властима појединих водећих НАТО чланица, пре свега Великом Британијом, Хрватском и Албанијом.

Србија је пре то толерисала и није чинила довољно да се спречи насиље над српским народом и његово превођење у нову нацију и веру.

Милов режим цео тај насилан процес приказује као демократизацију и „повратак државности” Црне Горе, у домену свих функција државе и као „одбрану” од тзв. великосрпског агресивног деловања.

Водеће НАТО државе учиниле су све да тај процес антисрпског деловања има пуну политичку, економску и медијску подршку. Србији је чак скренута пажња да не сме да се „меша” нити да стане у одбрану елементарних права српског народа у Црној Гори. Албанци су остали и даље национално самосвесни, као и Хрвати у Боки, а муслимани се у значајној мери изјашњавају као Бошњаци. Једино су Срби располућени у Црногорце и Србе, при чему власт Србима не да ни елементарна национална права, чак ни на нивоу националне мањине, иако се одлично зна да по последњем попису у Црној Гори живи око 32 одсто Срба. Проценат је реално далеко већи, него је власт имала велики утицај на резултате последњег пописа како би се умањио проценат заступљености Срба.

Устаљена је пракса да су Срби непожељни у државним институцијама Црне Горе, поготово ако су чланови политичких странака које у програмским опредељењима имају ишта српско. Србија од осамостаљења Црне Горе није учинила скоро ништа да спречи овакво антисрпско деловање и ради неког лажног добросуседства упорно ћути и спречава да се у медијима ишта говори о тим тешким проблемима који из дана у дан постају све већи. Тек у последње време, у првом кварталу 2020. године, након доношења срамног Закона о слободи вероисповести, власт у Србији отворено говори о проблемима Српске православне цркве и Срба у Црној Гори. Нема изгледа краја том сулудом понашању Миловог режима у сатирању српског националног бића на простору Црне Горе.

Режим у Црној Гори спреман је да чини многе измишљене сценарије само да би опстао на власти, те да му такви сценарији служе као изговор за обрачун са опозицијом и са оним појединцима који се најупорније боре за истинску демократију. Тако се измислио и покушај „државног удара” у Црној Гори, баш за време избора, како би се и на тај начин осујетила могућа победа или успех опозиције. Државни апарат у Црној Гори, пре свега преко специјалног тужиоца за организовани криминал Миљивоја Катнића, потврдио је у јуну 2017. године да су докази о покушају организовања државног удара у Црној Гори од 16. октобра 2016. године „необориви” и да у томе посебан значај имају докази које је доставила српска БИА. За покушај државног удара и атентат на тадашњег премијера Мила Ђукановића оптужена су и два руска грађанина, како би цела ствар била усмерена на „руску

опасност” по безбедност Црне Горе. Те лажи обилато су коришћене, а и данас се користе у медијској пропаганди Запада.

Црна Гора је по хитном поступку увела санкције Русији, како би се додворила западним моћницима и ушла у НАТО, мимо воље народа. Срамна изјава црногорских званичника о рату са НАТО трупима против Срба на Косову и Метохији јесте наставак поданичког понашања режима Мила Ђукановића и његових сатрапа у власти. Признање лажне државе Косово од стране режима у Црној Гори српски народ никада неће заборавити. То није крај безумља режима Мила Ђукановића, који свим опресивним средствима и методама гуши националне слободе и право српског народа у Црној Гори, као и основна демократска права грађана Црне Горе. Ради се о опакој тиранији која је спремна све да учини зарад опстанка на власти и очувања стечених привилегија и капитала, углавном криминалом и корупцијом. Уцењен од стране неких глобалистичких центара моћи са Запада, Мило Ђукановић ће учинити све да опстане на власти и неће је предати мирним путем, јер мора да положи рачуне за недела која су учињена супротно националним интересима народа у Црној Гори. Зато је режим развио механизме уцене дела бирачког тела и поступке разбијања и уцене опозиције, како би одржао власт.

Да би опстао дуже на власти, режим Мила Ђукановића учинио је све да што пре уђе у НАТО, како би се додворио водећим силама Запада и био аболиран за све оно што чини на гушењу слобода у Црној Гори против опозиције и представника српског народа. У том смислу, режим Мила Ђукановића опредељен је да учини шта год треба како би се угушио српски карактер Црне Горе и присуство Српске православне цркве. Бројне су изјаве црногорских званичника који своје антисрпско деловање правдају верношћу и доследним извршавањем обавеза у оквиру НАТО. Милов режим све више има улогу „саветника” у промоцији независности лажне државе Косово.

Јавност у Србији, и поред медијске пропаганде у Црној Гори и антисрпских потеза њених званичника, осећа народ као своју браћу и сматра да ће проћи време режима Мила Ђукановића, те да ће доћи на власт нове снаге које се неће стидети свог српског порекла и Српске православне цркве.

Оно што посебно брине црногорску власт данас јесте све већи успон српске идеје и повратак српског идентитета, вере, историје и културе код млађих генерација које нису оптерећене комунистичком идеологијом. Народ је схватио куда води то верско и национално отуђење од матичног српског народа. Зато власт предузима различите

облике репресије према свима који не прихватају комунистичко црногорство оличено у потпуном сепаратизму од своје браће у Србији и Републици Српској. Страх власти посебно је појачан пошто се народ вратио вери и заштити својих светиња и не дозвољава да колективно буде поунијаћен у неку нову Милову Црногорску цркву.

Министар одбране Предраг Бошковић нашао се на удару јавности у Црној Гори јер спроводи неразумне и дискриминаторске потезе према припадницима српске националности у Војсци Црне Горе. Без јасних критеријума, он отпушта и превремено пензионише официре и подофицире ако су Срби. Такав поступак осудио је чак и вишедеценијски саветник и пропагатор сепаратизма у Црној Гори и НАТО лобиста, генерал у пензији Благоје Граховац. Он оцењује чак да министар Бошковић спроводи националну, али и партијску дискриминацију у Војсци Црне Горе: „Војне јединице су претворили у партијске хелије ДПС-а, а увидом у националну структуру отпуштених војника може се видјети какву етничку дискриминацију министар спроводи. Министру су законом дали надлежност да отпушта војнике под тобоже повољним условима, а да они нису уређени другим законима који регулишу права из пензијске и социјалне области. Сигуран сам да ћемо ускоро бити свједоци отпуста војника по овом основу и то оних за које ДПС процјењује да или нису њихови гласачи или да су српске националности”.¹³

Контроверзе по том питању изазвале су и недавне изјаве министра Бошковића да је одлука о отпуштањима војника донесена у кооперацији са Војнообавјештајним одјељењем Војске Црне Горе, након чега је Директорат за људске ресурсе саопштио да отпуштени војници „не заслужују да буду дио одбрамбеног система Црне Горе”. Још само што нису додали да су Срби и да за њих места нема. Ни на овакву дискриминацију Србија није реаговала.

Потпуковник Ненад Чобелић, председник синдиката Војске Црне Горе истиче: „Моје лично увјерење је да је у питању више облика дискриминације. Врло је могуће да су у питању и национална и политичка дискриминација, а можда и још нека. Бројна отпуштања и насилно пензионисање припадника Војске Црне Горе само показују да „министар одбране хоће да се ријеши свих оних који критикују рад

¹³ <http://srbin.info/2017/11/01/nova-istraga-poturica-cistka-srba-iz-crnogorske-vojske/>

Министарства” и који безусловно не спроводе слуганску политику Подгорице, па и непријатељство према српском народу”.¹⁴

Поред тога што се режим у Црној Гори непријатељски понашао према Србији и српском народу у целини, за време признавања лажне државе Косово и демаркације граничне линије, те у време гласања за пријем тзв. државе Косово у УНЕСКО, Интерпол и друге међународне организације, данас чини све да се у оквиру НАТО-а промовише кроз уступање инфраструктуре широм Црне Горе, па и кроз употребу јединица Војске Црне Горе, ако то затреба према „непослушним” Србима на Косову и Метохији, а убрзо и кроз учешће у борбеним групама НАТО-а које се концентришу према Руској Федерацији. Такав издајнички однос није до сада забележен у историји српско-црногорских и руско-црногорских односа. По томе се актуелна црногорска власт и политика све мање разликује од проушташке власти у Хрватској и са њима све отвореније и сарађује у свим областим. То је та, у суштини проушташка Црна Гора или „Црвена Хрватска”, коју Штедимлија описује на један непримерен начин фалсификовања историјских чињеница. Нажалост, таква историја и политика актуелне власти Црне Горе постала је основ за развијање антисрпских осећања и потискивања свега што је српско.

Следећи проблем који се све више поставља као брана између Србије и Црне Горе јесте у томе што режим у Подгорици сервилно и беспоговорно извршава све налоге НАТО-а. Иако је НАТО, у оквиру пропаганде око пријема Црне Горе у чланство, изјављивао да неће градити базе на простору те државе, ево већ се увелико разговара да ће се то десити у блиској будућности. „Са великом вероватноћом, једна база ће се појавити на обали, а друга у планинама”.¹⁵ НАТО жели тиме да дефинитивно загосподари Црном Гором и да изградњом нових база и са већ постојћом на Косову и Метохији има јак ослонац за базирање снага на Балкану у другом оперативном ешелону.

Самим изјашњавањем као Србин у Црној Гори, аутоматски је човек дискриминисан јер су му знатно умањене шансе за запослење у државним институцијама, јавној управи, болницама, школама, војсци, полицији, безбедносним службама и сл. Док се по попису највише грађана изјаснило да говори српски језик, актуелна власт је учинила

¹⁴ <http://srbin.info/2017/11/01/nova-istraga-poturica-cistka-srba-iz-crnogorske-vojske/>.

¹⁵ <http://informer.rs/vesti/balkan/159308/NATO-GRADI-DVE-BAZE-CRNOJ-GORI-Lider-Milan-Knezevic-razgovoru-Izvestja-OTKRIO-TAJNI-PLAN-ALIJANSE>

насиље кроз промоцију тзв. црногорског језика и избацивање садржаја из српске историје и најпознатијих српских писаца из Србије, Републике Српске и саме Црне Горе. Вероватно ће Милов режим, ако поново освоји власт на изборима, учинити све да пресијом и терором смањи број оних који се изјашњавају као Срби у Црној Гори, као и број оних који говоре српски језик и који су верници Српске православне цркве. За тај попис неопходно је тражити веће међународно присуство и укљученост Срба у све комисије које реализују попис.

Потребно је учинити све да се, у складу са међународним и европским правом, обезбеде колективна и индивидуална права Срба у Црној Гори, јер на то упућују и резултати последњег пописа. Још при доношењу Устава Црне Горе 2006. године, српски представници тражили су да Устав уважи реалност у Црној Гори, зато што је она вишенационална држава у којој не постоји већински народ, па је био предлог да два најбројнија народа у Црној Гори, а то су Црногорци и Срби, буду конститутивни народи, а и да сви други народи којих има преко пет одсто у становништву Црне Горе, стекну статус конститутивности. Да није било комунистичког проглашења и конституисања црногорске нације, не би се данас говорило о угроженом положају српског народа у Црној Гори. Српска православна Црква и српски језик, остали су на бранику српства у Црној Гори, па су од режима препознати као највећи проблем за даље национално и верско унијаћење српског народа.

Под плаштом Црне Горе као грађанске државе, Ђукановићев режим је оставио да у свакодневном животу кроз дискриминацију присиљава Србе, а посебно младе генерације, да се одричу вере прађедовске, Његоша и свог националног порекла. „Дискриминација Срба утемељена је у Уставу Црне Горе. Дакле, Срби су, што се оно каже ни на небу ни на земљи. Немају никакав статус и не постоје у правном поретку Црне Горе, већ су једноставно предмет бруталне политичке, националне, економске и културне дискриминације, сегрегације и обесправљивања”, подвлачи Алексић у интервјуу датом за Спутњик.¹⁶

Једино се променом Устава Црне Горе и проглашавањем аутономије у општинама где чини већину Срби, могу се отклонити аномалије и самовоља црногорског режима да мајоризује и дискриминише Србе, као народ који реално чини трећину становништва државе. Успостављањем уставне равноправности

¹⁶ <https://rs.sputniknews.com/analyze/201708181112330773-srbija-crna-gora-veze/>

српског народа могуће је афирмисати национална, културна и грађанска права.

Потребно је да се законом изједначи српски језик са такозваним црногорским језиком. Данас у Црној Гори може да се користи бошњачки, хрватски и албански језик, али српски језик не може ни на нивоу општина где су Срби у огромној већини.

Заштита српског језика и ћириличног писма у Црној Гори јесте стратешки интерес целог српског народа, и тако би то требало да гледа и власт у Србији. Тако би српски језик постао званичан и службени у свим општинама у Црној Гори, које су по попису већински насељене Србима. На основу конститутивности, као народ, Срби треба да имају своје представнике у свим институцијама законодавне и извршне власти у Црној Гори и да користе српску заставу и остале симболе и национална обележја.

ЗАКЉУЧАК

Искуство не треба фетишизирати, али ни потцењивати. Довољно разумна мера је негде у дијапазону наведених крајности, на шта одговор о корисности искустава за будућу праксу треба да омогући наука и креативна примена од стране доносилаца одлука на свим нивоима командовања и руковођења у систему одбране.

Искуства нису и не би требало да буду сама себи циљ, она треба да представљају нову вредност команди и јединица које их поседују. При управљању државним пословима изузетан значај и улогу има искуство и развијање критичког мишљења у процесу усвајања знања, вештина и навика.

У систему образовања треба да се гаји култ знања, као врхунска вредност у друштву и предуслов који је неопходан за успешну праксу и са њом чини природан спој. То је, у суштини, спој науке и струке или теорије и праксе, с обзиром на то да програмски садржаји предмета који се реализују имају већином комбинован теоријски и примењени карактер. Знање и креативност старешинског кадра Војске Србије неспорно представљају битну компаративну предност у односу на друге војске. Знање све више постаје услов креативности и квалитативни мултипликатор материјалне основе борбених могућности јединица.

Сједињеним Америчким Државама, пре свега тзв. дубокој држави и водећим државама НАТО-а, након више од 20 година од

окупације Косова и Метохије треба „међународна тапија” да је то њихов простор и да на то пристане Република Србија. Не боре се Американци и Британци за срећу и демократију „косовара”, него за дугорочне своје интересе јефтиног базирања снага и изградњу инфраструктуре на југоистоку Европе, на централној позицији-раскршћу цивилизација, религија и нарко-трафикинга. Из тих разлога, не дозвољавају никакву поделу нити останак чистих српских општина севера Косова и Метохије у Србији.

Највећи проблем је у томе што власт у Београду више од 20 година постепено чини све да сервилно испуњава налоге САД, Велике Британије и Немачке, а да истовремено када се говори о правима Албанаца на Космету не говори о правима Срба у Републици Српској. У таквом миру се на два места паралелно урушавају два витална српска национална интереса. Српски народ то потпуно разумије и ником неће дозволити да се то деси. Крајње је време да се прекине са погубном политиком неуставног деловања и постепеног признавања сецесије и окупације Косова и Метохије.

Албанци треба да знају да лажна држава Косово и њене тзв. оружане снаге неће дуго трајати и питање је околности и времена када ће све то бити поништено, а српска застава ће се поново завијорити на Шари и Проклетијама. Косово и Метохија су, према Уставу Републике Србије и међународном праву, део српске државе, што је потврђено Резолуцијом 1244 Савета безбедности УН. Због тога нелегално формирање такозваних Косовских оружаних снага може бити само још један корак ка продубљивању нестабилности и реално представља претњу за мир и стабилност на Балкану.

Паралелно са проблемом Космета српском народу се намеће судбоносно питање статуса, мајоризације и сатирања корена Срба у Црној Гори. Без остварења колективних права српског народа у Црној Гори, у складу са европским законодавством, илузорно је причати о интеграцијама Црне Горе у ЕУ. Сигурно је да ће НАТО и његове водеће силе, пре свега Велика Британија и Немачка, чинити све да се не афирмишу права српског народа у Црној Гори, те да се континуирано развија антисрпско деловање, посебно у ситуацији ако Србија остане доследна у спровођењу војне неутралности и не пристане на губитак Косова и Метохије.

Од деведесетих година прошлог века, па до данас, кроз различите форме опресивног деловања, разбијање СФРЈ, сецесију Словеније, па Хрватске, отворен је пут грађанског рата, а потом и агресије на СР Југославију. По први пут у историји савременог света

сурово је кажњен српски народ који је у оба светска рата био на победничкој страни и дао око 3 милиона жртава на олтар слободе. Од Срба су глобалисти покушали да медијски створе злочиначки народ који је за све крив у грађанском рату и који треба исцепкати и учинити безначајним на територијама на којима живи. Таква стратегија се спроводи све до данас кроз стање на Косову и Метохији, Црној Гори и Републици Српској. Стварају се коалиције у региону које ће заједнички деловати против Србије и које би у наредном периоду, кроз различите регионалне кризе, урушиле преостале српске националне интересе везане за положај Срба у суседним државама. Решење јесте у националном јединству и заједничком масовном реаговању и подршци при заштити виталних интереса.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ansoff, H. I., *Strategic Management*, the MacMillan Press, London, 1984.
2. Марковић, М., *Дијалектичка теорија значења*, БИГЗ, Београд, 1994.
3. *Историја ратне вештине*, ВИЗ, Београд, 2000.
4. Wikipedia, Znanje, <http://sr.wikipedia.org/wiki/znanje>, 2010
5. Drucker, P. F., *Post-Capitalist Society*, Oxford, Butterwort Heinemann, 1993.
6. Dictionary.com, Experience, <http://dictionary.reference.com/browse/experience>, 2011.
7. The free Dictionary, Lesson, <http://www.thefreedictionary.com/lesson>, 2011.
8. JALLC, *Lessons Learned Handbook*, first edition, NATO, Lisbon, October 2010.
9. Jovanović, P., *Menadžment – Teorija i praksa*, FON, Beograd, 2005.
10. Ковач М., „Синергија последица агресије НАТО пакта на СРЈ 1999. године”, *Безбедносни форум*, 1/2019.
11. Cowles R. T., *Criteria for Lessons Learned (LL)*, Raytheon Space and Airborne Systems, Denver, 2004.
12. Марковић, М., *Филозофски основи науке*, САНУ, Београд, 1981.
13. Хејгел, Е., *Структура науке*, Нолит, Београд, 1974.

14. Нишић, С., „Ратна вештина од заната до науке”, *Савремени проблеми ратне вештине*, бр. 23, 1991.
15. Waldner R., *Lessons Learned*, Military Strategy Division, presentation, Belgrade, 2011.
16. <http://srbin.info/2017/11/01/nova-istraga-poturica-cistka-srba-iz-crnogorske-vojske/>
17. <http://informer.rs/vesti/balkan/159308/NATO-GRADI-DVE-BAZE-CRNOJ-GORI-Lider-Milan-Knezevic-razgovoru-Izvestja-OTKRIO-TAJNI-PLAN-ALIJANSE>
18. <https://rs.sputniknews.com/analize/201708181112330773-srbija-crna-gora-veze/>

ПРИРОДНА И ВЕШТАЧКА РАДИОАКТИВНОСТ – ВЕЧИТА АКТУЕЛНОСТ

Сажетак: Бројни неповољни спољашњи фактори, непосредно или посредно, делују на људски организам комбиновано, кумулативно и синергијски, последично доводећи до морбогеног одговора организма. Међу тим факторима издвајају се зрачења јонизујућег типа. Радијација је присутна све време у нашој околини. Већина дугоживећих радиоактивних материја датира из времена самог настанка Земље. У току двадесетог века радијација је вишеструко повећана због активности као што су тестирања оружја и примена нуклеарне енергије. Нека природна зрачења (космичка) долазе из свемира. Већи део ових зрачења задржава атмосфера око Земље, само један део стиже на Земљину површину. Људске активности омогућиле су проналажење и употребу антропогених извора зрачења. Изузетну примену радијација има у здравству. Тамо где је потребна радијација јаче енергије, као у радиотерапији, користи се телекобалт или линеарни акцелератор. Јака радијација може бити употребљена за стерилизацију опреме, као што су хируршки инструменти и рукавице. Неки лекови такође могу бити стерилисани радијацијом, као и одређене намирнице. Најважније својство радијације јесте њена способност да прође кроз материју и изазове у њој електричне промене и јонизацију, а створени јони изазивају радиобиолошке промене. Експозиција било којем типу јонизујућег зрачења може оставити последице на организму. Зато, уколико не постоји практични бенефит од радиоактивних материја и радијација које емитују, њихова производња и употреба не могу бити оправдани. Захваљујући раду међународних организација које су директно или индиректно укључене у радиолошку заштиту, стандарди заштите су усаглашени широм света. Најзначајније организације за ову област јесу: ICRP (The International Commission on Radiological Protection) и UNSCEAR (United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation). Доза радијације изражена је у Сивертима (Sv) односно mSv. Доза природног фона за годину дана износи просечно око 2 mSv, мада у неким регионима може бити и стотинама пута виша. Један ртг преглед може изазвати излагање 0,2–5 mSv. Доза за професионалце не сме бити виша од 50 mSv за годину дана, а

¹ Прим. др Радомир Ковачевић, Институт за медицину рада Србије „Др Драгомир Карајовић”, Београд

годишња просечна доза за петогодишњи период не сме прећи 20 mSv. За општу популацију ове дозе су знатно ниже и не смеју прећи 1 mSv за годину дана. За пацијенте нема граница доза, према ICRP-у, пацијенти примају дозе које вишеструко превазилазе граничне дозе за популацију. У радиотерапији дозе могу бити и 100 пута веће од граница за професионалце. Бенефит процедура и третмана мора увек бити изнад ризика пореклом од примењених доза.

Кључне речи: радиоактивност, јонизујуће зрачење, медицинска радиотерапија.

УВОД

Изучавање и праћење односа човековог здравља с једне стране, и рада са факторима радне и животне средине с друге стране, представља једно од егзистенцијалних питања човека. Један од суштинских проблема које савремена медицинска наука настоји да расветли у оквиру својих фундаменталних и апликативних програма везан је за оптимизацију услова под којима човек обавља одговарајуће послове и радне задатке и у којима живи.

Људски организам је континуирано изложен неподесним утицајима, па представља индивидуални колектор, регистар и монитор сопствене експозиције. Бројни „спољашњи” фактори, у непосредном или потенцијалном облику, делују на људски организам комбиновано, кумулативно и синергијски, чинећи интегралну лепезу фактора здравствених ризика, последично доводећи до морбогеног одговора организма.

Кључно питање које се неминовно намеће јесте каузална повезаност свих ових фактора и морбогеног одговора организма. Истовремено се поставља и питање времена латенције, јер је веома тешко одредити временски интервал између узрока и последице тј. између односа експозиције факторима ризика и почетка морбогене промене односно јасно израженог поремећаја психофизиолошке равнотеже човека. Та поремећена равнотежа је резултанта деловања професионалних штетности из радне средине и хазарда из животне средине у физичком, хемијском, биотичком и трауматогеном облику и телесног, неуросензорног и менталног напора при раду и уобичајеним животним активностима.

Открићем X зрака 1895. године (Vilhelm Konrad Rentgen) настало је доба савремене цивилизације. Двадесети век је за човечанство, дакле, век највећег напретка. Ипак, Пјер Жолио Кири,

примајући Нобелу награду 1904. године за откриће радијума (1896.), упозори је људски род на опасне последице уколико дође до злоупотреба откривених тајни природе. Данас је очигледно да је ова застрашујућа енергија цивилизацију одвела у звездане просторе (Месец, Марс, Титан-космичка станица), али је довела и до самих врата пакла (атомске бомбе бачене на Хирошиму и Нагасаки 1945. године, хаварије у електранама: „Три миље”, Чернобиљ, Фукушима..., ратови вођени у: Ираку, Босни, Србији, Авганистану, Либији итд.). Савремена цивилизација, нажалост, одавно манифестује страховити потенцијал деструкције, али и самодеструкције.

ШТА СУ ЈОНИЗУЈУЋА ЗРАЧЕЊА

Основна заједничка карактеристика јонизујућих зрачења садржана је у називу: ова зрачења изазивају јонизацију средине кроз коју се крећу. Јонизација, као и мноштво других појава које су последица узајамног деловања зрачења и средине, може да се искористи за детекцију и мерење зрачења. У јонизујућа зрачења спадају појаве различитих особина:

- електромагнетно зрачење (X и гама зрачење); носиоци енергије су фотони, који се крећу брзином светлости;

- честично зрачење (електрони, позитрони, алфа честице, бета честице, неутрони, протони...) које се одликују поред енергије и масом мировања; њихове брзине кретања су много мање од брзине светлости.

Према изворима јонизујућих зрачења диференцијација се изводи на:

- радиоактивни материјал – супстанце чија укупна и специфична активност прелази дефинисане граничне вредности. Користе се као отворени или затворени извори зрачења. Отворени извори су радиофармацеутици који се користе у нуклеарној медицини у дијагностичке или терапијске сврхе попут: Tc-99, J-125, J-131... Затворени извори користе се у индустрији и у медицини у терапији: Cs-137, Ir-192, Co-60 итд.

- уређаје који производе јонизујућа зрачења: рендген апарати, акцелератори, циклотрони итд. Важна особина ових извора јесте да, за разлику од радиоактивног материјала који зрачи константно, производе зрачење само када су укључени.

Сваки човек и свака ствар састоји се из атома. Одрасли човек је пакет од, апроксимативно, 4×10^{27} степен атома кисеоника,

угљеника, водоника, азота, фосфора и других елемената. Маса атома је концентрисана у језгру. Простор око језгра је скоро празан, изузевши ситне, негативно наелектрисане партикуле, такозване електроне, који га окружују. Електрони одређују хемијско понашање дате супстанце и то нема везе са радиоактивношћу, јер радиоактивност одређује структура језгра. Елемент је дефинисан бројем протона у језгру. Водоник има 1 протон, хелијум има 2, литијум 3, берилијум 4, бор има 5, угљеник 6. Како расте број протона, нуклеус постаје тежи. Торијум има 90 протона, уранијум 92. Тешки елементи са више од 92 протона познати су као трансуранијумски. Број неутрона одређује да ли ће језгро бити радиоактивно. Да би језгро било стабилно, број неутрона у већини случајева мора бити нешто виши од броја протона и у стабилним нуклеусима протони и неутрони су везани силама толико јаким да честице не могу да се раздвоје. Ако је то случај, онда је нуклеус стабилан, балансиран и миран. Али, у неким случајевима, нуклеус располаже великом енергијом и једноставно се не може назвати стабилним и раније или касније долази до ослобађања у њему везане енергије. При томе, различити нуклеуси ослобађају своју енергију на различите начине, и то путем електромагнетских таласа и/или ослобађањем честица. Ова енергија назива се радијацијом.

Догађај за време којег нестабилан атом емитује ослобођену енергију зове се радиоактивно зрачење. Лаки нуклеус, са неколико протона и неутрона постаје стабилан након једног емитовања енергије. Када велики нуклеус као што је радијум или уранијум емитују енергију, потребно је више времена и долази до више ослобађања енергије. Уранијум 238, на пример, са својих 92 протона и 146 неутрона увек губи 2 протона и 2 неутрона приликом емитовања енергије. Број протона који преостају у уранијуму је сада 90, али језгро са 90 протона није више уранијум, сада је то торијум. Тако уранијум 238 рађа ћерку нуклеус, торијум 234, који је такође нестабилан и у следећим емисијама претвориће се у протактинијум, Ра 234.

Полуживот је период времена за које ће половина нестабилних нуклеуса дате материје да се распадне. Он је јединствен и специфичан за сваки радионуклид и може износити од делића секунде до билиона година. Полуживот S-38 је 2 сата и 52 минута, док је полуживот Ra-223 11,43 дана, C-14 је 5.730 година. У сукцесивним полуживотима, активност радионуклида је редукована распадима на 1/8-ину, 1/16-ину и тако даље. То омогућава предвиђање брзине распада у будућности.

ПРИРОДНО ЗРАЧЕЊЕ

Радијација је присутна све време у нашој околини. Већина дугоживећих радиоактивних материја датира из времена самог настанка Земље. У току двадесетог века радијација је вишеструко повећана због активности као што су тестирања оружја и примена нуклеарне енергије. Величина укупне радијације у природи зависи од много фактора као што су: место боравка, састав земљишта, садржај грађевинског материјала, сезона, временски услови итд. Снег, киша, висок и низак притисак, смер дувања ветрова, све то утиче на висину радијације и све радијације се деле на природне и вештачке, зависно од њиховог порекла.

Нека природна зрачења, као што су космичка, долазе из свемира. Већи део ових зрачења задржава атмосфера око Земље, само један део стиже на тло Земље. Тако је на врху планине, у висинама летелица, експозиција много пута већа него на тлу. Авијатичари проведу свој животни век на висинама где је космичка радијација 20 пута већа него што је уобичајени природни фон. Природно, дугоживећи радионуклиди су присутни и у фосилним остацима у Земљи, неке супстанце не зраче, али ако се запале ослобађају у атмосферу мале дозе радијације. Најчешћи разлог за пораст нивоа природног зрачења је РАДОН, гасовита материја настала распадом радијума. Остале радиоактивне материје настале распадом материје остају у земљи, али радон излази на површину. Ако се пробије на површину раствара се, не прави проблеме, али, ако се кућа подигне на месту где се радон појављује на површини онда високе концентрације радона могу да се појаве у унутрашњости куће нарочито тамо где је вентилација слаба. Концентрација радона у кући може бити стотинама и хиљадама пута већа него у околини.

ВЕШТАЧКА РАДИЈАЦИЈА

Људске активности такође су омогућиле проналажење радиоактивних материја у окружењу и њихову употребу. Неке материје се ослобађају у атмосферу кроз нуклеарне пробе и слично. Већина радиоактивних материја продуктованих у нуклеарним фисијама таложи се у нашем окружењу. Неке ствари од опште употребе садрже и радиоактивне супстанце. Куће су често опремљене детекторима дима са стабилним алфа емитерима (америцијум), боје на луминесцентним часовницима и мерним инструментима такође садрже радиоактивне материје које бомбардују фосфорне компоненте и боје у њима чине светлећим. Многи људи раде рутински са радиоактивним материјама у

изненађујуће великом броју индустријских грана. Стално гледајуће око радијације користи се у разне намене, а најчешће да обезбеди људску сигурност. X-зраци користе се у контроли пртљага на аеродромима, да открију евентуалне пошиљке-бомбе, да утврде грешке у производима и грађевинама где у контролним процесима могу установити грешке у производњи метала, пластике и хартије (дефектоскопија, нивометрија...). Радијација је постепено увођена у пољопривреду и коришћена је у формирању и развоју преко 1.500 нових сорти биљака које дају боље особине, већу отпорност на климатске услове него почетне сорте. Радијација је коришћена у сузбијању це-це муве у Занзибару, медитеранске воћне мушице у Мозамбику, и то применом технике стерилисања. За разлику од хемијских препарата, овај метод је максимално селективан.

Изузетну примену радијација има у здравству. Тамо где је потребна радијација јаче енергије, као у радиотерапији, користи се телекобалт или линеарни акцелератор. Линеарни акцелератор шаље електрон високе енергије дубоко у ткива, погађајући при томе одговарајуће, туморско ткиво, које је и мета ове акције. Како је снагу ове терапије врло тешко усмерити и дефинисати, тумори малигне природе могу се третирати неколико недеља без изазивања велике штете на околним ткивима или кожи. Уколико се ова оштећења здравог ткива ипак догоде, потребно је прекинути терапију и дати овим ткивима шансу да се опораве између два третмана. Друга врста терапије примењује се за третман хипертиреозидизма и неких врста тироидног карцинома. Пацијент пије раствор који садржи J-131 који се касније пласира у тироидну жлезду и има локално терапијско дејство. У специјалним случајевима, мале активности могу бити убачене у организам уз место које је потребно третирати краткотрајном локалном терапијом.

Врло јака радијација може бити употребљива за стерилизацију опреме као што су хируршки инструменти и рукавице које је немогуће изложити високим температурама примењеним у конвенционалним стерилизацијама. Неки лекови такође могу бити стерилисани радијацијом, као и одређене намирнице. Око 20% намирница квари се пре него што уопште стигне да се употреби, али радијацијама заштићена храна траје месецима. Оваква заштита хране такође уклања паразите, као што је трихинела, и патолошке бактерије типа салмонеле. Озрачена храна није радиоактивна и не представља ризик за конзумирање.

РАДИЈАЦИЈЕ И ЖИВА ТКИВА

Радијација делује на више начина. Најважније дејство радијације јесте њена способност да прође кроз материју и изазове у њој електричне промене и јонизацију. Ако јонизујуће зрачење продре кроз материју, јони изазивају одређене радиобиолошке промене. Експозиција било којем типу јонизујућег зрачења: алфа, бета, гама, икс, неутронима итд. може оставити последице на организму.

Алфа зрачење састоји се из великих, позитивно наелектрисаних честица састављених из 2 протона и 2 неутрона емитованих од стране атома, односно језгра тешких елемената као што су уранијум, радијум, радон и плутон. У ваздуху, алфа зрачење не може путовати дуже од неколико центиметара и блокирано је потпуно листом папира или епидермом, спољашњим омотачем коже. Али, ако алфа емитер буде унешен у тело, он своју енергију пребацује на околне ћелије. Убачени алфа емитер у бубреге, на пример, може дати ткиву такву интерну дозу која не може бити заустављена епидермом, ако би била усмерена на кожу.

Бета зрачење састоји се од електрона, који су много мањи од алфа честица и способни су да продру нешто дубље. Могу бити заустављени листом метала, стаклом или обичном одећом и могу продreti кроз горњи слој коже. За време чернобиљског акцидента 1986. године, врло јаке бета експозиције оштетиле су кожу оних који су се борили са ватреном стихијом. Ако бета зраци продру у тело, могу изазвати унутрашњу контаминацију.

Гама зрачење је електромагнетно таласно зрачење. Његов пут кроз ваздух је дуг и снага продирања у организам је велика. Од момента када гама зрак продре у материју, његова снага опада. Дужином пута, он улази у интеракцију са околним ткивом и ћелијама у којима даје одређена оштећења.

Х-зрачење је слично гама зрачењу емитованом из нуклеуса, али је произведено вештачки у ртг цеви која сама није радиоактивна. С обзиром на то да је ртг цев контролисана електричним путем, продукција Х-зрака обавља се укључивањем и искључивањем апарата.

Неутронско зрачење је ослобођено за време рада нуклеарног генератора, није по себи јонизујуће, али услед сударања са другим нуклеусом и неутронима, могу изазвати зрачење типа гама зрачења и дати индиректно јонизујуће зрачење. Неутрони су пенетрабилнији од гама зрака. Срећом, неутронско зрачење практично не постоји нигде другде сем у близини нуклеарног реактора и нуклеарног горива.

БЕНЕФИТИ И РИЗИЦИ

Уколико не постоји практични бенефит од радиоактивних материја и радијација које емитују, њихова производња и употреба не могу бити оправдани. Ипак, већ деценијама, вештачки произведене радијације воде у велики напредак у медицинској сфери, у области дијагностике и терапије, као и у области технике, пољопривреде и индустрије. Појам радијације и данас, без двоумљења, оставља код одређених људи осећај анксиозности, страха, посебно у односу на последице дуготрајног примања малих доза по њихово здравствено стање и здравље њиховог потомства. Могућност акцидента у нуклеарним постројењима, производња, трговина, транспорт и одлагање материјала из нуклеарних центара и оружја које се тестира су сталне теме дискусија у новинама, књигама, на телевизији и у свакодневним разговорима.

У тандему са развојем нових технологија, ефекти јонизујућих и нејонизујућих зрачења боље се разумевају у оквиру развоја радиолошке заштите у свету. Године су довеле да до сада софистициране мере и процедуре радиолошке заштите буду развијене до те мере да су смањиле висину максималне дозвољене дозе, да су засноване на детаљном проматрању и контроли и да популација и професионално изложена лица буду третирана посебно. Захваљујући раду међународних организација које су директно или индиректно укључене у радиолошку заштиту сви ови стандарди у заштити су усаглашени широм света, па су дозе дозвољене у истој величини у целом свету. Неколико фактора ризика су добро изучени из области радијације и добро су регулисани прописима који су имплементирани у законе.

Иако су се акциденти дешавали (Острво Три Миље 1979., Чернобил 1986., Гојана у Бразилу 1987., Сан Салвадор у Ел Салвадору 1989., Костарика 1996. итд.), значајан напредак је постигнут на пољу нуклеарне сигурности, као што је одлагање старог и мање вредног горива, како би се умањила или коначно елиминисала опасност од нових већих акцидената.

Најзначајније међународне организације за ову област су: ICRP (The International Commission on Radiological Protection) и UNSCEAR (United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation).

ICRP је основана још 1928. године. Невладини експерти који је чине раде овај посао од 1928. године, а чланови ове комисије бирају се на бази својих квалификација у области физике, медицинске радиотерапије, радиолошке заштите, биологије, биохемије и генетике. Препоруке ICRP су генералне за различите земље које их укључују у

своје законе али ICRP нема моћ да натера одређене земље да их прихвате. Захваљујући искључиво великим напорима ICRP скоро све земље света примењују мере сигурности које су препоручене од ових експерата у области радиолошке заштите.

UNSCEAR је основан 1956. године да би процењивао могуће ризике радиоактивног фолаута из атмосферских нуклеарних проба. Међутим, UNSCEAR је прерастао своја овлашћења у систематско праћење и контролу природних и вештачких радијација коришћених од стране људи. Њихови први извештаји публиковани су 1958. године. UNSCEAR је потпомогнут од стране других организација у оквиру УН, као што су IAEA (International Atomic Energy Agency), WHO (World Health Organization), FAO (Food and Agricultural Organization), WMO (World Meteorological Organization). Многе земље директно сарађују са UNSCEAR и сам UNSCEAR тесно сарађује са ICRP.

Док ICRP препоруке немају снагу закона, друге УН организације могу да ове препоруке трансформишу у много практичније форме и дају савете за њихову примену. Та врста послова одређује се у IAEA, WHO, FAO и другим међународним телима. Неки део посла ту одређује Европска комисија, Агенција за нуклеарну енергију и слично.

Од 1930. године ICRP препоручује да свака експозиција радијацији већа од природног фона мора бити онолико ниска колико је то заиста неопходно. Ова препорука је допуњена препорукама о границама дозе, модификована кроз године ради заштите професионалаца и опште популације од овер-дозе. Последње препоручене границе дозе дате су 1990. године. Оне нису обавезне, али у многим земљама су усвојене и уграђене у прописе и законе.

Доза радијације изражена је у Сивертима (Sv), названа према Др Ролфу Сиверту, шведском пиониру радиолошке заштите. Она представља однос количине апсорбоване енергије од стране озраченог ткива и степена изазваних биолошких ефеката. Како је Sv (сиверт) велика јединица мере, у чешћој је употреби mSv (милисиверт). Посматрана у контексту ових вредности, доза природног фона за годину дана износи просечно 1–2 mSv, мада у неким државама може бити и стотинама пута виша. Један ртг преглед може изазвати излагање између 0,2–5 mSv.

Према препорукама ICRP -а, доза за професионалце не сме бити виша од 50 mSv за годину дана, а годишња просечна доза за петогодишњи период не сме прећи 20 mSv. Ако је професионалац жена, и уз то је трудна, не сме примити више од 2 mSv (природни фон),

односно не сме имати допринос дози од других, пре свега медицинских извора зрачења.

За општу популацију ове дозе су знатно ниже и не смеју прећи 1 mSv за годину дана.

За пацијенте нема граница доза према ICRP-у. У току многих радиолошких прегледа, пацијенти примају дозе које вишеструко превазилазе граничне дозе за популацију. У радиотерапији, дозе могу бити и 100 пута веће од граница за професионалце. Како је доза зрачења дата особи да би се открило да ли је она оболела или да би се особа излечила релативно велика, бенефит процедуре и третмана мора бити изнад ризика датих доза. Захваљујући високим сигурносним стандардима у нуклеарној индустрији, ризик по професионалце је минималан.

ЕФЕКТИВНИ ПОЛУЖИВОТ У ТЕЛУ

Чињеница да радиоактивне материје трпе прогресивну дезинтеграцију омогућава да радиоактивни фолаут не остаје у околини заувек. Краткоживеће материје у фолауту се распадају рапидно, и дугоживеће материје распаћу се такође за одређено време. То такође значи да ће вештачка радиоактивност инкорпорисана у тело наставити да се разлаже до новог нивоа. Радиоактивне материје које су продрле у тело одстрањују се брже него што индикује њихово физичко време распада. Оне се не елиминишу само својом природном активношћу, него се губе и екскрецијом. Спојени ефекат физичког полураспада и екскреција радионуклида из организма назива се ефективним полуживотом. Већина радиоактивних материја напушта организам врло брзо. Постоје, при свему томе, неки ретки елементи који налазе свој специфични пут до одређених органа, као на пример радијум, који гравитира депозицији у скелет. У тим случајевима процес излучивања може бити успорен и трајати неколико година. А док је у телу, радиоактивна материја изазива оштећења здравља.

Много људи има највећу експозицију природном јонизујућем зрачењу од радионуклида радона, природног радиоактивног гаса насталог распадом Ra-226. Радон се распада на краткоживеће продукте који бораве у ваздуху одређено време. Ако се радон удахне, честице које улазе у плућа дају одређену унутрашњу дозу. Почетком двадесетог века, рудари уранијума, изложени високим дозама радона, показали су растућу инциденцију карцинома плућа, који могу бити делом узроковани другим факторима, као што су нуклеарне прашине,

токсични гасови или експлозије гасова. Напољу, природна концентрација радона је уобичајено 10 Bq/m³. Унутра, она може бити од 20 до 10.000 Bq/m³ ваздуха, и више. У многим земљама препоручује се да концентрација радона у новим кућама не сме прећи 200 Bq/m³ у ваздуху. Такође, последњих деценија много се говори о штети од малих доза. Мале дозе су нормалне дозе за општу популацију изазване природним окружењем или РТГ прегледима, а границе за професионално експоноване посебно су одређене. У принципу се мора истаћи да и најмања доза зрачења може дати значајне промене у молекулу.

ЗАШТИТА И ЗАБЛУДЕ

Услови коришћења извора јонизујућих зрачења у Србији прописани су Законом о заштити од јонизујућих зрачења и о нуклеарној сигурности („Сл. лист РС”, број 36/09) и пратећим прописима. Сваки извор јонизујућих зрачења мора бити коришћен у условима који обезбеђују заштиту за раднике који њиме рукују, пацијента и околину како је прописано у законским актима. Безбедност извора зрачења је појам који је важан за све изворе зрачења. Захтева се систем надзора такав да се онемогући приступ нестручним лицима или онима који имају криминалне намере. Коришћење заштитне опреме је обавезно. Правилно ношење личног дозиметра није коришћење заштитне опреме, али јесте илустрација за однос већине запослених према заштити од зрачења. Неповерење у тачност резултата личне дозиметрије створило је погрешан однос према личним дозиметрима. Они су законска обавеза и дефинисане су казне за неправилно коришћење.

Некада неравномерна расподела радног ангажовања условљава повећану брзину извођења послова, при чему се не затварају врата, не даје кецеља пратиоцу или крши експлицитно дефинисан услов да се женама снимања у пределу абдомена могу обављати само првих 10 дана циклуса (сем када је то медицински оправдано). Потреба за новом опремом (како у апаратима тако и у заштитној опреми) је неспорна; али ни то није гаранција боље заштите ако се уз нову опрему задрже погрешне навике. Свакодневна контрола квалитета мора постати обавезна у свим пословима; у раду рендген апарата она има посебан значај.

Широко су распрострањене неке заблуде у заштити попут мишљења о секундарном зрачењу. Самим тим се намеће питање шта је заправо секундарно зрачење? Примарно зрачење рендгенског снопа производи секундарно зрачење које нестаје истог тренутка када нестане и

примарно. Тачније, после милионитог дела секунде, али са практичног становишта – истог трена. Када се потенцира проблем секундарног зрачења, лаици често мисле на индуковано. Међутим, индуковано зрачење може изазвати само зрачење које има енергију већу од 8 MeV. Такво зрачење може произвести терапијски акцелератор, рендгени никако.

ЛИТЕРАТУРА:

1. ICRP-69 (1995a) International Commission on Radiological Protection. Age-dependent Doses to Members of the Public from Intake of Radionuclides: Part 3 Ingestion Dose Coefficients, ICRP Publication 69, *Annals of the ICRP*, Vol. 25(1).
2. ICRP-72 (1996) International Commission on Radiological Protection. Age dependent doses to the members of the public from intake of radionuclides: Part 5. ICRP Publication 72, *Annals of the ICRP*, Vol 25(2).
3. ICRP-78 (1997) International Commission on Radiological Protection. Individual monitoring for internal exposure of workers: Replacement of ICRP Publication 54, ICRP Publication 78. *Annals of the ICRP*, 27 (3-4).
4. ICRP-82 (1999) International Commission on Radiological Protection. Protection of the public in situations of prolonged radiation exposure. ICRP Publication 82, *Annals of the ICRP*, Vol 29(1–2).
5. Javorina Lj, Pantelić G, Tanasković I, Vuletić V, Eremić-Savković M. Radioaktivnost različitih uzoraka iz Pljačkovice. Zbornik radova XXII Simpozijum jugoslovenskog društva za zaštitu od zračenja. Petrovac, 2003. p. 161-4.
6. Jovičić D, Milačić S, Kovačević R, Petrović I, Tanasković I. Učestalost hromozomskih aberacija kod lica koja su bila u blizini područja kontaminiranih uranom. Zbornik radova XXII Simpozijum jugoslovenskog društva za zaštitu od zračenja. Petrovac, 2003. p. 279-84.
7. Kovačević R, Milačić S. Oboljenja izazvana jonizujućim zračenjem. U: Pavlović M, Vidaković A. Ocenjivanje radne sposobnosti. Lazarevac: Elvod-print, 2003. p. 236-7.
8. Kovačević R, Milačić S, Jovičić D, Pantelić G, Pavlović M. Onkološka preventiva stanovništva sa područja kontaminiranog uranijumom.

Zbornik radova XXII Simpozijum jugoslovenskog društva za zaštitu od zračenja. Petrovac, 2003. p. 285-90.

9. Kovačević R, Milačić S, Tanasković I, Šipka V. Rezultati radiotoksikoloških ispitivanja stanovništva sa područja Juga Srbije koje je kontaminirano uranijumom. Arch Toxicol Kinet Xenobiot Metab. 2002;10(1-2):194-5.
10. Kovačević R. Medicinski kriterijumi u proceni nematerijalne štete. Zbornik radova Sudskomedicinsko veštačenje neimovinske štete u medicini rada, treći seminar. Beograd, 2003. p. 17-24.
11. Milačić S, Kovačević R. Radiotoksikologija – izazov vremenu. Arch Toxicol Kinet Xenobiot Metab. 2002;10(1-2):184-9.
12. Radenković M, Đogo S, Ileš D, Joksić J, Todorović D. Ispitivanje fizičko-hemijskog ponašanja osiromašenog uranijuma u kontaminiranom zemljištu. Zbornik radova XXII Simpozijum jugoslovenskog društva za zaštitu od zračenja. Petrovac, 2003. p. 145-8.
13. Šipka V, Pavlović S, Cuknić O, Tomašević Z, Jelić S, Borojević N. Rezultati određivanja izotopa uranijuma u urinu zdravih i osoba obolelih od različitih malignih bolesti. Zbornik radova XXII Simpozijum jugoslovenskog društva za zaštitu od zračenja. Petrovac, 2003. p. 331-4.
14. Torbica N, Vuletić V. Dugoročne posledice radioaktivne kontaminacije u životnoj sredini. U: Kovačević M, ur. Zbornik radova XXIV simpozijuma Društva za zaštitu od zračenja Srbije i Crne Gore; 2007. 3-5. okt.; Zlatibor, Srbija. Beograd: Institut za nuklearne nauke „Vinča”; 2007. p. 43-8.
15. UNSCEAR (2000a) The United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation. UNSCEAR 2000. Report to the General Assembly.
16. UNSCEAR (2000b) The United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation. *Sources and effects of ionizing radiation*. UN, New York, Volume 1 Annex B.

НАТО АГРЕСИЈА 1999. ГОДИНЕ НА СР ЈУГОСЛАВИЈУ ИЗАЗВАЛА ВЕЛИКУ ОЗРАЧЕНОСТ ВОЈСКЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Сажетак: Рад указује на то којој су дози озрачености били изложени борци СР Југославије током НАТО агресије 1999. године, а посебно борци моторизованих бригада које су биле на подручју Косова и Метохије на албанско-југословенској граници. Употреба муниције са осиромашеним ураном ²³⁸U, коме је додат и плутонијум, на дуги рок загађује околину, воду и земљиште и изазива код људи различите поремећаје и болести, пре свега малигне. Радиоактивност ²³⁹Pu је, у поређењу са токсичношћу, неколико хиљада пута већа, удисање плутонијумске прашине угрожава здравље и изазива канцер. Уран је пирофоран метал, токсичан, лако се пали и радиоактиван је. Његови оксиди су делимично растворљиви у води. После паљења, метак ослобађа радиоактивне аеросолне честице димензије дима, које сагоревају у додиру са ваздухом, изазивајући код онога ко их удахне оштећења краткотрајног или дуготрајног карактера. На Косову и Метохији је за време НАТО агресије на СР Југославију измерена велика радиоактивност. У метохијском подручју, радиоактивност је била 1.100 пута већа од природног фона. Војска Југославије је током рата била изложена великим радиоактивним дозама, тако да је међу припадницима војске после рата било повећано оболевање од разних малигних болести од чега су многи умрли.

Кључне речи: муниција са осиромашеним ураном, повећана радиоактивност, хемотоксичност, плутонијум, озраченост Војске Југославије, болести, малигнитет.

УВОД

НАТО агресија на СР Југославију, која је почела 24. марта 1999. године и трајала 78 дана, представља једну од најсрамнијих страница у историји међународних односа и суноврат савремене цивилизације у

¹ Др Мирјана Анђелковић Лукић, виши научни сарадник Војнотехничког института у пензији и члан Међуресорног координационог тела Владе Републике Србије

другој половини XX века. Она је злочин против мира, здравља људи и здраве природе. Повећање броја оболелих од разних малигних болести, тешкоће у зачећу, повећање броја спонтаних побачаја, повећање оболевања штитне жлезде, стерилитет, повећан број деце и старијих особа астматичара, драматично су сведочанство и дарови „хуманитарног” деловања бомбардерске НАТО агресије, у народу познате као „Милосрдни анђео”.

Коришћење муниције са осиромашеним ураном изазвало је после рата велики пораст разних малигних болести, те се тако броју погинулих у СР Југославији за време агресије може придодати и тај број умрлих који се свакодневно повећава, јер су у већини случајева умрли од последица зрачења и хемијских агенаса који су се ослобађали услед бомбардовања и пожара на резервоарима нафтне, хемијске индустрије и електричним трансформаторима. За време агресије на СР Југославију 1999. године, нанета је народу и екосистему огромна материјална штета и ненадокнадиви губици људских живота.

Поред рушења градова и инфраструктуре различитим разорним пројектилима, велику трагедију изазвали су метци са осиромашеним ураном који су испаљивани из топа „гетлинг“, на авиону А-10. Највише испаљених метака са осиромашеним ураном било је на Косову и Метохији и на југу Србије у околини Враћа на брду Пљачковица на коме се налазио радио и ТВ предајник. Озраченост Војске Југославије и цивилног становништва била је посебно повећана на територији Косова и Метохије и југоистока Србије, околине Враћа и села у близини тог града. Међутим, ово озрачење је са Косова и Метохије стизало и до околних земаља, тако су Бугарска и Грчка јављале о повишеној радиоактивности у својим земљама. Радиоактивност са Косова и Метохије разнела се и по другим деловима наше земље, тако да је оболевање од разних тумора у целој Србији повећано.

БРОЈ ИСПАЉЕНИХ МЕТАКА СА ОСИРОМАШЕНИМ УРАНОМ НА СР ЈУГОСЛАВИЈУ

Земље које су СР Југославију непосредно напаале биле су 228 пута веће од СР Југославије, имале су 67 пута бројније становништво, њихов економски потенцијал премашивао је југословенски 679 пута и биле су 37 пута војнотехнички надмоћније. Никада се неће сазнати тачан број испаљених метака са осиромашеним ураном, јер НАТО, а пре свега САД, знају, али крију, неће да признају колико су пројектила испалили, јер би се показало да су имали геноцидне намере према српском (али и албанском) народу. Постоје три извештаја о количини

испаљених метака са осиромашеним ураном током агресије 1999. године на нашу земљу:

- први извештај је онај који је саставио НАТО, у њему се наводи број од 31.000 пројектила;

- други је извештај Војске Југославије, према коме је испаљено око 50.000 комада муниције са осиромашеним ураном;

- трећи, из руских извора, који процењују да је на простор СР Југославије испаљено око 90.000 пројектила са осиромашеним ураном.

Највише метака са осиромашеним ураном пало је на Косово и Метохију и на југ Србије.

Међутим, генерал-мајор у пензији Божидар Делић, на основу свог осматрања док је био командант 549. моторизоване бригаде на Косову и Метохији, тада у чину пуковника, сматра да је број испаљених метака са осиромашеним ураном много већи. Ово се може сматрати аутентичним прорачуном учесника и сведока догађаја на Косову и Метохији 1999. године.

Генерал Делић своје мишљење заснива на броју авиона А-10 који су летели над територијом Косова и Метохије. Кад би се узео за тачан извештај НАТО-а, према коме је алијанса избацила 31.000 метака са осиромашеним ураном, то би значило да је топ на авиону А-10 испаливао 11 пројектила у секунди, што није могуће. Над Косовом и Метохијом било је ангажовано дневно 44 авиона А-10, како пише у НАТО извештају. Сваки авион који је летео имао је два дејства дневно. Мало је вероватно да су сви стално летели и тако је за прорачун узето да је над Косовом и Метохијом летело 35 авиона А-10, односно да је то број авиона који је дневно бомбардовао, а уместо 78 дана ратовања, број дана је смањен на период од 60 дана.

У првој секунди топ избацује 50 граната, а у свакој следећој 65. Минимално дејство је три секунде (не може да пуца испод тога). Топови авиона А-10 могу да носе 1.300 граната, али носили су по 1.174 и према броју налета и секундама дејства које су официри Војске Југославије бележили, добијен је број од 750.000 метака са осиромашеним ураном који су пали на Косово и Метохију. Ако се зна да сваки метак садржи око 300 грама перфоратора од осиромашеног урана, према генераловом прорачуну на Косово и Метохију је пало 225 тона осиромашеног урана. Војска Југославије располаже податком од ~ 50.000 метака, што је скоро 15 пута мање од генераловог разматрања.

Моторизована 549. бригада којом је командовао тада пуковник Божидар Делић и 125. моторизована бригада којом је командовао тада пуковник Драган Живановић, налазиле су се на југословенско-албанској граници. Зона одговорности ових бригада била је на простору Метохије, који је највише гађан мецима са осиромашеним ураном. Моторизована 549. бригада била је стационирана у Призрену и у њеној зони одговорности била је и територија Паштрика, а у зони одговорности 125. моторизоване бригаде, стациониране у Косовској Митровици, Кошаре.²

Према подацима Војске Југославије, установљено је да постоје четири области на југу Србије на којима је евидентирана радиолошка контаминација. То су:

1. Брдо Пљачковица – северно од Врања за око четири километра, активност осиромашеног урана у узорцима земље 5.580–235.000 (Bq/kg);

2. Боровац – две локације југозападно од Бујановца за око шест километара, активност осиромашеног урана у узорцима земље 250–17.490 (Bq/kg);

3. Братоселце – североисточно од Прешева за око десет километара, активност осиромашеног урана у узорцима земље 1.800–23.400 (Bq/kg);

4. Рељан – две локације, источно од Прешева за око десет километара, активност осиромашеног урана у узорцима земље 70–200 (Bq/kg).

Пљачковица, брдо изнад Врања на коме се налази репетитор, гађана је великим бројем метака са осиромашеним ураном. Подлога брда је чврста, каменита и омогућавала је паљење метка и распршивање радиоактивног аеросола на велике даљине.³

² Б. Делић, „НАТО је на Србију бацио 20 пута више уранијума него што признаје”, *Нови стандард*, 30. јул 2019, <https://www.standard.rs/2019/07/30/delic-nato-je-na-srbiju-bacio-20-puta-vise-uranijuma-nego-sto-priznaje/> (приступано: 15.03.2020)

³ М. Анђелковић-Лукић, *Дарови милосрдног анђела – Еколошко разматрање рата НАТО против СР Југославије*, Нови Сад, Балканија, 2015, стр. 77.

ЗОНА ОДГОВОРНОСТИ 125. МОТОРИЗОВАНЕ БРИГАДЕ

Зона одговорности 125. моторизоване бригаде приказана је на Слици 1, обележена жутом бојом. Борци из 125. метохијске моторизоване бригаде и заштитни батаљон који је био у саставу бригаде, били су свакодневно изложени јакој непријатељској ватри. Задатак заштитног батаљона из састава 125. моторизоване бригаде био је да штити Клину, Дечане, Србицу, Вучитрн, од могућег напада паравојно-терористичке Ослободилачке војске Косова (УЧК) из правца Дренице, односно планине Ћићевица, где је била велика концентрација терористичких снага. Поред заштите грађана, задатак заштитног батаљона из 125. моторизоване бригаде био је да, у садејству са снагама Министарства унутрашњих послова (МУП) Србије, обезбеђује путне правце и конвоје којима су транспортоване животне намирнице. Све време рата бригада је била у Метохији на подручју Косовске Митровице, Дренице, Подујева, Пећи, Ђураковца и КLINE.

Слика 1. Зона одговорности 125. моторизоване бригаде
Извор: Ђуровић & Петрушић, 2016, стр. 137-138

На Слици 2 приказан је простор на Косову и Метохији гађан муницијом са осиромашеним ураном, према НАТО карти, а на Слици 3, распоред међународних снага КФОР-а на Косову и Метохији после потписивања Кумановског споразума.

Слика 2. Места на Косову и Метохији која су гађана муницијом са осиромашеним ураном

Извор: Анђелковић- Лукић, Дарови милосрдног анђела – Еколошко разматрање рата НАТО против СР Југославије, 2015, стр. 134

Слика 3. *Распоред међународних снага после потписивања
Кумановског споразума*

Извор: Оцић, 2019.

Са Сlike 3 види се да су италијански и француски батаљони КФОР-а размештени у рејону који је био у зони одговорности 125. моторизоване бригаде. Војници из италијанског батаљона као припадници међународних снага КФОР-а, после боравка на Косову и Метохији оболели су од малигних болести, а многи су умрли.

Преживели војници тужили су италијанско Министарство одбране, јер их није обавестило с каквим се опасностима по здравље могу сустрети на терену и добили су позитивне пресуде уз одговарајућу материјалну надокнаду. Позитивно судско решење односило се и на

оне војнике који су умрли, а били су на ратиштима у Босни и Херцеговини и на Косову и Метохији.⁴

ФУНКЦИОНИСАЊЕ МЕТКА СА ОСИРОМАШЕНИМ УРАНОМ ПОСЛЕ УДАРА У ПРЕПРЕКУ

Моторизована бригада је у свом саставу имала тенкове и борбена оклопна возила, што је за НАТО авијацију био војни циљ. Подручје Метохије било је, у односу на остале делове Покрајине, изложено јаким дејствима НАТО авијације, што се види са Слике 2, (бомбе и меци са осиромашеним ураном), а због свакодневних митраљирања из авиона А-10, на том бојишту била је велика радиоактивност.

Према подацима Војске Југославије, на територију Косова и Метохије испаљено је 30–50 хиљада комада пројектила са осиромашеним ураном, а на локацији ван покрајине 5–10 хиљада таквих пројектила. За 85 дана, колико је 125. моторизована бригада била на Косову и Метохији, у просеку је дневно пало 353–588 комада метака са осиромашеним ураном. Време полураспада ^{238}U износи $4,5 \times 10^9$ година (4,5 милијарди година). Анализом узорака контаминираниог материјала са неколико локација на Косову и Метохији, утврђено је да се специфична активност осиромашеног урана у појединим узорцима кретала од неколико стотина до 235.000 Bq/kg по узорку из Метохије, где је била зона одговорности 125. моторизоване бригаде. То је 1.100 пута већа вредност од доње дефинисане границе. За прорачун је узет број напада авиона А-10, чији борбени комплет (б/к) за топ 30 mm је око 1.100–1.200 метака, од чега је око 880 и више метака са језгром од осиромашеног урана, масе око 300 грама. Према подацима, природни фон урана у тлу је 5–125 Bq/kg земље. Најинтензивнија дејства била су у рејонима Дечане, Урошевац и Ђураковац.⁵

Прикупљени подаци Војске Југославије и подаци НАТО-а могу се свести на следеће: укупно је остварено 112 удара муницијом на 91 локацији, 12 удара на 9 локација у Републици Србији, два удара на једној локацији у Републици Црној Гори и 98 удара на 81 локацији на

⁴ M. Tagliazucchi, D. Leggiero, *Militari all'uranio. Per la prima volta i retroscena svelati da testimonianze, documentazioni e foto*, Serrungarina, Pesaro Urbino, Italy, David and Matthaus, 2019.

⁵ В. Јовановић, С. Петковић, С. Чикарић, *Злочин у рату – геноцид у миру: последице НАТО бомбардовања Србије 1999. године*, Београд, Службени гласник, 2012, стр. 37-41.

Косову и Метохији. Постоје веће или мање разлике (зависно од извора) између ових и података које је прикупила Војска Југославије, али је битно истаћи да је укупно 49 удара (или 44%) са муницијом са осиромашеним ураном извршено после постигнутог споразума о окончању агресије, у последњих десет дана рата.⁶

Уран је пирофоран метал, лако се пали и радиоактиван је. Његова спољна радиоактивност није значајна, али је опасност велика при удисању или ингестији продуката сагоревања после удара метка у чврсту мету. При удару пројектила са осиромашеним ураном у чврсту препреку ствара се висока температура и око 10% пенетратора од урана сагорева у ураноксид, 70% прелази у стање аеросола, док остатак чине крупнији комади метка који се разбацују око поготка. Када пројектили са осиромашеним ураном ударе у чврсту подлогу, стену или тенк, уран се, као изузетно лако запаљив, пали на око 700°C и развија температуру од 3.000°C, услед чега пробија и најтврђе оклопе. Уз мале примесе плутонијума, температура се повећава за још 400°C, тако да достиже температуру горења од 3.400°C.

После удара у препреку, зрно се пали и ослобађа честице димензије дима, које сагоревају у додиру са ваздухом, изазивајући код онога ко их удахне оштећења краткотрајног или дуготрајног карактера. Величина аеросолних честица урана је око 5µm и мање, реда нанодимензија. Ове честице контаминирају околну средину, могу се унети у организам инхалацијом или оралним путем, а зависно од метеоролошких услова, могу се разносити на веће удаљености (40–300 km и даље). Оксиди урана су отровни и делимично растворљиви у води, па могу да контаминирају подземне воде, а преко биљака доспевају у ланац исхране људи.⁷

Што се тиче чињенице да се осиромашени уран користи само у противтенковском оружју, то није тачно. Осиромашени уран се, у ствари, користи и у крстарећим ракетама (са стабилизацијским шипкама од 300 kg). Није случајно што се крстареће ракете Томахавак изричито спомињу у безбедносним прописима које је КФОР донео 22.

⁶ В. Јовановић, С. Петковић, С. Чикарић, *Злочин у рату – геноцид у миру: последице НАТО бомбардовања Србије 1999. године*, Београд, Службени гласник, 2012, стр. 37-41.

⁷ М. Anđelković-Lukić, „Chemical, Radiological and Environmental Impacts of NATO’s War of Aggression against Yugoslavia”, In: *19th Internacional Scientific Eco-Conference*, Novi Sad, Serbia, 23-25 September 2015, pp. 39-50.

ноцембра 1999. године. Оне се, такође, користе за уништавање утврђених бункера под земљом.⁸

УТИЦАЈ ПОВЕЋАНЕ РАДИОАКТИВНОСТИ И ТОКСИЧНОСТИ ОСИРОМАШЕНОГ УРАНА И ПЛУТОНИЈУМА НА ЗДРАВЉЕ

Честице осиромашеног урана унете у организам удисањем или храном и водом, депонују се годинама у плућима, бубрезима (до 12% унетог осиромашеног урана), мозгу, јетри, панкреасу и слезини (до 20% унетог осиромашеног урана). Без обзира на путеве контаминације организма, ове честице се у крви везују за беланчевине и мембрану еритроцита, коју највише оштећују⁹.

Опасност од осиромашеног урана повећава и чињеница да су анализом остатака неких пројектила поред осиромашеног урана пронађени у траговима америцијум, нептунијум, технецијум и уран ²³⁶U. Екипе УНЕП-а које су после престанка ратних дејстава дошле на Косово и Метохију откриле су и присуство плутонијума ²³⁹Pu, што повећава опасност код људи. Његова отровност може се поредити с отровношћу цијанида и арсена. Радиоактивност је у поређењу са токсичношћу неколико хиљада пута већа, па је плутонијумска прашина од само 1 mg довољна да угрози десетак особа које је удишу, а само 0,1 mg довољан да изазове канцер. Плутонијум је метал светлорозе боје, густине 19,8 g/cm³, с временом полураспада 24.000 година, а топи се на око 639 °C. Доминантан је алфа емитер. Искоришћен је за производњу прве атомске бомбе која је 9. августа 1945. године бачена на Нагасаки¹⁰.

Присутност плутонијума повећава радио-токсичност узорка, што повећава ризик код експонираних. Главне дозе зрачења честица осиромашеног урана потичу од алфа и бета зрачења које је опасно за човеково ткиво чак и у малим количинама, па ако се инхалира или ингестира сигурно би се производиле вредности преко дозвољене дозе.

Алфа зрачењем честица осиромашеног урана наносе се значајне примарне директне радијационе озледе, махом у ткивима с којима је

⁸ F. Accame, *Uranio impoverito. La verità*, Rome, Italy, Malatempora, 2006, p. 15.

⁹ Б. Ђуровић, В. Спасић-Јокић, С. Петковић, Д. Фортунa, В. Селаковић-Мићуновић, Н. Атлагић, *Осиромашени уранијум – методе детекције, санирање непосредних ефеката и превенција касних последица*, доц. др Бранка Ђуровић (приватна публикација – лично издање), Београд, 2011, стр. 120-122.

¹⁰ В. Јовановић, С. Петковић, С. Чикарић, *op. cit.*, стр. 31.

елемент у непосредном контакту, док бета и гама зрачењем могу бити оштећена и друга ткива. Сакупља се и у семеној течности, где токсичним и радијационим деловањем доводи до промена генетског материјала, које за последицу имају бројне промене и процесе: хромозомске аберације, генетске мутације, геномску нестабилност, инактивацију ћелија или ћелијску смрт¹¹.

КАРАКТЕРИСТИКЕ МЕТКА СА ОСИРОМАШЕНИМ УРАНОМ КАЛИБРА 30 mm

Метак са осиромашеним ураном има класичан облик и изглед, спада у поткалибарну муницију која врши пробој без експлозива, само својом кинетичком енергијом и масом и ослобађањем велике температуре. Тежак је око 727 g, састоји се од чауре с иницијалним и погонским пуњењем за избацивање зрна – пројектила са осиромашеним ураном.

Унутар кошуљице од алуминијумске легуре смештено је језгро од осиромашеног урана – панцирно зрно, пенетратор, цилиндричног облика сиве боје, с доминантним присуством ²³⁸U. Језгро садржи 2,2 g титанијума. Пречник језгра, пенетратора метка од осиромашеног урана је 16 mm, а дужина 95 mm. Маса језгра од осиромашеног урана износи 298 g, а израчуната густина је 19,05 g/cm³. Укупна дужина пројектила са осиромашеним ураном без заштитне капице износи 114 mm.

На Слици 4 приказан је метак којим је гађана СР Југославија 1999. године. На слици се види комплетан метак и пенетратор од осиромашеног урана, као и сломљена кошуљица метка. Језгро од осиромашеног урана располаже кинетичком енергијом од 157 kJ, па на 500 метара пробија сваки оклоп дебљине 60 mm, а на 1.000 метара оклоп дебљине 38 mm. Језгро је радиоактивно и емитује 11.198 алфа честица и 35.914 нискоенергетских бета честица у секунди.

У извештајима Института за нуклеарне науке Винча од 23. априла 1999. и 21. маја 1999. године, поред осталог, наводи се: „На основу резултата гамаспектрометријских мерења и идентификације присутних радионуклида, са сигурношћу се може тврдити да узорак садржи осиромашени уранијум [...]”. Према Извештају експертске

¹¹ Б. Ђуровић, В. Спасић-Јокић, С. Петковић, Д. Фортуна, В. Селаковић-Мићуновић, Н. Атлагић, *op. cit.*, стр. 127-128.

групе АБХО ГШ ВСЦГ, дозиметријским мерењима утврђено је присуство алфа, бета и гама зрачења¹²

Слика 4. Изглед метка са осиромашеним ураном којим су гађани простори СР Југославије 1999. године

Извор: Војни музеј на Калемегдану

У случају додиривања зрна голим рукама, већ након 80 часова на кожи се појављују различите патогене промене. Као тешки метал, осиромашени уран испољава хемо-токсичност и радио-токсичност, па услед контаминације настају токсични и радијациони ефекти који доводе до појаве канцера. Милиграм осиромашеног урана са два потомка у току распада испушта за годину дана око милијарду радиоактивних честица. Инхалација ситних честица у плућа може да доведе до појаве канцерозних обољења унутрашњих органа. Ако човек удахне само једну честицу величине 5 μm , канцер плућа у наредном временском периоду врло је вероватан. Крупније честице задржавају се на слузници горњих делова респираторног тракта. Ако су нерастворљиве у крви и ткивним течностима, радиоактивним дејством могу да озледе ћелије, што после више година може довести до малигних промена на тим местима. Радиоактивност и токсичност

¹² В. Јовановић, С. Петковић, С. Чикарић, *op. cit.*, стр. 41.

осиромашеног урана и његових продуката изазивају разна обољења, као што су дерматитис, бубрежна оштећења, акутне некротичне артеријске лезије, па и смрт.¹³

У праћење стања радиоактивне контаминације током НАТО агресије, поред јединица АБХО, биле су на одговарајући начин ангажоване и све релевантне војне и цивилне институције.

После повлачења Војске Југославије са Косова и Метохије, земљиште није очишћено од уранске муниције, тако да је тло дуго загађено микронским честицама осиромашеног урана које се при сваком узнемиравања тла, ходањем или ветром, подижу увис и плове ношене ваздушним струјама на удаљенија места.

Многи објективни светски војни стручњаци, па и они из НАТО земаља, сматрају да Војска Југославије 1999. године није изгубила рат. Одмах после рата, овом војном сукобу посвећени су многи радови и стручна саветовања. Било је невероватно како се једна мала и сиромашна земља са застарелим наоружањем успешно бранила од десетоструко надмоћнијег непријатеља. У француском часопису „Défense nationale” из 1999. године, чији је комплетан број 12 посвећен анализи рата, у приказу са саветовања посвећеног Космету, под насловом „Прве поуке из рата на Косову” (*Les premières leçons de la guerre au Kosovo*) може се прочитати и следећа констатација: „После завршетка „Косовског рата”, историчари ће о овом рату дати свој суд кроз пар месеци или година, али већ сад се може рећи да није било капитулације српске армије, ни српске државе; телевизија је то у најбољем смислу потврдила. Неки то жале, али то је истина”. Ово је написао професор Dominique David у свом раду: „Косово, истините и лажне стратегијске поуке”¹⁴

НАТО ПОСРЕДНО ПРИЗНАЈЕ ОПАСНОСТ ОД ЧЕСТИЦА ОСИРОМАШЕНОГ УРАНА ПОСЛЕ УДАРА У ПРЕПРЕКУ

Радиолошко оружје са осиромашеним ураном и према америчким изворима и сазнањима изазива трајне последице по становништво и после престанка ратних дејстава, јер честице

¹³ Б. Ђуровић, В. Спасић-Јокић, С. Петковић, Д. Фортуна, В. Селаковић-Мићуновић, Н. Атлагић, *op. cit.*, стр. 127-128.

¹⁴ D. David, „Kosovo: de vraies et de fausses leçons stratégiques”, *Revue Défense Nationale*, 615 (Decembre), 1999, pp. 39-43, <https://www.defnat.com/e-RDN/vue-article.php?carticle=7517> (приступано: 15.03.2020), p. 39.

осиромашеног урана контаминирају земљиште и воду хиљадама година унапред. Према резолуцији *Поткомисије за превенцију дискриминације и заштиту мањина Комисије УН за људска права из 1996. и 1997. године*, примена овог оружја за масовно и неселективно уништавање у супротности је с нормама међународног хуманитарног права. Прва држава чланица НАТО, Белгија, упркос томе што је седиште НАТО у Бриселу, донела је 2009. године Закон о забрани производње, складиштења, продаје, превоза и употребе оружја са осиромашеним ураном. Закон је ступио на снагу половином јуна 2009. године¹⁵.

Припадници мултинационалне бригаде „Запад”, по уласку КФОР-а на Косово и Метохију новембра 1999. године, добили су нуклеарно-хемијско-биолошки приручник под називом „КФОР, интернационалне бригаде, Запад, осиромашени уран, информације и инструкције.” Приручник је 22. новембра 1999. године потписао пуковник Освалдо Бизари.¹⁶ Поред назива приручника, на насловној страни је и мртвачка глава која упозорава на радиоактивну опасност. Приручник је писан као упозорење с каквом ће се врстом опасности сретати припадници бригаде на терену и како да поступају. У делу названом „Златна правила” пише: *Држите се даље од тенкова, возила и зграда погођених пројектиlima или крстарећим ракетама са осиромашеним ураном. Носите заштитну маску уколико радите на удаљености до 500 метара од тенка или зграде погођених пројектиlima или ракетама са осиромашеним ураном. Удисање нерастворљивих честица уранске прашице дугорочно је повезано са здравственим последицама, укључујући канцер и деформитете код новорођенчади. Ове последице могу да постану видљиве тек неколико година касније. Да би избегли контаминацију, војницима се, поред осталог, препоручује да често перу своју одећу, а у делу насловљеном као „Упозорење”, поред осталог, пише: *Храна и вода постаће неупотребљиве због контаминације прашином осиромашеног урана. Никако не једите храну која није контролисана. Удахнуте – унесене честице могу да причине дугорочну штету.**

А препоруке за поступање кад се наиђе на погођена оруђа „српске” војске су следеће: ... *Возила и материјали српске војске могу да представљају опасност за војнике и цивиле који с њима дођу у*

¹⁵ З. Вукмировић, „Осиромашени уранијум је забрањен у Белгији 2009. године”, *Политика*, 20. април 2019, <http://www.politika.rs/scc/clanak/427470/Pogledi/Osiromaseni-uranijum-je-zabranjen-u-Belgiji-2009-godine> (приступано: 15.03.2020).

¹⁶ F. Accame, *Uranio impoverito. La verità*, Rome, Italy, Malatempora, 2006, p. ¹⁰.

блиски контакт. Искључиво стручна лица морају да испитају уништена или оштећена возила и материјале (...) и треба апсолутно избегавати близину возила за која постоји сумња да су погођена пројектилом са осиромашеним ураном. Одстојање не сме бити мање од 50 метара. Уколико сте принуђени да будете ближе, морате да носите заштитну маску и заштитне рукавице, како бисте избегли да уранска прашина уђе у ваше тело.

Овај приручник недвосмислено говори и потврђује чињеницу да су НАТО и САД пре почетка бомбардовања СР Југославије знали да је оружје са осиромашеним ураном опасно, канцерогено и генотоксично, али и поред тога што су знали о каквом опасном оружју је реч, они су користили то оружје на територије Србије, чиме су желели да изазову геноцид над српским народом. Знали су да ће толика озраченост ваздуха, земље и воде сигурно имати далекосежне последице по здравље људи и њиховог потомства. У томе се огледа њихова злочиначка и геноцидна намера. Своје припаднике упозоравали су на опасност, а цивилно становништво никада нису упозорили на опасност која им прети, већ јавност тада, као и данас, обмањују да нема опасности од честица осиромашеног урана.

У „Приручнику” говоре о објектима *погођеним пројектилима или крстарећим ракетама са осиромашеним ураном*, што недвосмислено указује на то да су НАТО снаге на Косову и Метохији, а и шире у Србији, употребљавале и крстареће ракете са осиромашеним ураном. Војни прописи у САД у области заштите од зрачења траже од сваког војника да приликом тренинга облачи заштитно одело и носи заштитну маску за сваку активност на 20–50 метара од објекта погођеног муницијом са осиромашеним ураном.¹⁷

Опасност од радиоактивне прашине од честица осиромашеног урана позната је одавно. Тако је у једном америчком војном документу наглашена опасност од осиромашеног урана: *Главна опасност везана за осиромашени уран је штетно дејство које он може имати уколико уђе у тело. Ако се честице удахну или прогутају, могу бити хемијски отровне и изазвати знатно и дуготрајно озрачење унутрашњих ткива.*¹⁸

¹⁷ F. Accame, *Uranio impoverito. La verità*, Rome, Italy, Malatempora, 2006, pp. 8–11.

¹⁸ Документ од 20.12.1984. године, AWS 330, у потпису Robert Bird, помоћник државног генералног секретара САД за одбрамбену подршку, 1984–1987.

Припадници Војске Југославије на Косову и Метохији за време трајања агресије нису носили заштитна одела ни заштитне маске, тако да је вероватноћа да су могли да удахну или прогутају радиоактивне честице из уранске прашине настале сагоревањем уранског метка, веома велика. Озраченост на Косову и Метохији је за време агресије била велика, у неким случајевима чак 1.100 пута већа од природног фона.

ЗАКЉУЧАК

После завршетка агресије, смртност међу ветеранима са Косова и Метохије је повећана. Многи борци који нису рањени у рату, умрли су од озрачености коју су добили на Косову и Метохији, тако да је број погинулих у току рата накнадно увећан бројем умрлих од разних врста злоћудних болести.

Све време бомбардовања борци који су били војно ангажовани на Косову и Метохији били су изложени великим дозама радиоактивног зрачења. Опасност да су могли да удахну или прогутају радиоактивне честице осиромашеног урана је велика.

Нажалост, у Србији се ни данас ништа не чини на истраживању и доказивању штетности од бомбардовања, чиме се негирају доминантни ефекти осиромашеног урана и хемијских агенаса на пораст карцинома у Србији. Не постоји централизована статистика која би пратила повећање броја оболелих од малигних болести међу припадницима војске и полиције који су били ангажовани на Косову и Метохији. Радијација на Косову и Метохији за време агресије била је велика, у неким случајевима чак 1.100 пута већа од природног фона.

Многи објективни светски војни стручњаци, па и они из НАТО земаља, сматрају да војска СР Југославије није изгубила рат, да се показала као врло способна и оперативна војска. Војном техником друге генерације супротставила се надмоћнијим снагама агресора које су располагале и користиле војну технику четврте генерације и из тог рата изашла војно непобеђена.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Accame, F., *Uranio impoverito. La verità*, Rome, Italy, Malatempora, 2006.
2. Анђелковић-Лукић, М., *Дарови милосрдног анђела – Еколошко разматрање рата НАТО против СР Југославије*, 2. допуњено издање, Нови Сад, Балканија, 2015.
3. Anđelković-Lukić, M., „Chemical, Radiological and Environmental Impacts of NATO’s War of Aggression against Yugoslavia”, In: *19th Internacional Scientific Eco-Conference*, Novi Sad, Serbia, 23-25 September 2015, pp. 39-50.
4. David, D., „Kosovo: de vraies et de fausses leçons stratégiques”, *Revue Défense Nationale*, 615 (Decembre), 1999, p. 39-43, <https://www.defnat.com/e-RDN/vue-article.php?carticle=7517> (приступано: 15.03.2020).
5. Делић, Б., „НАТО је на Србију бацио 20 пута више уранијума него што признаје”, *Нови стандард*, 30. јул 2019, <https://www.standard.rs/2019/07/30/delic-nato-je-na-srbiju-bacio-20-puta-vise-uranijuma-nego-sto-priznaje/> (приступано: 15.03.2020).
6. Ђуровић, С., Петрушић, Ј., *Зашто ћутиш Србијо*, Београд, Свесрпски отаџбински табор, 2016.
7. Ђуровић, Б., Спасић-Јокић, В., Петковић, С., Фортуна, Д., Селаковић-Мићуновић, В., Атлагић, Н., *Осиромашени уранијум – методе детекције, санирање непосредних ефеката и превенција касних последица*, доц. др Бранка Ђуровић (приватна публикација – лично издање), Београд, 2011.
8. Јовановић, В., Петковић, С., Чикарић, С., *Злочин у рату – геноцид у миру: последице НАТО бомбардовања Србије 1999. године*, Београд, Службени гласник, 2012.
9. Оцић, Ч., „Катастрофалне последице западне политике према Косову и Метохији”, *Корени*, 27. мај 2019, <http://www.koreni.rs/katastrofalne-posledice-zapadne-politike-prema-kosovu-i-metohiji/> (приступано: 15.03.2020).
10. Tagliazucchi, M., Leggiero, D., *Militari all'uranio. Per la prima volta i retroscena svelati da testimonianze, documentazioni e foto*, Serrungarina, Pesaro Urbino, Italy, David and Matthaus, 2019.

11. Вукмировић, З., „Осиромашени уранијум је забрањен у Белгији 2009. године”, *Политика*, 20. април 2019, <http://www.politika.rs/scc/clanak/427470/Pogledi/Osiromaseni-uranijum-je-zabranjen-u-Belgiji-2009-godine> (приступано: 15.03.2020).

РАТНА ШТЕТА НАСТАЛА ТОКОМ НАТО АГРЕСИЈЕ НА СР ЈУГОСЛАВИЈУ

Сажетак: НАТО агресија изазвала је велике еколошке штете по цео живи свет СР Југославије. Посебно су штетна хемијска загађења изазвана бомбардовањем хемијских постројења и резервоара са пираленом, токсичне, тератогене и мутагене материје које трајно загађују воду и земљиште. Директна материјална штета износи 105 милијарди евра које НАТО мора платити грађанима Републике Србије.

Кључне речи: НАТО агресија, последице бомбардовања, хемијско загађење, генотоксини, материјална штета.

За душу мог деде
потпуковника Петка Ј. Рачића,
официра КОС ЈНА

УВОД

Државни органи Републике Србије су релативно брзо, закључно са првом годишњицом НАТО агресије, дошли до прорачуна да 105 милијарди евра износи директна штета коју је НАТО нанео бомбардовањем војних и цивилних објеката и то нико није оспоравао. Проблем је што, због наведеног недостатка механизма наплате, а и самог процесуирања, ту штету држава Србија званично не потражује.

Шта би тек било и колико би се та одштета увећала да се у прорачун унесу и индиректне последице које су неоспорне, пре свега здравствене последице?

ШТЕТНОСТ ПО ЗДРАВЉЕ ПОПУЛАЦИЈЕ И ЖИВОТНУ СРЕДИНУ

Стручна јавност у Србији углавном је била окренута разматрању утицаја осиромашеног урана на здравље популације, и при

¹ Проф. др Алек Рачић, прим. др сци, Српско лекарско друштво

том је занемарена значајна опасност од хемијског загађења, посебно пираленом, како флуидом, тако и запаљеним. Детаље о штетности изнела је још 2000. године као виши научни саветник Војнотехничког института, аутор др Мирјана Анђелковић-Лукић, а приликом одбране свог магистеријума на Медицинском факултету у Београду, исте године и моја маленкост, али је све остало без реакције надлежних органа.

Биохемичар Миљана Стојановић-Милосављевић у периоду пре, за време и после бомбардовања, узела је и анализирала 1.800 узорака тла, подземних и надземних вода и речног дна. Истражила је водоток реке Лепенице од уласка у Крагујевац до уливања у Велику Мораву, водоток Велике Мораве и речне наносе Лепенице и реке Ждраљице од фабрике „Застава” до завршетка крагујевачке котлине, укључујући ту и изворишта и бунарске воде. Ова докторска дисертација скривена је од јавности, нема је у библиотеци Београдског универзитета. Миљана Стојановић-Милосављевић била је запослена у војсци СР Југославије, а после докторирања 2002. године, као мајка малолетног детета, остала је без посла. Умрла је од малигне болести 2010. године, очигледно због последица које је изазвало истраживање којим се бавила и долазак у додир са канцерогеним материјалом, али све то без икаквог одјека.

Велику опасност по здравље људи и еколошки систем представљало је бомбардовање трансформатора који за хлађење користе синтетичко трансформаторско уље, пирален. Пирален је супстанца која у земљи и води остаје вечно, јер природа нема механизме за његово разлагање. Током НАТО бомбардовања ракетирани су и разорени велики број индустријских објеката из којих су продрле у животну средину токсичне и опасне материје у великим количинама са непроцењивом штетом по животну средину. По количинама хемикалија које су се излиле и запалиле, може се рећи да смо били изложени правом хемијском рату.

Прво директно дејство НАТО бомбардера на трафостанице било је 23. априла 1999. године, када је разорним пројектилима гађана трафостаница 220/110 киловолти „Београд 3” и трафостаница 110/35 киловолти „Београд 9”, када су запаљене велике количине трафо-уља, а велика количина излила се у земљиште. Запаљена трансформаторска уља била су припадницима ватрогасних јединица СРЈ велика непознаница, јер су пожари на пираленским трансформаторима пре НАТО агресије били изузетно ретки. Такође су били непознаница и за остале стручњаке који се баве екологијом и загађењем околине. Полихлоровани бифенили из групе „мешавине” спадају у генотоксичне хемикалије и према каталогизацији Светске здравствене организације при УН сврстане су у групу 2А хемикалија са вероватно канцерогеним

деловањем на људе. Максимално дозвољена количина (MDK) за пирален са 54% хлора је $0,5 \text{ mg/m}^3$, за просечно 8 часова. Према америчким стандардима (NIOCH), MDK је $0,001 \text{ mg/m}^3$, за радни дан од највише 10 сати и радну недељу од 40 сати. Пирален се сматра потенцијалним канцерогеном из радне средине (NIOCH 1992). Због добре ресорпције преко коже, излагање пиралену је ризично без заштитне опреме, чак и за наведене концентрације MDK. У додиру са пламеном пирален се пали, услед чега настаје читава лепеза генотоксина који се кондензују у чађи или се једноставно налазе у диму. Нека од тих једињења су: полихлоровани дибензофурани, хлоровани бензо-пара-диоксини, хлоровани феноли, хлоровани нафтадени, угљенмоноксид, хлороводоник и чађ.

Сва настала једињења у току горења пиралена отровна су и канцерогена, а посебно су отровна једињења диоксини који су се током пожара на хемијским резервоарима ослобађала у огромним концентрацијама, тако да је ова агресија имала карактеристике диоксинског рата. Диоксини су супстанце које садрже хлор (Cl_2), угљеник (C), кисеоник (O_2) и водоник (H_2) и три бензил групе. Диоксини су најтоксичнија једињења која настају као нежељени нуспродукти током хемијских процеса у којима се налази Cl_2 и поједина једињења C и H_2 . Диоксини су хемијски стабилна једињења и веома споро се разлажу у природи. Једном настао диоксин задржава се у природи дуго времена. Данас се зна за 75 различитих типова диоскина. Диоксини се слабо растварају у води, али се зато добро растварају у уљима и мастима и тако улазе у ланац исхране. У оквиру популације кичмењака најосетљивија на пирален је женска популација. Досадашња научна истраживања и сазнања показују да је токсично дејство полихлорованих бифенила (пирален) повезано са женским стероидним хормонима у мишићном ткиву кичмењака, укључујући и човека. Полихлоровани бифенили (пирален) доспевају у воду, таложе се, њиме се хране ситне биљке и животиње, овима ситне рибе, па крупније, па птице итд. Увек је на крају човек, кога ће овај и други отрови просути НАТО бомбама деценијама хранити.

У Панчеву је гађана ХИП „Азотара” у којој су се производили амонијак, азотна киселина, минерална ђубрива. Током бомбардовања уништено је 328 тона мазута, а изгорело је 25 тона. Остало се просуло у околну земљиште и око 200 тона амонијака излило се у канал отпадних вода, а мала количина доспела је у ваздух. Из сферних запаљених резервоара изгорело је око 440 тона мономера винилхлорида чији је продукт, поред осталих, фозген, бојни отров.

Велика еколошка загађења била су у Новом Саду када је гађана Рафинерија нафте са 152 разорна пројектила. Највећи напад на Рафинерију нафте био је 7/8. јуна када је гађана са 120 пројектила. У току НАТО бомбардовања у Новом Саду уништено је укупно 73.569 тона нафте и њених деривата, од чега је највећи део нафте изгорео у пожару. Око 5.000 тона деривата и око 18.500 тона нафте уништено је у нафтоводу, при чему је велики део резервоарског простора потпуно уништен. Процењује се да је од укупне количине нафте око 90% изгорело, а да је на околно земљиште изливено око 10%. У нападу 2. маја 1999. године погођено је 27 резервоара нафте, запремине 250.000 m³, у којима је било складиштено 38.645 тона нафте и деривата (од тога, примарног бензина 4.375 тона са око 1% бензола). Приликом ваздушних напада, на погођеним резервоарима дошло је до пожара који је трајао неколико дана. Формиран је густ, црни облак дима ширине око 1,5 km који се дизао у висину до око 4 km у зависности од метеоролошких прилика и кретао се ка истоку и југоистоку.

У урбаној зони Новог Сада 2. и 3. маја, 8. и 9. јуна узети су узорци ваздуха. Измерене вредности за укупне угљоводонике биле су 10 пута веће него што су биле пре бомбардовања. У подземним водама на дубини 2,5 метара констатована је највећа концентрација минералних уља, флуорантена, и бензол(б)флуорантена и бензола. У земљишту је нађена већа концентрација битумена, полихлорованих бифенила и укупних угљоводоника. У свим узорцима земљишта нађено је олово, које је у знатно већој концентрацији било на већим дубинама.

Термоелектрана Колубара гађана је 22. маја 1999. године са три пројектила. Уништени су и оштећени струјни водови, електрични стубови и трансформатори. Уништено је 13 трансформатора у којима се налазило око 200 тона трансформаторског уља. Изгорело је 45 тона трафо-уља, а око 100 тона је истекло и разлило су по околини. Изливане количине трансформаторског уља доспеле су у ободне канале повезане са речицама Пештаном, Туријом и Бељаницом. Већи део ове опасне материје продро је у подземне токове и загадио сеоске бунаре. Контаминација воде у бунарима и земљишта полихлорованим бифенилима (пираленом) потицала је из разорених трансформатора. Део контаминираних вода је, преко реке Колубаре у коју се уливају загађене речице, доспео у Саву и даље у Дунав.

У Прахову је у једном од напада уништено складиште отпадног материјала у коме се налазило 5 тона трансформаторског уља и око 120 тона моторног уља. Највећа количина ових уља је изгорела, пожар је трајао 26 сати, а део уља излио се у Дунав.

Бор је такође једна од „црних тачака” по загађењу због НАТО бомбардовања. У Бору је бомбардована трафо-станица „Електроисток” из које се у околину излило 25 тона трансформаторског уља. Из 144 кондензатора исцурило је 1.152 литра пиралена, при чему се део тог уља запалио.

У Крагујевцу је бомбардована фабрика „Застава аутомобили” и погођени су трансформатори у фабрици. Као последица ратних дејстава укупно је истекло 1.428 литара пираленског трафо-уља. Поред ове количине, у фабрици је било складиштено још око 5-6 тона отпадних полихлорованих бифенила (PCB) у бурадима и више од 6.000 m³ воде загађене пираленом. После експлозија НАТО бомби 1999. године „Застава” се претворила у отровну буктињу, јер су продукти сагоревања пиралена, диоксини, још отровнији од пиралена.

Др Мирјана Анђелковић-Лукић и ја вршили смо истраживања спорадично, према изворима информација и захтевима установа којима су припадали, али и на личне притиске и контакте које су имали. Од званичних установа, само је Војномедицинска академија (ВМА) имала протокол о праћењу стања здравља испитаника који су долазили у додир са штетним материјама у време НАТО агресије, али се протокол, због система осигурања, односио само на војне осигуранике и трајао је од 2000. до 2005. године, када је одлуком Министарства одбране СРЈ угашен.

Једина докторска студија о акцидентном кретању пиралена у природи која је урађена код нас после НАТО агресије је докторска дисертација Миљане Стојановић-Милосављевић, под насловом „Правци кретања полихлорованих бифенила (пиралена) у водама након НАТО бомбардовања”. У овом истраживању наводи се како пирален ствара поремећаје у функционисању полних органа и делује на ембрион и фетус. Закључује да се у будућности очекују повећана тератогена, мутагена и канцерогена дејства. Миљана Стојановић-Милосављевић у закључцима своје дисертације указује на неопходност укључивања државе која би требало да финансира не само истраживања, већ и да „надокнади евентуалне губитке пољопривредницима због смањеног приноса, а ради узгајања биљних врста које су здравствено најбезбедније”. Она је детаљно изложила како у будућности треба пратити даље кретање пиралена. Препоручила је месечне и двомесечне анализе речног дна и биолошка и микробиолошка истраживања живог света у води река Лепенице, Ждраљице и Мораве, осматрање бунара и извора. Такође, редовно треба утврђивати утицај пиралена на животиње и животне намирнице животињског и биљног порекла, а редовним здравственим контролама – на људе.

Не постоје подаци о томе да ли су ови закључци било кога из градске владе Крагујевца или републичке владе бар заинтересовали. Велики допринос ове дисертације је, између осталог, и у томе што је дата „шема” продирања пиралена у земљиште и воду, начин његовог кретања и контрола присуства пиралена у водама и земљишту. Крагујевац није једини град у коме су горели електрични трансформатори. Горели су и у Београду, на Бежанијској коси, у Лештанима. Постоји незванични податак да се велика количина пиралена излила у Топчидерску реку током НАТО бомбардовања, али и бројни други подаци које аутор није био у могућности да испита због недостатка подршке државних органа.

ЗАКЉУЧАК

У последице бомбардовања српских земаља не убрајају се само тоне осиромашеног урана, већ и тоне штетних и канцерогених хемијских материја расутих и сагорелих током бомбардовања – жива, разноврсни диоксини, бензопирен, бензантрацен, оловни оксиди, тешки остаци лож уља, битумени, оловни алкиди – све су то последице бомбардовања које наносе много озбиљнију штету по човека и његову околину него што се до сада признавало.

Пронатовски лоби у Србији делује против интереса свог народа, јер спречава било какву научну и стручну расправу на државном нивоу о последицама НАТО агресије на здравље, као и о моралној и материјалној одговорности НАТО-а за последице бомбардовања на становништво – пораст разних болести у домаћој популацији.

После свега, неопходно је да се што пре формира национални Институт за испитивање последица НАТО бомбардовања Републике Српске 1995. и СР Југославије 1999. године, што сам предложио давне 2003. године, јер би тај институт још пре 15 година почео одговарајућу процедуру, бар за наплату 105 милијарди евра директне материјалне штете. Наплата би се извела према броју налета, па би се прво процесуирале земље које су извршиле мањи број налета, као Канада на пример. По тој рачуници, на Канаду отпада свега 500 милиона евра, што за тако богату земљу није непремостива цифра. Наплатом прве деонице покренуо би се замајац наплате, јер многе земље желе да се реше одговорности својих бивших режима за тај злочин. Круг би почео да се попуњава наплатама све док се не би дошло до САД на које отпада око 35 милијарди евра одштете. Ово је најбоља могућа инвестиција за Републику Србију и то бескаматна, па дилетантизам

свих власти које то не процесуирају, игнорисањем ове чињенице, долази до потпуног и необјашњивог изражаја.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Рачић, А., *НАТО агресија траје*, Светигора, Цетиње, 2018.
2. Рачић, А., *Доктрина депопулације путем здравственог геноцида*, Панувис, Београд, 2019.
3. Рачић, А., *Здравствене последице НАТО бомбардовања 1995/99*, Пешић и синови, Београд, 2017.
4. Вранешевић, Зоран, *У паклу милосрдног анђела*, Београд/Нови Сад, 2015.
5. Стојановић-Милосављевић, М., *Правци кретања полихлорованих бифенила (пиралена) у водама након НАТО бомбардовања*, докторска дисертација, Универзитет у Крагујевцу, 2010.

РЕФЛЕКСИЈА ТЕКУЋИХ ПОЛИТИЧКИХ ОДЛУКА НА ПРИМЕНУ СПОРАЗУМА О ЗАЈЕДНИЧКОМ ТЕЛУ ЗА УТВРЂИВАЊЕ ПОСЛЕДИЦА НАТО БОМБАРДОВАЊА ПО ЗДРАВЉЕ И ЖИВОТНУ СРЕДИНУ

Сажетак: Споразум између Министарства заштите животне средине, Министарства здравља, Министарства одбране, као и Министарства просвете, науке и технолошког развоја о оснивању Заједничког тела за утврђивање последица НАТО бомбардовања по здравље људи и животну средину потписан је 12. јуна 2018. године. НАТО челници до данас оспоравају последице, посебно штетност примене муниције са осиромашеним уранијумом. Своје ставове заснивају на Извештају *ad hoc* експертског тима из 2001. године, који је формиран на захтев тужиоца Хашког трибунала. У Извештају су пренети само званични ставови мисија УН, али извештај о употреби муниције са осиромашеним уранијумом на Косову и Метохији је касније објављен, те се добија утисак да су ставови о осиромашеном уранијуму били већ унапред договорени. Регионално загађење Балкана је минимизирано, јер државе које су највише биле погођене, Румунија и Бугарска, тада нису биле чланице НАТО-а, а по међународном праву би могле поднети захтев за надокнаду еколошке штете. Србија је окружена чланицама НАТО-а, преостала је Босна и Херцеговина, којој се свакодневно намеће тај утицај. Наравно да то није једини разлог за оспоравање канцерогености ратног загађења, јер НАТО дугује одштету не само свим жртвама у државама где се дејствовало, већ и својим ветеранима и учесницима тзв. војних мисија. Доказ су италијански војници који су боравили на Косову и Метохији као припадници КФОР-а. Неспорно је да је улога КФОР-а данас веома значајна, те би се ово одуговлачење, чак и стављање оперативног рада Заједничког тела под ознаку „строго поверљиво”, могло протумачити као уступак одржавању успостављеног поверења између Алијансе и Републике Србије. Одлуке доноси Влада Републике Србије, тако да је формирање Скупштинске комисије са истим задатком било, пре свега, демонстрирање добре сарадње са Италијанским парламентом, без угрожавања добрих односа са НАТО. Од ове Комисије не могу се

¹ Др Зорка Вукмировић, потпредседница Савета Заједничког тела за утврђивање последица НАТО бомбардовања по здравље људи и животну средину

очекивати предлози о заштити права учесника одбране граница Србије 1999. године, нити доказ о узрочно-последичној вези коришћења осиромашеног уранијума и учесталих случајева канцера, што се види из прелиминарних јавних саопштења председника Комисије, јер су њихови резултати методолошки неприхватљиви како са научне тако и са правне тачке гледишта.

Кључне речи: НАТО, еколошка штета, осиромашени уранијум, последице бомбардовања, КФОР, Заједничко тело за утврђивање последица НАТО бомбардовања.

УВОД

На научној конференцији „Последице НАТО агресије на СРЈ”, која је одржана 22. марта 2018. године у Институту за међународну политику и привреду у Београду, др Бранислав Блажић, државни секретар у Министарству заштите животне средине, изложио је циљеве државног пројекта о утврђивању последица НАТО бомбардовања по здравље и животну средину.² Затим су Министарство заштите животне средине, Министарство здравља, Министарство одбране и Министарство просвете, науке и технолошког развоја потписали 12. јуна 2018. године уговор о Заједничком телу за утврђивање последица НАТО бомбардовања³.

Именовани су сви чланови у структури Заједничког тела, али није донета Уредба Владе по којој би ово тело добило законска овлашћења за рад. Очекивало се да ће обележавање двадесетогодишњице од почетка бомбардовања бити прилика да Заједничко тело добије законски статус и почне са радом.⁴ Са приближавањем новој годишњици одржан је први званични заједнички састанак Међуресорног координационог тела и Савета, 21. фебруара 2020. године. Међутим, због познатих околности пандемије корона вируса, од почетка марта одложене су све активности до даљег.

Остаје отворено питање да ли су последице ратног загађења погоршавањем здравља становника Србије утицале на појаву неких

² <https://www.youtube.com/watch?v=QaH0rdlfUv>

³ Формирано Заједничко тело за утврђивање последица НАТО бомбардовања, <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=324030>

⁴ З. Вукмировић, „Државни пројекат о испитивању последица НАТО бомбардовања по здравље и животну средину”, у: *Последице НАТО агресије на СРЈ 1999. – две деценије после*, Евроазијски безбедносни форум, Београд, март 2019, стр. 265-266.

жаришта. Да ли је само коинциденција што је Ваљево у врху по броју случајева оболелих? Наиме, у Ваљеву су свакодневно интензивно бомбардовани погони наменске индустрије „Крушик”⁵ и било је неопходно да се изврши кохорт епидемиолошка студија о повећаном броју случајева малигних и аутоимуних болести. Захваљујући успешној контроли епидемије, број оболелих се у Србији свео на најмању могућу меру, тако да нема научне основе за мериторан закључак. Оно што би требало подвући је да Ваљево није означено као „црна тачка” у Извештају УНЕП-а⁶, а према броју пројектила може се упоредити само са Стражевицом. Данас се зна да савремена погонска средства и експлозивни ослобађају канцерогене материје у моменту дејствовања, а и касније се преко радикала рекомбинују у токсична и канцерогена једињења.⁷

ПРИКУПЉАЊЕ И ОЦЕНА ВАЛИДНОСТИ ПОДАТАКА

Предложени програм дугорочног државног пројекта организован је по модулима⁸ и први корак је прикупљање свих валидних докумената и публикованих научних радова и извештаја. С обзиром на двадесетогодишњу дистанцу и нова сазнања, потребно је да мултидисциплинарни тим уради верификацију свих закључака. То се посебно односи на загађење експлозивима и убојним средствима. У извештају УНЕП-а⁹, Ваљево је наведено само у случају пожара Беопетролове пумпне станице.

Мултидисциплинарни тим Иницијативе за утврђивање истине о последицама НАТО бомбардовања по здравље и животну средину (у даљем тексту: Иницијатива) припремио је кратак преглед за интерну употребу под називом: Еколошке последице НАТО интервенције 1999–2019. Овај назив симболизује и свеколике отпоре НАТО челника да се утврди истина о последицама.

⁵ D. Melas, C. Zerefos, S. Rapsomanikis, N. Tsangas, A. Alexandropoulou, “The war in Kosovo. Evidence of pollution transport in the Balkans during Operation Allied Force”, *Environ SciPollut Res*, 7, 2000, 97-103.

⁶ UNEP/UNCHS, Balkan Task Force – BTF *The Kosovo conflict. Consequences for environment & human settlements*, Geneva, 1999.

⁷ М. Анђелковић Лукић, *Дарови Милосрдног анђела – Еколошко разматрање бомбардовања СРЈ*, Нови Сад, 2015.

⁸ З. Вукмировић, *op. cit.*, стр. 265-266.

⁹ UNEP/UNCHS, Balkan Task Force – BTF *The Kosovo conflict. Consequences for environment & human settlements*, Geneva, 1999.

Сажетак о ратном загађењу експлозивима и убојним средствима преносимо у целини: „У нападу на СР Југославију 1999. године, НАТО алијанса је на нашу земљу бацила око 37.000 разних убојних средстава велике разорне моћи, са око 40 хиљада тона убојног експлозива. Бацани су и просторни пројектили и веома опасне против-пешадијске мине. Овим убојним средствима су бомбардовани како војни, тако и цивилни објекти, као и инфраструктура по целој Републици Србији. На 57 локација у Србији и на Косову и Метохији употребљене су касетне мине.^{10, 11}

Бомбардовање цивилног становништва у Алексинцу и Нишу против-пешадијским минама од којих су многи становници погинули, а многи остали инвалиди, представља некажњен злочин против цивилног становништва. Експлозивна пуњења у убојним главама ракета и бомби састојала су се од јаких конвенционалних војних експлозива.^{12,13} Маса експлозива у убојним главама пројектила, у зависности од намене, кретала се у распону од 20,5 (Харм, против-радарска) до 450 килограма у крстарећим ракетама „томахавк”. Коришћени су јаки конвенционални експлозиви: тротил, хексоген, октоген и метриолтринитрат. Експлозивима су поред органских адитива, додавани и неоргански – амонијум нитрат и амонијум перхлорат, да би појачали енергетско дејство на циљу. Такође су додавани и метални прахови: алуминијум и цирконијум као запаљиве компоненте, а коришћени су и просторни или термобарични пројектили пуњени токсичном експлозивном смешом етилен оксида и магнезијума. Детонациони продукти убојних средстава после експлозије били су отровни, загушљиви гасови: оксиди азота и угљеника, амонијак, хлороводоник и хлорни радикали, као и бројне комбинације које су могле да настану при експлозији. Поред ових, у продуктима детонације налазили су се оксиди метала, који су били додати експлозивима, алуминијум оксид, магнезијум оксид, цирконијум, али и тешки метали, уранијум, антимон, олово, кадмијум, молибден и жива, који су улазили у састав металне облоге експлозива и одређених склопова у ракетама за ефикасно разорно деловање.^{14, 15}

Поред разорних пројектила, НАТО је употребио и такозване „меке бомбе” које не делују разорно нити смртоносно. То су контејнери

¹⁰ М. Анђелковић Лукић, *op. cit.*, 2015.

¹¹ М. Анђелковић Лукић, „Гранулисани бризантни експлозиви”, *Кумулативна научнотехничка информација*, Војнотехнички институт, Београд, 2000.

¹² М. Анђелковић Лукић, *op. cit.*, 2015.

¹³ М. Анђелковић Лукић, *op. cit.*, 2000.

¹⁴ М. Анђелковић Лукић, *op. cit.*, 2015.

¹⁵ М. Анђелковић Лукић, *op. cit.*, 2000.

са преко 200 касетица са калемовима електропроводљивих влакана¹⁶, која су се разматала при паду на далеководе и изазивала велика електрична пражњења, слична електричним експлозијама. Нове генерације композитних ракетних горива која су добављала пројектиле и ракете до циља, имају у саставу и експлозиве веома ситне гранулације, али и различите флуоронитроформале¹⁷ или погодна флуорна једињења¹⁸ у циљу повећања енергетских карактеристика. Сагоревањем у току лета ракете, горива која садрже флуор ослобађају изузетно отровну флуороводоничну киселину, флуорне радикале и деривате флуора. Парадигма синергетског дејства ратног загађења је случај седмогодишње Слађане Шаренац из Републике Српске¹⁹ која се играла са неексплодираним метком од осиромашеног уранијума у кратеру бомбе непосредно после бомбардовања и којој су отпали нокти на рукама и ногама, а потом су се појавили и други здравствени проблеми.

О штетним последицама употребе муниције са осиромашеним уранијумом знало се и пре 1999. године, пре свега из проба ове муниције на војним полигонима, а конкретно на људској популацији биле су регистроване и научно доказане у Заливском рату 1991. године и Босни и Херцеговини 1995. године. Симптоматично је да Светска здравствена организација (СЗО) од 2001. године повлачи претходни експлицитни став о канцерогености радионуклида који у различитом односу улазе у састав природног, обогаћеног и осиромашеног уранијума, и тражи доказе на људској популацији да би на листу канцерогених материја ставила уранијум. Следбеници евроатлантских интеграција поричу било какву штетност уранијума и намерно или из непознавања процеса дејствовања муниције погрешно тумаче ставове међународних организација. У дејствима на деловима Јужне Србије и Косова и Метохије коришћена је муниција са прерађеним нуклеарним горивом, које је садржавало трагове високо канцерогеног

¹⁶ М. Стојановић, *Извештај о испитивању НАТО влакана BLU 114/B*, Институт за технологију нуклеарних и других минералних сировина, Београд, 2018.

¹⁷ L. M. G. Minier, R. Behrens, "Thermal decomposition mechanisms of bis (2-fluoro-2,2-dinitroethyl) formal (fefo) and bis (2-fluoro-2,2-dinitroethyl)difluoroformal (dff) from simultaneous thermogravimetric modulated beam mass spectrometry (stmbms) measurements", *Propellants, Explosives, Pyrotechnics*, 22, p. 23-33, 1997.

¹⁸ Н. Б. Орбовић, *Увод у енергетске материјале, хемијски аспекти разлагања енергетских материја*, друго ревидирано и проширено издање, Београд, 2018.

¹⁹ М. Којић, В. Нуждић, Д. Новковић, „Последице НАТО бомбардовања Републике Српске”, у монографији *Последице НАТО агресије на СРЈ*, Евроазијски безбедносни форум, Београд, март 2019, стр. 224-241.

плутонијума²⁰. Свака полемика о томе да ли је било последица по здравље свих који су се затекли у моменту дејствовања или се вратили да живе у још неочишћеним областима је бесмислена. Игнорисање опасности од стране Албанаца са Косова и Метохије је још погубније, јер су контаминирана места препуштена природним чиниоцима и уласку осиромашеног уранијума у подземне воде, што су на већем делу Косова и Метохије извори воде за пиће.

На сликама 1 и 2 приказано је то скривање научне истине, у чему саучествује и светска научна заједница, јер нико није поставио питање ауторима (један је албанског порекла) где су подаци на местима најинтензивнијег дејствовања муницијом са осиромашеним уранијумом (Слика 1).

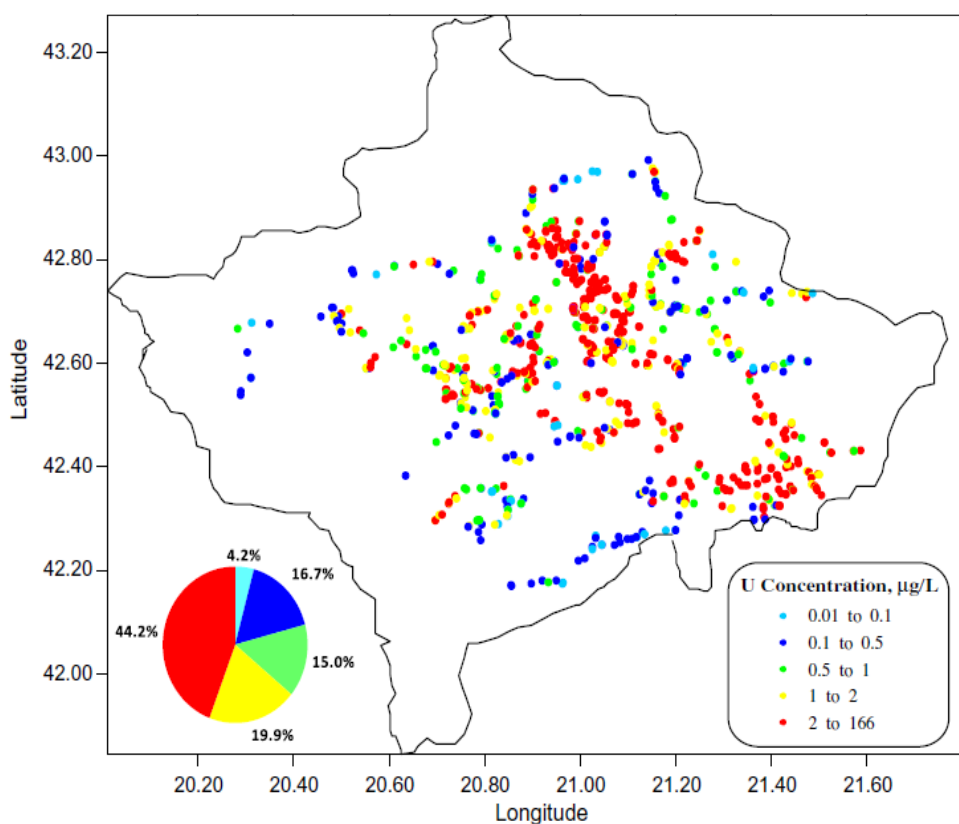
Слика 1. Мапа контаминираних места на Косову и Метохији
Извор: презентација проф. др Јасмине Вујић²¹

²⁰ Ј. Вујић, *Еколошке и здравствене последице употребе муниције са осиромашеним уранијумом у току НАТО агресије на СРЈ*, Друштво физикохемичара Србије и Академијски одбор САНУ „Човек и животна средина”, Београд, 22.02.2017.

²¹ Ибид.

На Слици 2 приказана је мапа узорковања воде за пиће на Косову и Метохији из свих врста извора. Одређиван је садржај укупног уранијума, чије је порекло могло бити природно или антропогено из вештачких ђубрива, а не искључује се и допринос пренетих честица осиромашеног уранијума са места дејствовања. Аутори су закључили да се вода на местима означеним црвеном бојом не препоручује само бебама.

Негативне последице употребе муниције са осиромашеним уранијумом су могућа корозија остатака пенетратора и диспергованих честица и улазак растворних једињења у површинске и подземне воде. Зоне највећег загађења припадају Јадранском сливу преко реке Дрим.

Слика 2. Садржај уранијума у узорцима воде за пиће

Извор: Berisha F., C Goessler W., „Uranium in Kosovo’s drinking water”, *Chemosphere* 93(2013) 2165-2170.

Да би се сагледала штетност примене муниције са осиромашеним уранијумом наводе се ставови из интерне публикације Иницијативе:

„Савремене ратне сукобе карактерише употреба нових врста оружја у којима се користи енергија атома и материјала који ту енергију поседују. Тако је и на нашим просторима у току НАТО интервенције 1999. године употребљено оружје које користи муницију са осиромашеним уранијумом. То је нуспродукт у процесима добијања нуклеарног горива или је произведен од прерађеног истрошеног нуклеарног горива. На нашим просторима је коришћена муниција са траговима плутонијима, а присуство изотопа U^{236} , кога нема у природи, указује на прерађено исслужено гориво, које се третира као нуклеарни отпад и мора бити одложено уз све мере безбедности. У нападима су коришћени авиони А-10 и пенетратори од 30 mm, сваки тежине око 300 g. Авиони А-10 су већ 28. и 30. марта 1999. године гађали пројектилима са осиромашеним уранијумом шири рејон Призрена. Оваква дејства су настављена, а најинтензивнија су била током последњих десет дана агресије када је испалено више од 40% пројектила. На тај начин је изазвана дуготрајна радиоактивна контаминација територије опасна по људе и животиње. По ефектима дејства, муниција са осиромашеним уранијумом је високотоксично радиоактивно оружје ниских активности штетних по живи свет, остварује штетне ефекте ван бојног поља, наноси повреду цивилима и онима који не учествују у сукобу, чак и у дужем периоду после сукоба.

Путеви контаминације становништва осиромашеним уранијумом су различити у време бомбардовања, а и вековима после престанка агресије. Посебна пажња се мора посветити праћењу стања у животној средини и стању водотокова. Литературни подаци говоре да се позитивни налази анализа вода на присуство осиромашеног уранијума са контаминираних терена могу очекивати тек после око 50 година од примене, са максималним вредностима после око 100 година и тенденцијом дугорочног одржавања на високим вредностима након тога. Зато су надлежним институцијама СР Југославије и Републике Србије предложене дугорочне мере праћења стања животне средине и појачан медицински надзор учесника рата и становништва у угроженим местима. Започети надзор војника на Војномедицинској академији је заустављен, те данас нема систематизованих података о њиховом здрављу.

За праћење стања радиоактивне контаминације током НАТО агресије, поред јединица АБХО, биле су на одговарајући начин ангажоване и све релевантне војне и цивилне институције. Прикупљени

подаци, и касније добијени подаци и од НАТО-а, могу се свести на следеће: укупно је остварено око 112 удара муницијом са осиромашеним уранијумом на 91 локацију: 12 удара на девет локација у Србији, два удара на једној локацији у Црној Гори и 98 удара на 81 локацију на Косову и Метохији. За простор СР Југославије ван Косова и Метохије, то су следећи локалитети: Пљачковица северно од Врања; Боровац јужно од Бујановца, две локације; Букуревац југозападно од Бујановца, две локације; Братоселце североисточно од Прешева и Рељан источно од Прешева, на територији Србије, те рејон тврђаве Арза на полуострву Луштица у Црној Гори. На територији Косова и Метохије најинтензивнија дејства била су у рејонима: Призрен, Ђаковица, Дечане, Урошевац и Ђураковац.^{22, 23}

Без обзира на неке разлике у подацима о броју налета, локацијама напада, броју испалених пројектила са осиромашеним уранијумом, може се грубо проценити да је на територију Косова и Метохије испалено преко 31.000 комада, а на локацијама ван покрајине преко 5.000 пројектила са осиромашеним уранијумом. То је око 1,5 до 3 тоне на територији Србије ван Косова и Метохије, и око 10 тона на територији Косова и Метохије.

Војска Југославије и одговарајуће институције предложиле су и предузеле мере чишћења које је реализовала мешовита екипа састављена од професионалних припадника јединица АБХО Војске Југославије и тадашњег Института за нуклеарне науке „Винча”. Након извршеног чишћења рејона извршена је детаљна контрола да би се утврдило да ли је активност осиромашеног уранијума у границама природног фона. Пројекат чишћења завршен је 2007. године, а у петогодишњем периоду је обрађена површина од око четири хектара, при чему је пронађено и уклоњено више стотина пројектила са осиромашеним уранијумом и око десет тона контаминираних земље. Сав радиоактивни материјал прописно је упакован и предат на чување у складиште радиоактивног отпада. То је за сада јединствени случај у свету чишћења зона контаминираних у војним интервенцијама и зато је Република Србија добила заслужена признања од Програма за заштиту

²² В. Јовановић, С. Петковић, С. Чикарић, *Злочин у рату – геноцид у миру: Последице НАТО бомбардовања Србије 1999*, Службени гласник, Београд, 2012.

²³ Б. Ђуровић, В. Спасић-Јокић, С. Петковић, Д. Фортуна, В. Селаковић-Мићуновић, Н. Атлагић, *Осиромашени уранијум, методе детекције, санирање непосредних ефеката и превенција касних последица*, Београд, 2011.

животне средине УН (УНЕП)²⁴, док су одговорнима на Косову и Метохији упућене критике због игнорисања опасности.

Ова муниција намењена је за пробијање оклопа борбених возила. При удару, метални уранијум испољава особину паљења, а продирући кроз оклоп, врх метка се сужава емитујући високотемпературске отпорне честице оксида у опсегу мањим од 1 микрометра.^{25, 26} Алфа зрачењем осиромашени уранијум наноси значајне примарне, директне радијационе озледе, пре свега услед интерне контаминације у ткивима са којима је елемент у непосредном контакту, док бета и гама зрачењем могу бити оштећена и друга ткива. Након интерне контаминације, може се наћи и у семеној течности, где токсичним и радијационим деловањем доводи до промена генетског материјала, које за последицу имају бројне промене и процесе: хромозомске аберације, генетске мутације, геномску нестабилност, инактивацију ћелија или ћелијску смрт²⁷. Дуже спољашње излагање металном уранијуму може изазвати промене на кожи. Као тешки метал, осиромашени уранијум испољава хемијску и радијациону токсичност, због чега постоји ризик појаве канцера ако дође до уношења честица осиромашеног уранијума инхалацијом или дигестијом.

Наш угледни онколог, проф. Чикарић, досадашњи председник Друштва Србије за борбу против рака, анализирао је постојеће податке Института за јавно здравље „Милан Јовановић - Батут” о инциденти и морталитету од канцера у Србији, као и селективно за сваки тип канцера²⁸. Статистички подаци су потврдили његове прогнозе о порасту броја случајева солидних тумора, јер латентни период за леукемију и лимфому јесте од пет до десет година, а за малигне туморе у просеку траје седам и по година. За солидне туморе, који чине 95% свих малигних тумора, латентни период је од 10 до 20 година. Садашњи председник Друштва, неуро-онколог, проф. Даница Грујић упозорава на пораст броја случајева тумора мозга код деце испод пет

²⁴ *UNEP field report. Summary of study, updated 2007*, https://www.ipnnw.de/CommonFiles/pdfs/frieden/UNEP_dokumentation.pdf

²⁵ B. Salbu, K. Janssens, O. C. Lind, K. Proost, P. R. Danesi, “Oxidation states of uranium in DU particles from Kosovo”, *Journal of Environmental Radioactivity*, 64 (2003) 167–173.

²⁶ A. M. Gatti, S. Montanari, “Impact on Health by Nanoparticles Created by High-temperature Explosions”, *European Community (Nanopathology QLRT-2002-147)*.

²⁷ Б. Ђуровић, В. Спасић-Јокић, С. Петковић, Д. Фортуна, В. Селаковић-Мићуновић, Н. Атлагић, *op. cit.*

²⁸ В. Јовановић, С. Петковић, С. Чикарић, *op. cit.*

година, као и да нису ретки случајеви да се код одраслих јављају канцери на више места у организму, а нису метастазе.

РЕАГОВАЊА ОНИХ КОЈИ ДОНОСЕ ПОЛИТИЧКЕ ОДЛУКЕ

На промоцији потписивања Споразума о Заједничком телу у просторијама Владе Србије, координатор, министар заштите животне средине Горан Триван рекао је да је било притисака²⁹, али није рекао од кога долазе. Одлагање примене Споразума правдано је чак и до 21. фебруара недостатком просторија где би била документација, компјутери и сто за одржавање консултација.

Одговор на то питање дао је генерални секретар НАТО-а Јенс Столтенберг четири месеца касније, 8. октобра 2018. године, изјавивши да постоје анализе и процене које показују да нема штетног дејства када је у питању осиромашени уранијум, укључујући студију УНЕП-а.³⁰ Он се превасходно ослања на анализе и процене Комитета који је основан за потребе Хашког трибунала поводом тужбе СР Југославије из 1999. године против осам држава чланица НАТО за накнаду ратне и еколошке штете³¹. Ова *ad hoc* група експерата усвојила је 2001. године закључке Балканске радне групе (ВТГ), коју је основао УНЕП: „Наши налази показују да сукоб на Косову није изазвао еколошку катастрофу која је захватила регион Балкана у целини. Ипак, загађење које је откривено на појединим локацијама је озбиљно и представља опасност по здравље људи. ВТГ је био компетентан да идентификује жаришта у Панчеву, Крагујевцу, Новом Саду и Бору, где ће бити неопходна хитна акција”.

Међутим, Комитет, на основу сазнања, а не на основу увида на терену, препоручује Тужилаштву Хашког трибунала да не почиње истрагу о употреби пројектила са осиромашеним уранијумом, као и забрањених касетних бомби. Мисије УНЕП-а посетиле су Косово и Метохију крајем 2000. године, а извештај је објављен 2001. године³², тако да је Комитет био унапред опредељен да се не треба упуштати у

²⁹ <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=324030>

³⁰ <http://www.politika.rs/sr/clanak/412748/Drustvo/Stoltenberg-Analize-pokazuju-da-uranijum-nije-stetan>

³¹ www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal

³² UNEP (2001) *Depleted uranium in Kosovo*. Post-conflict environmental assessment, Geneva 17.

процену ратне и еколошке штете. Игнорисање регионалног загађивања животне средине у извештајима УНЕП-а условљено је управо могућим захтевима за учињену еколошку штету у суседним државама, које тада нису биле НАТО чланице.

Регионално хемијско загађење путем атмосферског транспорта доказано је у Грчкој, Румунији и Бугарској^{33, 34, 35}, а Дунав као међународна река био је у фокусу и УНЕП-а.^{36, 37}

Стога је УНЕП са седиштем у Београду финансирао следеће пројекте Центра за екотоксикологију Градског завода за јавно здравље у Београду (преузето са њиховог портала из рубрике означене као архива):

1. Последице НАТО бомбардовања на животну средину у Југославији (2000–2001);

2. Уклањање хлорованих угљоводоника из подземних вода у комплексу „Петрохемија” - Панчево (2000–2001);

3. Чишћење канала у комплексу „Азотара” – „Петрохемија” у Панчеву (2000–2001);

4. Загађеност воде и седимента Лепенице ПЦБ-а (2000–2001);

5. Припрема и унапређење међународне експертске мониторинг мисије у Бору (мај 2002.);

6. Израда мапе контаминације, узорковање и анализа на депонији опасног отпада у кругу РТБ - Бор (август 2002. – фебруар 2003.).

³³ D. Melas, C. Zerefos, S. Rapsomanikis, N. Tsangas, A. Alexandropoulou, *op. cit.*, 97-103.

³⁴ Z. Vukmirović, L. Lazić, I. Tošić, M. Unkašević, “Regional air pollution originating from oil-refinery fires under warfare conditions”, In: *Proceeding of Millennium NATO/CCMS International Technical Meeting on Air Pollution Modelling and its Application*, May 2000, Boulder, USA, American Meteorological Society, pp. 228-229.

³⁵ Vukmirović, Z. B., Unkašević, M., Lazić, L., Tošić, I., “Regional air pollution caused by simultaneous destruction of major industrial sources in a war zone. The case of Serbia in April 1999”, *Atmos. Environ.* 35 (2001) 2773-2782.

³⁶ UNEP/UNCHS, Balkan Task Force – BTF *The Kosovo conflict*. Consequences for environment & human settlements, Geneva, 1999.

³⁷ B. Dalmacija, I. Ivancev-Tumbas, S. Kulačin, N. Lazić, “Oil contamination of the „Ratno Ostrvo” area in Novi Sad”, *Environmental Recovery of Yugoslavia*, D. Antić and J. Vujić, eds, Vinča Institute, Belgrade, 2002, pp. 107-110.

Ово је врло драгоцен база података коју треба евалуирати са гледишта најновијих сазнања, о чему су чланови Иницијативе изнели своје мишљење. „Намера да се постигну што виши нивои загађења се огледа у бомбардовању објеката обележених на мапи хазарда, посебно више њих истовремено.^{38, 39, 40} Загађујуће материје преносиле су се и ван територије Србије.

У једној од епизода бомбардовани су Наменска индустрија у Лучанима 5. априла у 2:45h и складиште горива у Приштини у 2:10h, а 6. априла у 23:00h, односно 23:25h. У другој епизоди, 18. априла, погођене су Рафинерија у Новом Саду у 1:00h, а Рафинерија, Петрохемија и Азотара у Панчеву истовремено у 1:10h. У обе ове епизоде су у Тракији на северу Грчке регистроване повишене концентрације постојаних органских канцерогених материја: диоксида, фурана и честица непотпуног сагоревања. У првој епизоди чак од 10 до 20 пута више од раније регистрованих из правца Србије, а у другој епизоди су били присутни и фталати, који утичу на малформације плода.⁴¹ Неке од ових материја могу се детектовати у земљишту, шумској покривки, речним седиментима и подземним водама и после 20 година. То се посебно односи на облике чије смеше носе комерцијални назив – пирален. Реконструкцију распрострања ових материја у животној средини могуће је извршити помоћу математичких модела и одредити локалитете где су њихове концентрације у животној средини биле изнад дозвољених нивоа.

Латентну опасност представља изливање пиралена из трансформатора праћено пожарима. Бомбардовани су велики трансформатори у Крагујевцу, Бору, Реснику, Колубари, Бежанијској коси, Лучанима и др., а погођена су и одлагалишта чврстих и течних отпада загађених пираленом. Угрожене су реке Сава и Дунав преко Колубаре и Топчидерске реке, као и Велика Морава преко Лепенице. У Прахову је уништено складиште отпадног материјала у коме се налазило пет тона трансформаторског уља и око 120 тона моторног уља. Највећа количина ових уља је изгорела, пожар је трајао 26 сати, а део уља се излио у Дунав. У Бору је бомбардована трафостаница „Електроисток“, из које се у околину излило 25 тона трансформаторског уља. Из 144 кондензатора испурило је 1.152 литара

³⁸ D. Melas, C. Zerefos, S. Rapsomanikis, N. Tsangas, A. Alexandropoulou, *op. cit.*, 97-103.

³⁹ Z. Vukmirović, L. Lazić, I. Tošić, M. Unkašević, *op. cit.*, pp. 228-229.

⁴⁰ Z. B. Vukmirović, M. Unkašević, L. Lazić, I. Tošić, *op. cit.*, 2773-2782.

⁴¹ D. Melas, C. Zerefos, S. Rapsomanikis, N. Tsangas, A. Alexandropoulou, *op. cit.*, 97-103.

пиралена, при чему се део тог уља запалио. У Крагујевцу је бомбардована фабрика „Застава аутомобили” и погођени су трансформатори у фабрици и при том је истекло 1.428 литара пираленског трафо-уља. У фабрици је било ускладиштено још око 5-6 тона отпадног пиралена у бурадима и више од 6.000 m³ воде загађене пираленом. У овим областима је посебно угрожено репродуктивно здравље становништва како непосредним дејством тако и преко ланца исхране.”⁴²

Комерцијални назив пирален представља смешу полихлорованих бифенила (PCB) који се према степену хлорирања и зависно од структуре означавају арапским бројевима. Светска здравствена организација (СЗО) је 2016. године прогласила за PCB 77, 81, 105, 114, 118, 123, 126, 156, 157, 167, 169, 189 за канцерогене у најопаснијој групи 1. Ова једињења изазивају канцере репродуктивних органа оба пола, утичу на развој омладине у пубертету, а у ризичним трудноћама женски фетуси имају већу вероватноћу преживљавања, тако да се у популацији мења однос полова у корист женског рода.

Поред већ поменутог упозорења наших еминентних онколога на учесталу појаву канцера после 1999. године, овај став СЗО из 2016. године био је последњи моменат да се утврде последице по здравље свих врста штетних материја које су унете у животну средину у току НАТО бомбардовања. Било је неких изјава званичника које су стварале конфузију не само код нас, већ и у свету. *Journal of the Federation of American Scientists*, Volume 52, No 3, 1999 пренео је изјаву др Слободана Тошовића, саветника српског министра здравља у којој је он оптужио НАТО за „индиректни хемијски рат” против СРЈ, јер је бомбардовао хемијске фабрике „иако је врло добро знао њихове карактеристике и потенцијал за загађење”. Према мишљењу Тошовића, напади на трансформаторске станице такође представљају опасност, јер се у њима користе канцерогена уља са високим садржајем PCB-а. Рекао је да је 150 тона овог уља истекло из трафостанице у Раковици и преко Раковичке реке доспело у реку Саву и Дунав.⁴³

А онда *Los Angeles Times* објављује 6. јула 1999. године текст М. Финемана да је др Тошовић умањео токсичне утицаје ратног загађења и да је рекао: „Чињеница је да смо имали среће. Имамо капацитет да очистимо канал у Панчеву, а већ смо очистили најтеже

⁴² М. Анђелковић-Лукић, „Хемијско загађење Србије пираленом изазвано НАТО агресијом на СР Југославију”, у монографији *Последице НАТО агресије на СРЈ*, Евроазијски безбедносни форум, Београд, март 2019, стр. 117-182.

⁴³ Напомена: ради се о Реснику и Топчидерској реци.

погођена подручја Дунава и других река. Нема дуготрајних проблема загађења ваздуха. Прошле недеље смо укинули забрану риболова на Дунаву.”

Чланови Иницијативе су у својим радовима оспорили наводе у овој изјави. Постојани органски полутанти (POP) су семиволатилна једињења. РСВ припадају тој групи и годинама после 1999. детектовало се њихово присуство у ваздуху фабрике „Застава”⁴⁴ и у индустријској зони Панчева⁴⁵. И одлука о дозволи риболова била је прерана.

У периоду од маја до децембра 1999. године сакупљани су узорци риба различитих величина у Сави (15 узорака узводно од Београда) и Дунаву (23 узорака низводно од Панчева). Нађене средње концентрације у савској риби изражене као Aroclor су биле у масним ткивима 1,76, а у свежој риби 0,05 mg kg⁻¹. Практично исти ниво нађен је у дунавској риби: 1,81 у масним ткивима и 0,06 mg kg⁻¹ у свежој риби, што указује на исто порекло загађења и очекивану будућу акумулацију у рибама Саве и Дунава⁴⁶.

Све ово указује да нема оправдања за све који су доносили одлуке од краја конфликта 1999. године до данас, због две деценије кашњења са утврђивањем последица по здравље. Коначно је изгледало да су обезбеђене потребне просторије и да ће рад почети. Нажалост, општепознате околности поново су одложиле почетак рада. Због важних порука прилаже се саопштење Министарства заштите животне средине.

⁴⁴ Turk, M., Jakšić, J., Vojinović-Miloradov, M., Klanova, J., “Determination of POPs in gaseous phase by active and passive sampling methods”, In: *Programme and the Book of Abstracts of the Sixth European Meeting on Environmental Chemistry (EMEC6)*, Belgrade, Serbia and Montenegro, December 6-10, 2005, p 45.

⁴⁵ G. Nervegena, K. Balducci, A. Cencinato, “Characterization of organic particulates in the air of Pancevo (Serbia)”, *Fresenius Environ Bull*, 18 (2009) 1633-1641

⁴⁶ S. Janković, T. Radičević, A. Spirić, M. Nedeljković, “Contamination of freshwater fish from rivers Sava and Danube with polychlorinated biphenyls”. In: Antić, D. R., Vujić, J. L. (Edts) *Environmental recovery of Yugoslavia*, Vinča Institute of Nuclear Sciences, 2002, Belgrade, pp. 149-152.

САОПШТЕЊЕ МИНИСТАРСТВА⁴⁷

Београд, 21. фебруар 2020.

Министарство заштите животне средине Владе Републике Србије саопштило је да је данас у Палати Србија одржан састанак Заједничког тела за утврђивање последица бомбардовања Републике Србије по здравље људи и животну средину. Министар Триван је том приликом указао на то да је ово један од најважнијих националних пројеката, јер је његов основни циљ да нашој деци обезбедимо здраву животну средину, и будућност без хипотека прошлости.

Истраживање и добијени резултати важни су за здравље нације на простору читаве Србије. Применом међународно признатих методологија обезбедићемо да истраживање научно несумњиво покаже да ли су или нису, и ако јесу, какве и колике су последице бомбардовања и уништења петрохемијских постројења на здравље нације и шта треба да предуземо како бисмо сачували генетски потенцијал.

Он је указао да би истраживање за утврђивање последица бомбардовања требало да обухвати читаву територију Републике Србије, укључујући и Косово и Метохију, јер је здравље деце најважније, а не национална припадност и изразио уверење да ће се и земље у региону прикључити овако важном истраживању.

— . —

Напомена: Више учесника састанка истакло је опасности од муниције са осиромашеним уранијумом. Dr sci. med Д. Крстић, члан МКТ, изнео је пример села на југоистоку Србије, у ком је срушен мост конвенционалним бомбама, да је појава канцера у домаћинствима у близини моста више него алармантна, док те појаве нема на удаљеним местима тог истог села. О бомбардовању петрохемијске индустрије, без сумње са изузетно штетним последицама, није посебно било речи. Дакле, било да је у питању аутоцензура или притисак, тек ратно загађење у смислу како га дефинишу чланови Иницијативе модификује се у јавним наступима да буде прихватљиво НАТО челницима због потписаног Партнерства за мир и значајне улоге КФОР-а у заштити Срба на Косову и Метохији.⁴⁸

⁴⁷ <https://www.srbija.gov.rs/vest/446112/istrazivanje-o-posledicama-nato-bombardovanja-vazno-za-zdravlje-nacije.php>

⁴⁸ <https://www.blic.rs/vesti/politika/nato-bombardovanje-srbije-jens-stoltenberg-zrtve/1qb9cx9>

ПРЕДЛОГ ИНИЦИЈАТИВЕ И ЗАКЉУЧЦИ ПРВОГ САСТАНКА ЗАЈЕДНИЧКОГ ТЕЛА

Међународне институције у чијој надлежности су здравље, као и утицај јонизујућег зрачења на здравље, релативизују последице коришћења муниције са осиромашеним уранијумом, јер се највећим делом финансирају од НАТО држава. Сваки научни допринос у смислу утврђивања корелације између употребе муниције са осиромашеним уранијумом и случајева канцера и малформитета потомака је у општем интересу, због последица по здравље цивила и војника одбране, као и учесника у ратним операцијама на страни НАТО држава и војних мисија после интервенција. Разлог да се не признају штетни утицаји су високе одштете на које сви оболели и породице умрлих имају право.

Државни пројекат, према предлогу чланова Иницијативе, треба да обухвати све врсте ратног загађења: радиолошко, хемијско и њихово синергијско дејство. Најодговорнији и са научне тачке гледишта најтежи део је организовање кохорт епидемиолошких студија у најугроженијим областима. На местима где постоји систематски мониторинг загађења у функцији, стање у протеклом периоду реконструисаће се помоћу модела и израчунати ризик по здравље. Будући да цела територија Србије није покривена адекватним мониторингом, то ће се места са највећим степеном загађења одређивати помоћу модела транспорта и депозиције полутаната. Ако се покаже да су нивои изнад оних где је обавезна ремедијација, примениће се најсавременије методе опоравка животне средине.

Новоизабрани председник МКТ др Јагош Раичевић презентовао је подробно учесницима састанка Заједничког тела програм пројекта, као и предлог мера за опоравак животне средине. Присутни су у исцрпној дискусији подржали методологију рада.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вукмировић З., „Државни пројекат о испитивању последица НАТО бомбардовања по здравље и животну средину”, у: *Последице НАТО агресије на СРЈ 1999. – две деценије после*, Евроазијски безбедносни форум, Београд, март 2019, стр. 265-266.
2. Melas, D., Zerefos, C., Rapsomanikis, S., Tsangas, N., Alexandropoulou, A., “The war in Kosovo. Evidence of pollution transport in the Balkans during Operation “Allied Force”, *Environ SciPollut Res*, 7, 2000, 97-103.

3. UNEP/UNCHS, Balkan Task Force – BTF *The Kosovo conflict. Consequences for environment & human settlements*, Geneva, 1999.
4. Анђелковић Лукић, М., *Дарови Милосрдног анђела – Еколошко разматрање бомбардовања СРЈ*, Нови Сад, 2015.
5. Анђелковић Лукић М., „Гранулисани бризантни експлозиви”, *Кумулативна научнотехничка информација*, Војнотехнички институт, Београд, 2000.
6. Стојановић М., *Извештај о испитивању НАТО влакана BLU 114/B*, Институт за технологију нуклеарних и других минералних сировина, Београд, 2018.
7. Minier, L. M. G., Behrens, R., “Thermal decomposition mechanisms of bis (2-fluoro-2,2’dinitroethyl) formal (fefo) and bis (2-fluoro-2,2-dinitroethyl)difluoroformal (dff) from simultaneous thermogravimetric modulated beam mass spectrometry (stmbms) measurements”, *Propellants, Explosives, Pyrotechnics*, 22, p. 23-33, 1997.
8. Орбовић, Н. Б., *Увод у енергетске материјале, хемијски аспекти разлагања енергетских материја*, друго ревидирано и проширено издање, Београд, 2018.
9. Којић, М., Нужић, В., Новковић, Д., „Последице НАТО бомбардовања Републике Српске”, у монографији *Последице НАТО агресије на СРЈ*, Евроазијски безбедносни форум, Београд, март 2019, стр. 224-241.
10. Вујић, Ј., *Еколошке и здравствене последице употребе муниције са осиромашеним уранијумом у току НАТО агресије на СРЈ*, Друштво физикохемичара Србије и Академијски одбор САНУ „Човек и животна средина”, Београд, 22.02.2017.
11. Јовановић, В., Петковић, С., Чикарић, С., *Злочин у рату – геноцид у миру: Последице НАТО бомбардовања Србије 1999*, Службени гласник, Београд, 2012.
12. Ђуровић, Б., Спасић-Јокић, В., Петковић, С., Фортунa, Д., Селаковић-Мићуновић, В., Атлагић, Н., *Осиромашени уранијум, методе детекције, санирање непосредних ефеката и превенција касних последица*, Београд, 2011.
13. *UNEP field report. Summary of study*, updated 2007, https://www.ippnw.de/CommonFiles/pdfs/frieden/UNEP_dokumentation.pdf

14. Salbu, B., Janssens, K., Lind, O. C., Proost, K., Danesi, P. R., "Oxidation states of uranium in DU particles from Kosovo", *Journal of Environmental Radioactivity*, 64 (2003) 167–173.
15. Gatti, A. M., Montanari, S., "Impact on Health by Nanoparticles Created by High-temperature Explosions", *European Community (Nanopathology QLRT-2002-147)*.
16. UNEP (2001) *Depleted uranium in Kosovo*. Post-conflict environmental assessment, Geneva 17.
17. Vukmirović, Z., Lazić, L., Tošić, I., Unkašević, M., "Regional air pollution originating from oil-refinery fires under warfare conditions", In: *Proceeding of Millennium NATO/CCMS International Technical Meeting on Air Pollution Modelling and its Application*, May 2000, Boulder, USA, American Meteorological Society, pp. 228-229.
18. Vukmirović, Z. B., Unkašević, M., Lazić, L., Tošić, I., "Regional air pollution caused by simultaneous destruction of major industrial sources in a war zone. The case of Serbia in April 1999", *Atmos. Environ.* 35 (2001) 2773-2782.
19. Dalmacija, B., Ivancev-Tumbas, I., Kulačin, S., Lazić, N., "Oil contamination of the „Ratno Ostrvo” area in Novi Sad", *Environmental Recovery of Yugoslavia*, D. Antić and J. Vujić, eds, Vinča Institute, Belgrade, 2002, pp. 107-110.
20. Анђелковић-Лукић, М., „Хемијско загађење Србије пираленом изазвано НАТО агресијом на СР Југославију”, у монографији *Последице НАТО агресије на СРЈ*, Евроазијски безбедносни форум, Београд, март 2019, стр. 117-182.
21. Turk, M., Jakšić, J., Vojinović-Miloradov, M., Klanova, J., "Determination of POPs in gaseous phase by active and passive sampling methods", In: *Programme and the Book of Abstracts of the Sixth European Meeting on Environmental Chemistry (EMEC6)*, Belgrade, Serbia and Montenegro, December 6-10, 2005, p 45.
22. Nervegena, G., Balducci, K., Cencinato, A., "Characterization of organic particulates in the air of Pancevo (Serbia)", *Fresenius Environ Bull*, 18 (2009) 1633-1641.
23. Janković, S., Radičević, T., Spirić, A., Nedeljković, M., "Contamination of freshwater fish from rivers Sava and Danube with polychlorinated biphenyls". In: Antić, D. R., Vujić, J. L. (Edts) *Environmental recovery of Yugoslavia*, Vinča Institute of Nuclear Sciences, 2002, Belgrade, pp. 149-152.

ОПАДАЊЕ УКУПНОГ БРОЈА СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И ВАН ЊЕ У ПЕРИОДУ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

- Први део -

Сажетак: После Другог светског рата, од 1948. до 2011. године, видљиви су периоди раста и опадања укупног броја становника у Републици Србији. Раст броја становника изражен је у периоду од 1948. до 1981. године, када је у укупан број улазило и становништво Косова и Метохије. Опадање броја становника у Србији везано је за период од 1991. до 2011. године, јер је у укупан број становника улазило становништво централног дела Србије и АП Војводине². Због тога се мора одвојено анализирати кретање броја становника у сваком од наведених периода. Такође, значајно је анализирати кретање броја становника по покрајинама у наведеним периодима. На кретање укупног броја српског становништва Републике Србије утицале су две групе чинилаца: спољашњи и унутрашњи. И једни и други су бројни, њихови утицаји на кретање укупног броја српског становништва у Србији у уској су међузависности, а у раду ће бити наведени појединачно. Ради отклањања бројних узрока опадања броја српског становништва у наредном периоду, неопходно је на државном нивоу изнаћи адекватне мере демографске политике. Садашње стање довешће неминовно до биолошке регресије српског становништва.

Кључне речи: кретање становништва, број становника, пописни периоди, природни прираштај, биолошка регресија становништва.

КРЕТАЊЕ БРОЈА СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Број српског становништва у Републици Србији и ван њеног простора константно се мењао у периоду после Другог светског рата. Основни

¹ Проф. др Слободан Мишовић

² Становништво Косова и Метохије у овом периоду није пописано због бојкота пописа (1991. и 2002. године) и нелегалног отцепљења Косова и Метохије од Републике Србије од стране албанских сепаратиста.

разлози смањивања су првенствено економске природе у Републици Србији, а ван њеног простора и изражени притисци.

Период после Другог светског рата у вишенационалној Републици Србији карактерише неповољно кретање броја српског становништва у односу на број становника националних мањина. Карактеристично је за српско становништво да се његов број повећавао само до 1961. године, а потом нагло опада, док су националне мањине повећавале број својих припадника. Такав неповољан тренд за матични народ у Републици Србији најбоље ће се сагледати из табела које приказују његово кретање у појединим деловима земље, као и у Републици Србији као целини.

Табела 1: *Кретање броја српског становништва Републике Србије у периоду од 1948. до 2011. године*

ПОПИСНИ ПЕРИОДИ	БРОЈ СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ БРОЈА	ПОВЕЋАЊЕ – ОПАДАЊЕ (%)
1948.	4.823.730 (73,89%)	-	-
1953.	5.152.939 (73,83%)	329.209	6,82
1961.	5.704.686 (74,65%)	551.744	10,71
1971.	6.016.811 (71,23%)	312.125	5,47
1981.	6.182.155 (66,38%)	165.344	2,75
1991.	6.252.405 (79,63%)	70.250	1,14
2002.	6.212.838 (82,86%)	-39.567	-0,64
2011.	5.988.150 (83,32%)	-224.688	-3,75

Извор: Пописи становништва Републике Србије у периоду од 1948. до 2011. године, СЗ Републике Србије (обрада аутора)

Из Табеле 1 види се да је број српског становништва стално повећаван од 1948. до 1991. године. Највеће повећање броја српског становништва забележено је 1961. године за 10,71%, а од тог периода константно опада, да би достигао максимум 2011. године од -3,75%. Повећање у периоду од 1948. до 1991. године износи 1.428.675 становника или 29,62%, што за период од 43 године износи годишње 0,69%. Раст броја српског становништва у периоду од 1948. до 2011. године износио је 1.164.420 становника или 24,14%, што за период од 68 година износи годишње 0,36%. То су веома мали проценти раста српског становништва, који, у суштини, забрињавајуће указују на процес његове биолошке регресије. Од 1991. године присутан је процес

његовог константног опадања, који се наставља и после пописа из 2011. године. Тај процес се мора хитно зауставити, јер српско становништво у међупописним периодима губи бројно један град величине Крагујевца. Ако се настави садашњи тренд опадања броја српског становништва, утире се пут постепеног нестајања већинског становништва у сопственој земљи.

Табела 2: *Кретање броја српског становништва у централном делу Републике Србије у периоду од 1948. до 2011. године*

ПОПИСНИ ПЕРИОДИ	БРОЈ СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ БРОЈА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ (%)
1948.	3.810.573	-	-
1953.	4.088.724	278.151	7,23
1961.	4.459.953	371.229	9,08
1971.	4.699.220	239.267	5,36
1981.	4.865.283	166.063	3,53
1991.	5.108.682	243.399	5,01
2002.	4.891.031	-217.651	-4,45
2011.	4.698.515	-192.516	-4,10

Извор: Пописи становништва Републике Србије у периоду од 1948. до 2011. године, СЗ Републике Србије (обрада аутора)

Из Табеле 2 могу се извући бројни закључци о кретању броја српског становништва у централном делу Републике Србије, а најзначајнији су: раст броја српског становништва забележен је само до 1961. године, од када почиње нагло да опада до 1991. године. Те године забележен је благи пораст за 2,48%, што је производ ратних догађања на просторима бивше Југославије, јер српско становништво из бивших република под притиском националиста напушта своја огњишта и сели се, бежи у Републику Србију. Од 1991. године број српског становништва у овом делу Републике Србије нагло опада у свим пописним периодима и достиже максимум 2002. године од чак -4,45%. Тенденција даљег опадања броја српског становништва се наставља остављајући бројне последице по његов демографски развој.

Највећи раст броја српског становништва забележен је 1961. године са 9,08%, од када почиње његово нагло опадање. У простору централног дела Републике Србије изражене су мезорегије и микрорегије, у којима је опадање броја српског становништва још израженије, као што су

мезорегија Источна Србија и мезорегија Јужна Србија у којима опадање износи преко 10% њиховог укупног становништва. У неким микрорегијама ових мезорегија опадање износи и преко 15%, као што је то случај са јужноморавском микрорегијом. Основни узроци оваквог тренда кретања броја српског становништва у овим регијама су веома низак наталитет, нарочито у сеоским срединама, и миграције становништва из сеоских у градске средине.

Табела 3: *Кретање броја српског становништва у АП Војводини у периоду од 1948. до 2011. године*

ПОПИСНИ ПЕРИОДИ	БРОЈ СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ БРОЈА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ (%)
1948.	841.246	-	-
1953.	874.346	33.100	3,93
1961.	1.017.717	143.371	16,38
1971.	1.089.132	71.415	7,02
1981.	1.107.378	18.246	1,68
1991.	1.143.723	36.345	3,28
2002.	1.321.807	178.084	15,57
2011.	1.289.635	-32.172	-2,49

Извор: Пописи становништва Републике Србије у периоду од 1948. до 2011. године, СЗ Републике Србије (обрада аутора)

Из Табеле 3 могу се извући закључци о кретању броја српског становништва у АП Војводини, а најзначајнији су: раст броја српског становништва забележен је само до 1961. године од када почиње нагло да опада до 1991. године. Године 2002. забележен је раст за 15,57%, што је производ ратних догађања на просторима бивше Југославије, због чега српско становништво из бивших република под притиском националиста напушта своја огњишта и сели се, бежи у АП Војводину. Од 2002. године, број српског становништва у овом делу Републике Србије нагло опада, да би достигло максимум 2002. године од -2,49%. Тенденција даљег опадања броја српског становништва се наставља остављајући бројне последице по демографски развој овог дела Републике Србије.

Највећи раст броја српског становништва забележен је 1961. године са 16,38%, од када почиње његово нагло опадање до 2002. године. На простору АП Војводине изражене су микрорегије у којима је опадање

броја српског становништва још израженије, као што су јужнобанатска, средњобанатска и западнобачка микрорегија, у којима опадање износи преко 8% њиховог укупног становништва. Основни узроци оваквог тренда кретања броја српског становништва у овом регијама су веома низак наталитет, нарочито у сеоским срединама, и миграције становништва из сеоских у градске средине.

Табела 4: *Кретање броја српског становништва АП Косова и Метохије у периоду од 1948. до 2011. године*

ПОПИСНИ ПЕРИОДИ	БРОЈ СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ БРОЈА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ (%)
1948.	171.911	-	-
1953.	189.969	18.058	10,50
1961.	227.016	38.295	20,16
1971.	228.264	1.248	0,55
1981.	207.458	-20.806	-1,01
1991. ³	194.190	-13.268	-6,83
2002.	138.950	-55.240	-28,45
2011.	104.389	-34.561	-24,87

Извор: Пописи становништва Републике Србије у периоду од 1948. до 2011. године, СЗ Републике Србије (обрада аутора)

Разматрање кретања броја српског становништва у овом делу Републике Србије могуће је пратити до 1991. године, јер већ те године на овом простору није спроведен попис албанског становништва који живе на њему. Из Табеле 4 могу се извући бројни закључци о кретању броја српског становништва у АП Косово и Метохија до 1991. године, а најзначајнији су: раст броја српског становништва забележен је само до 1961. године, од када почиње нагло да опада све до 1991. године и до данас. Највећи раст броја српског становништва забележен је 1961. године са 20,16%, од када почиње његово нагло опадање све до данас. Од 1981. године српско становништво бележи константно опадање, да би 2002. године достигло максимум од -28,45%, а нешто мање опадање забележено је и 2011. године од -24,87%, што је производ сепаратизма албанског становништва и њиховог константног притиска и разних нехуманих поступака према српском становништву. Због тога је српско

³ Подаци о броју српског становништва у периоду од 1991. до 2011. године односе се на њихову процену.

становништво било присиљено да напушта своја огњишта и сели се, бежи у остале делове Републике Србије. Тенденција даљег опадања броја српског становништва на простору Косова и Метохије се наставља остављајући бројне последице по демографски развој становништва овог дела Републике Србије. Према подацима међународних снага, на овом простору српско становништво има и даље позитиван природни прираштај, што је најзначајнији услов њиховог опстанка.

КРЕТАЊЕ БРОЈА СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА У БИВШИМ ЈУГОСЛОВЕНСКИМ РЕПУБЛИКАМА

Српско становништво живело је у једној држави све до 1990. године, од када наступа период распада бивше заједничке државе (СФРЈ), те су њене бивше републике добиле самосталност и постале нове међународно признате државе. Од 1990. године настаје период у којем српско становништво доживљава суноврат и у новим државама постаје национална мањина. У неким новонасталим државама, као што су Хрватска, Северна Македонија и Црна Гора, српско становништво доживљава тешке тренутке у виду омаловажавања, протеривања, терора физичког уништавања, а највећи број српског становништва из ових држава доживео је егзодус и протеривање у Републику Србију. Како се кретао њихов број у периоду од 1948. до 2011. године биће приказано у наредим табелама.

Табела 5: *Кретање броја српског становништва у Републици Хрватској у периоду од 1948. до 2011. године*

ПОПИСНИ ПЕРИОДИ	БРОЈ СТАНОВНИКА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ БРОЈА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ (%)
1948.	543.795	-	-
1953.	588.411	44.616	8,21
1961.	624.985	36.574	6,22
1971.	626.789	1.804	0,29
1981.	531.502	-95.287	-17,93
1991.	581.663	50.161	9,43
2002.	201.631	-380.032	-188,48
2011.	186.633	-14.998	-8,04

Извор: Пописни резултати од 1948. до 2011. године (обрада аутора)

Подаци у Табели 5 указују на катастрофално висок проценат опадања броја српског становништва на простору Републике Хрватске, што је производ националистичке политике и оживљавања усташтва у хрватском руководству, па и у великој мери и у хрватском народу. Раст броја српског становништва забележен је само до 1953. године са 8,21%, од када почиње нагло да опада све до 1991. године, када бележи раст од 9,43%, што је производ ратних догађања у Словенији из које се српско становништво привремено склонило на простор Хрватске. Ратна догађања на простору Хрватске проузроковала су нагло опадање броја српског становништва, да би по попису из 2002. године достигло максимум од -188,48%, што је равно геноциду над српским становништвом. Тренд даљег опадања броја српског становништва настављен је и по попису из 2011. године (види Табелу 5).

Опадање броја српског становништва у Хрватској проузроковано је, слободно се може рећи, хистеричним и нехуманим односом према српском становништву од 1991. године, када је реализован план хрватског руководства да се српско становништво протера са својих вековних огњишта из Хрватске. Такав план је у суштини наставак усташке политике из Другог светског рата када је НДХ хтела да протера или физички уништи сво српско становништво. Страдање српског становништва у Хрватској учињено је нарочито његовим егзодусом у операцији „олуја”, где је преко 250.000 протерано, а део побијен у непрегледним колонама које су се кретале ка простору Републике Србије и Републике Српске на простору Босне и Херцеговине. Да би се повратило српско становништво на просторе Хрватске, неопходно је било стварање одговарајућих услова, што руководство Хрватске никада није прихватило да се реализује иако су за то постојали планови.

Табела 6: *Кретање броја српског становништва у Републици Босни и Херцеговини у периоду од 1948. до 2011. године*

ПОПИСНИ ПЕРИОДИ	БРОЈ СТАНОВНИКА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ БРОЈА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ (%)
1948.	1.136.116	-	-
1953.	1.264.372	128.256	11,29
1961.	1.406.057	141.685	11,21
1971.	1.393.148	-12.909	-0,93
1981.	1.320.738	-72.410	-5,48
1991.	1.369.883	49.145	3,72

2002.	1.493.275	123.392	9,01
2011.	1.086.733	-406.542	-37,41

Извор: Пописни резултати од 1948. године до 2011. године (обрада аутора)

Највећи раст броја српског становништва на простору БиХ забележен је ране 1953. године од 11,29%, од када постепено опада све до 1991. године, када бележи раст од 3,72%. Највеће опадање забележено је 1981. године са -5,48%, што је производ исељавања српског становништва у Републику Србију. Поново, пописне 2002. године забележен је раст српског становништва од чак 9,01%, што је производ ратних догађања на простору Хрватске, када је српско становништво бежало пред терором проуштакских формација и склањало се привремено на простор БиХ. Већ у наредном пописном периоду 2011. године забележена је енормна миграција српског становништва ка Републици Србији и другим земљама Европе од чак -37,41%. Основни разлози оваквог одлива српског становништва из БиХ су притисак и однос бошњачког и муслиманског становништва према њима. Подаци указују на то да је од избијања ратних сукоба на простору БиХ овај простор напустило или је прогнано и физички ликвидирано близу 500.000 људи српске припадности. То су погубни подаци по српско становништво које и даље трпи притиске и на простору Републике Српске.

Табела 7: *Кретање броја српског становништва у Републици Словенији у периоду од 1948. до 2011. године*

ПОПИСНИ ПЕРИОДИ	БРОЈ СТАНОВНИКА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ БРОЈА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ (%)
1948.	7.048	-	-
1953.	11.225	4.177	59,27
1961.	13.609	2.384	21,24
1971.	20.521	6.912	50,79
1981.	42.182	21.661	105,56
1991.	47.911	5.729	13,58
2002.	38.964	-8.947	-22,96
2011.	33.419	-5.545	-16,59

Извор: Пописни резултати од 1948. до 2011. године (обрада аутора)

Највећи раст броја српског становништва на простору Републике Словеније забележен је ране 1981. године од 105,56%, од када постепено опада све до данас. Највеће опадање забележено је 2002. године са -22,96%, што је производ иселавања српског становништва у Републику Србију и земље ЕУ. Поново, пописне 2011. године забележено је опадање српског становништва од -16,59%, што је производ даљег иселавања српског становништва ка Републици Србији и земљама ЕУ. Константан раст броја српског становништва после Другог светског рата на простору Словеније забележен је све до 1991. године, после чега нагло почиње да опада. Основни узроци опадања броја српског становништва су ратна догађања на овим просторима и његово делимично протеривање. Тренд иселавања српског становништва из Словеније наставља се и данас због некоректног односа власти према Србима као националној мањини у свим областима живљења.

Табела 8: *Кретање броја српског становништва у Републици Македонији (Северној Македонији) у периоду од 1948. до 2011. године*

ПОПИСНИ ПЕРИОДИ	БРОЈ СТАНОВНИКА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ БРОЈА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ (%)
1948.	29.721	-	-
1953.	35.112	5.391	18,14
1961.	42.778	7.666	21,83
1971.	46.465	3.687	8,62
1981.	44.613	-1.852	-4,15
1991.	53.939	326	20,91
2002.	35.939	-18.000	-50,08
2011.	37.312	1.373	3,82

Извор: Пописни резултати од 1948. до 2011. године (обрада аутора)

Кретање броја српског становништва у Републици Македонији бележи специфичне периоде раста и опадања. Највећи раст броја српског становништва на простору Републике Македоније забележен је 1961. године од 21,83%, од када постепено опада до 1991. године када је забележен пораст од 20,91%, што је производ ратних догађања на просторима Косова и Метохије и новостворених држава бивше СФРЈ. Највеће опадање забележено је 2002. године са -50,08%, што је производ иселавања српског становништва у Републику Србију и земље ЕУ. Поново, пописне 2011. године забележен је раст српског

становништва од 3,82%, што је производ стабилизације српског становништва на простору Македоније. Константан раст српског становништва после Другог светског рата на простору Македоније забележен је све до 1981. године, после чега нагло почиње да опада до пописне 2011. године. Основни узроци опадања броја српског становништва су кризна догађања на овим просторима и његово делимично исељавање. Тренд стабилизације српског становништва у Македонији производ је позитивно измењеног односа власти према Србима као националној мањини у свим областима живљења.

Табела 9: *Кретање броја српског становништва у Републици Црној Гори у периоду од 1948. до 2011. године*

ПОПИСНИ ПЕРИОДИ	БРОЈ СТАНОВНИКА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ БРОЈА	ПОВЕЋАЊЕ - ОПАДАЊЕ У %
1948.	6.707	-	-
1953.	13.864	7.157	106,71
1961.	14.087	223	1,61
1971.	39.512	25.425	180,49
1981.	19.407	-20.105	-103,60
1991.	57.453	38.046	196,04
2003.	198.414	140.961	145,35
2011.	178.168	-20.246	-11,36

Извор: Пописни резултати од 1948. до 2011. године (обрада аутора)

Кретање броја српског становништва у Републици Црној Гори бележи периоде раста и опадања. Највећи раст броја српског становништва на простору Републике Црне Горе забележен је 1971. године од 180,49%, од када нагло опада за -103,60% 1981. године. Већ наредног пописног периода, 1991. године забележен је пораст од 196,04%, што је производ ратних догађања на просторима бивше Југославије у новоствореним државама. Даљи раст српског становништва забележен је и 2003. године, када је извршен попис становништва у тој републици, тада СР Југославији. Даље опадање забележено је 2011. године од -11,36%, што је производ исељавања српског становништва у Републику Србију и земље ЕУ. Константан раст српског становништва после Другог светског рата на простору Црне Горе забележен је све до 1971. године, после чега нагло почиње да опада 1981. године. Основни узроци опадања броја српског становништва су кризна догађања на просторима бивших република СФРЈ и његово досељавање и касније

исељавање у Републику Србију и земље ЕУ. Тренд опадања српског становништва у Црној Гори производ је измењеног односа власти према Србима као националној мањини у свим областима живљења.

КРЕТАЊЕ БРОЈА СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА У ОСТАЛИМ ДРЖАВАМА СВЕТА

После Другог светског рата српско становништво имало је тренд одласка у друге земље света. Разлози одласка су бројни, али најзначајнији су: страдалост привреде земље током дугог рата; ратна разарања објеката привреде и инфраструктуре; велика незапосленост; низак животни стандард становништва; лоши услови живљења; смањена могућност школовања и напредовања; и смањени услови формирања породице. Највећи број становника Републике Србије одлазио је земље Европе али и на друге континенте, а нарочито у Северну Америку, Канаду и Аустралију.

Број становника српске националности у бившим суседним земљама СФРЈ (Бугарска, Румунија, Мађарска, Аустрија)

Један немали број становника Републике Србије одлазио је у тадашње суседне земље, првенствено трбухом за крухом. Један број је од раније насељен на територији суседних земаља као што су Бугарска, Мађарска и Румунија. То су тада, а и данас, становници тих суседних земаља који уживају сва права као и остали њихови становници.

Табела 10: *Број становника српске националности у бившим суседним
земљама 2011. године*

РЕДНИ БРОЈ	ДРЖАВА	БРОЈ СТАНОВНИКА	ПРОЦЕНАТ (%)
1.	Бугарска	20.000	5,59
2.	Румунија	22.518	6,29
3.	Мађарска	15.350	4,29
4.	Аустрија	300.000	83,83
УКУПНО	4	357.868	100,00

Извор: Статистички подаци УН, СЗС, Београд, 2019 (обрада аутора)

У Бугарској је све до 1991. године била присутна принудна асимилација свих мањина, па и српске, у бугарску нацију, што је новим променама демографске политике у овој земљи измењено у правцу

слободе националног изјашњавања. Сматрало се раније да је у Бугарској (у Пиринској области) асимилирано око 200.000 становника српске националности (побугарено).

Из Табеле 10 види се да највећи број српског становништва живи у Аустрији као досељеници после Другог светског рата. Највећи број одселио се ради запошљавања и стварања бољих услова за живот себи и својој породици. Ток исељавања на простор ове земље траје све до данас. Највећи број исељених становника су радно и репродуктивно најспособније становништво. Велики број исељених није се вратио матици, а немали број се неће никада вратити. Из Табеле 10 уочава се да у овим земљама данас живи и ради 357.868 становника српске националности.

Број становника српске националности у осталим европским државама

Поред суседних земаља, велики број српског становништва одлазио је на привремени рад у остале земље Европе. То су првенствено биле развијене земље Западне Европе. Касније се као погодне за привремени рад јављају и земље средње Европе међу којима су Пољска, Чешка и Словачка.

Табела 11: *Број становника српске националности у државама Европе
2011. године*

РЕДНИ БРОЈ	ДРЖАВА	БРОЈ СТАНОВНИКА	ПРОЦЕНАТ (%)
1.	Немачка	450.000	48,32
2.	Француска	100.000	10,74
3.	В. Британија	80.000	8,59
4.	Швајцарска	200.000	21,47
5.	Холандија	4.000	0,43
6.	Белгија	3.857	0,41
7.	Шведска	35.000	3,76
8.	Норвешка	9.700	1,04
9.	Данска	3.560	0,38
10.	Италија	20.000	2,15
11.	Луксембург	4.581	0,49
12.	Пољска	1.800	0,19
13.	Чешка	2.300	0,25

14.	Словачка	1.980	0,22
15.	Грчка	10.000	1,07
16.	Шпанија	4.600	0,49
УКУПНО	16	931.328	100,00

Извор: Статистички подаци УН, СЗС, Београд, 2019 (обрада аутора)

Подаци из Табеле 11 јасно указују на огроман проценат исељеног становништва из Републике Србије у периоду после Другог светског рата. Ако се узме у обзир да је у ове земље исељено 931.328 становника (16 земаља) и да су то радно и продуктивно најспособнији грађани, онда се види да је због тадашњих првенствено поратних услова, Србија претрпела велике људске губитке одласком овог броја људи у иностранство. То је и те како имало за последицу њен спорији привредни и укупни развој. Највећи број становника отишао је на привремени рад у Немачку (450.000) која је, због великих ратних губитака у људству, апсорбовала бројну радну снагу ради обнове своје привреде и земље у целини. Поред Немачке, највећи број српског становништва одлазио је на привремени рад у Швајцарску (21,47%), Француску (10,74%) и Велику Британију (8,59%).

Број становника српске националности у осталим државама ван европског простора

Поред европског континента, значајан број српског становништва одлазио је после Другог светског рата и у земље других континената. Посебно су биле интересантне Северна Америка, Канада, Аустралија и многе земље Азије. Значајан број овог становништва исељавао се трајно.

Табела 12: *Број становника српске националности у осталим државама ван Европе, 2011. године*

РЕДНИ БРОЈ	ДРЖАВА	БРОЈ СТАНОВНИКА	ПРОЦЕНАТ (%)
1.	САД	650.000	58,94
2.	Аустралија	98.000	8,89
3.	Канада	180.000	16,32
4.	Русија	40.000	0,36
5.	Кина	3.000	0,27
6.	Јапан	1.800	0,16

7.	Турска	5.900	0,53
8.	Аргентина	3.000	0,27
9.	Куба	1.200	0,11
10.	земље Азије	120.000	10,85
УКУПНО	10	1.102.900	100,00

Извор: Статистички подаци УН, СЗС, Београд, 2019 (обрада аутора)

Подаци из Табеле 12 јасно указују на то да је највећи број српског становништва одлазио, а и данас одлази, у САД (650.000), што чини 58,94% укупно исељеног становништва на друге континенте ван Европе. Поред САД, велики број је одлазио, а и данас одлази, у Канаду (16,32%) и Аустралију (8,89%). Земље Азије су бројне, па не постоје прецизни подаци колико у којој земљи има српског становништва, због чега се у демографским годишњацима појављује податак од 120.000 (10,85%).

Ако се сагледају све три претходне табеле добија се податак да данас у земљама на свим континентима живи и ради више од 2.392.096 српског становништва. Није потребно указивати, ни са привредног ни националног аспекта, колико би значило када би то било становништво данашње Републике Србије.

ЗАШТО СРБА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ИМА СВЕ МАЊЕ

Проучавање српског становништва у Републици Србији⁴, а тиме и његовог кретања, захтева интердисциплинарни приступ. Највећи допринос интензивнијем проучавању становништва у Републици Србији дале су: географија, историја, економија, биологија и статистика. Савремена демографска, геодемографска, демогеографска и популацијско-географска истраживања почињу са бржим развојем статистике и интензивнијим сакупљањем и сређивањем одговарајуће документације о становништву Републике Србије уопште и српском становништву у њој. Савремена географска истраживања кретања становништва постају данас обимнија, сложенија и боља, јер су средства за прикупљање документације и њену обраду много поузданија и ефикаснија.

⁴ Р. Петровић, *Миграције у Југославији и етнички аспект*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1987.

Проблем данашњег српског становништва у Републици Србији није у великом броју, него у великим регионалним разликама, снажној концентрацији главнине српског становништва на релативно скученом простору и израженом сталном кретању. Последица је низа природних и друштвених чинилаца. Од најранијих насељавања појединих делова Републике Србије, па до данас, природни и друштвени услови пресудно су утицали на његов развитак и његово кретање. Најзначајнији природни услови су: карактеристике рељефа копна; климатски услови; плодност тла; богатство водом и близина водама; богатство вегетацијом; проходност и комуникативност; богатство рудама и минералима. Најзначајнији друштвени чиниоци су: друштвени статус; животни стандард; ниво друштвене свести; могућност образовања; услови за запошљавање; друштвена средина и општи услови живљења; могућност задовољавања културних и других потреба; услови формирања породице. Поред економских, ове две групе чинилаца су основне одреднице опште популацијске динамике српског становништва све до данас.

Још од најстаријих времена територија Републике Србије представљала је веома важну раскрсницу путева којима су ишли различити народи. После Другог светског рата миграциона кретања српског становништва добила су невиђене размере због промене друштвених односа и убрзаног економског развоја, нарочито због снажне индустријализације. То се може уочити кроз следеће податке о српском становништву: у периоду од 1948. до 1953. године пребивалиште је променило више од 200.000 лица годишње, док је у периоду од 1953. до 1961. године пребивалиште променило више од 400.000 лица. То сведочи да је 1961. године сваки трећи становник српске националности живео ван свог родног места. Процес његовог пресељавања врло је сложен и на њега су утицали и данас утичу, поред економских и друштвених, и други чиниоци: психолошко стање; привлачност градског живота; тежња човека за бољим животом и променом статуса. Миграције српског становништва у Републици Србији неодвојиви су део њене прошлости и садашњости. Оне су током времена утицале на његово природно кретање. У многим пресељавањима економски моменат био је изузетно наглашен.

Особености репродукције српског становништва у Републици Србији

Режим репродукције српског становништва доживео је корените промене. Планирање величине породице постало је уобичајено, уз

раније или упоредо опадање смртности, нарочито смртности одојчади, омладине и средовечног становништва. Репродукција становништва постаје економичнија и хуманија, док се природни прираштај стабилизује на знатно нижем нивоу или је у сталном опадању. То је имало за последицу низак природни прираштај. Такође, социјални услови нису били повољни јер су имали спорији темпо промена, па су могли утицати на смањење наталитета. Развитак српског становништва⁵ у Републици Србији специфичан је по многим обележјима. Демографска транзиција јавља се касније него у другим, нарочито развијеним западним европским земљама. До опадања наталитета, али и смртности у појединим регијама, дошло је у веома различитим периодима, због чега је процес демографске транзиције у неким регионима завршен, а у неким је тек у току (Косово и Метохија). Различит демографски развитак у појединим регијама Републике Србије условљен је различитим историјским, политичким, економским и друштвеним чиниоцима.

Кретање природног прираштаја српског становништва у Републици Србији после Другог светског рата условљено је првенствено опадањем његовог наталитета и повећањем морталитета. Поред тога, на опадање природног прираштаја значајно је утицало иселавање репродуктивно најспособнијег становништва у друге земље.

Табела 13: *Кретање природног прираштаја српског становништва у периоду од 1948. до 2011. године*

ПОПИС НИ ПЕРИОД И	ПРИРОДН И ПРИРАШТ АЈ У Р. СРБИЈИ (‰)	ПРИРОДНИ ПРИРАШТА Ј У ЦЕНТРАЛН ОМ ДЕЛУ (‰)	ПРИРОДН И ПРИРАШТ АЈ У ВОЈВОДИ НИ (‰)	ПРИРОДН И ПРИРАШТ АЈ НА КМ (‰)
1948.	16,12	15,76	14,32	28,33
1953.	14,45	13,78	10,07	24,36
1961.	12,13	11,17	8,16	28,44
1971.	7,91	6,87	5,89	27,78
1981.	6,01	4,25	3,24	25,26

⁵ *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФРЈ*, Едиције, Књига 1, Стручна књига, Београд, 1993.

1991.	2,18	1,12	-1,02	18,09 ⁶
2002.	-1,97	-2,28	-2,98	14,99
2011.	-2,56	-4,34	-5,36	8,24

Извор: Пописни резултати од 1948. до 2011. године, СЗС, Београд, 2018
(обрада аутора)

Из Табеле 13 уочљиво је да се природни прираштај српског становништва у периоду после Другог светског рата константно смањивао у свим деловима Републике Србије. Највеће опадање забележено је у АП Војводини, тако да је од 2002. године имао негативан тренд (-5,36%). Српско становништво на нивоу целе Републике Србије такође бележи константно опадање, тако да је 2011. године достигнут негативан ниво (-2,56%). У централном делу Републике Србије природни прираштај, исто као и у Војводини, бележи константно опадање, тако да од 2002. године има негативан прираштај. Без обзира на исељавање, српско становништво на Косову и Метохији је бележило смањење, али и даље задржало позитиван природни прираштај (8,24%).

Наталитет српског становништва је у границама ниског нивоа. Његова стопа је резултат веома различитих регионалних стопа наталитета. Разлике су изражене између северних и источних (подручја ниског наталитета), југозападних (подручја средњег наталитета) и јужних регија (подручја високог наталитета). Највећа разлика је између наталитетних стопа Војводине и Косова и Метохије. На стопу морталитета непосредније се одражавају друштвена збивања него на наталитет, што морталитету као социјалној појави још више повећава значај. Он је показатељ друштвено-економских процеса, стања хигијенско-здравствене и превентивне заштите становништва у Републици Србији. Стопа морталитета код српског становништва показује демографску поступност промене, али је он релативно висок ради старења демографске масе. За проучавање морталитета неопходно је издвојити поједине старосне групе: одојчад, омладина, одрасли и старо становништво. Највећа стопа морталитета код српског становништва је код одојчади и то у првој години живота, а најмања око дванаесте године живота (претпубертет). Она је поуздан одраз социјално-економских и хигијенско-медицинских услова његовог опстанка. Морталитет српског становништва у Републици Србији константно се смањивао до 1991. године од када почиње да расте. На

⁶ Подаци о кретању природног прираштаја на Косову и Метохији односе се на процену до 2011. године.

основу ова два витална елемента природног кретања српског становништва, стопа природног прираштаја није рационална, а типична је за недовољно развијене средине као што је Република Србија. Српско становништво у наредном периоду мора достићи природни прираштај на основама умереног наталитета и ниског морталитета.

Основно питање које се поставља када се анализира стање природног кретања српског становништва јесте какав је његов природни прираштај по окрузима као административним целинама, јер они чине мање микрорегије простора Републике Србије. Наредна табела ће показати који то делови простора Републике Србије, по пописним периодима, највише губе српског становништва.

Табела 14: *Природни прираштај српског становништва у Републици Србији по окрузима од 1971. до 2011. године*

ОКРУЗИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	ПРИРОДНИ ПРИРАШТАЈ ПО ПОПИСНИМ ПЕРИОДИМА (%)				
	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Средњегбанатски	0,22	-2,12	-4,32	-6,70	-7,39
Јужнобанатски	1,06	0,80	-2,00	-4,80	-5,10
Севернобачки	-0,89	-1,50	-4,10	-6,30	-7,23
Западнобачки	3,15	1,36	-2,38	-5,50	-6,67
Јужнобачки	3,35	1,20	-0,26	-1,40	-2,58
Сремски	4,16	2,69	-1,60	-3,80	-4,46
Севернобанатски	0,72	-2,00	-4,40	-6,50	-7,98
Мачвански	5,71	4,23	0,85	-2,50	-3,93
Подунавски	4,37	2,67	0,50	-2,10	-3,76
Браничевски	0,21	-4,74	-1,75	-3,00	-4,51
Колубарски	1,98	-1,43	-2,93	-4,10	-5,18
Шумадијски	0,40	-1,63	-3,29	-2,80	-3,92
Поморавски	2,03	-1,42	-2,45	-3,70	-4,39
Борски	3,83	1,18	-0,38	-3,20	-4,55
Зајечарски	-2,70	-5,20	-7,00	-9,40	-11,17
Златиборски	8,88	4,87	3,00	-0,50	-1,34
Моравички	4,60	2,23	-0,28	-2,50	-3,77
Расински	3,54	0,50	-3,57	-3,00	-4,57

Рашки	12,26	10,52	6,36	3,80	2,89
Нишавски	2,80	-2,22	-5,98	-3,80	-4,43
Пиротски	1,43	-3,40	-8,65	-8,00	-9,92
Топлички	4,58	-1,00	-3,80	-3,80	-5,11
Јабланички	7,98	1,98	-0,43	-2,40	-4,17
Пчињски	11,67	5,44	6,13	4,20	3,19
Београдски	8,00	5,14	1,40	-1,90	2,23
Косовскомитровачки	21,11	19,42	13,76	-	-
Пећки	28,26	21,29	24,13	-	-
Косовски	29,27	25,33	18,78	-	-
Косовскопоморавски	25,12	18,13	17,22	-	-
Призренски	33,25	26,72	18,34	-	-

Извор: Резултати пописа становништва од 1971. до 2002. године, СЗС-ЗСС, Београд

Из наведених података у Табели 14 могу се извући валидни закључци о кретању природног прираштаја српског становништва по окрузима у Републици Србији. Најзначајнији закључци су:

1. Природни прираштај српског становништва у свим окрузима Републике Србије у анализираном периоду имао је тенденцију сталног опадања. Потпуна анализа кретања природног прираштаја извршена је у окрузима централног дела Републике Србије и АП Војводини, док у окрузима на Косову и Метохији нису доступни подаци о његовом кретању у периоду од 2002. до 2011. године.

2. Негативну стопу природног прираштаја српског становништва у окрузима, према пописним периодима, имало је: према попису из 1971. године само су два округа (зајечарски и севернобачки), у 1981. години 11 округа (повећање за 450%), у 1991. години 19 округа (повећање за 72,73%), у 2002. години 23 округа од 25 округа⁷ и у 2011. години два округа, исто као и 2002. године.

3. Српско становништво у свим окрузима на Косову и Метохији у свим пописним периодима имало је врло висок природни прираштај. Највећу стопу природног прираштаја у 1991. години имао је Пећки округ са

⁷ Према попису из 2002. године нису дати подаци за округе на Косову и Метохији.

24,13%, а најмању Косовскомитровачки округ са 13,76%. То је основни узрок повећања броја српског становништва у овој српској покрајини.

4. Према попису из 2002. године у окрузима централног дела Републике Србије и АП Војводини (25 округа), само Пчињски и Рашки округ имали су позитиван, а сви остали негативан природни прираштај српског становништва. Највишу негативну стопу природног прираштаја имали су: Зајечарски округ (-9,40%); Пиротски округ (-8,00%); Средњебанатски округ (-6,70%); и Севернобанатски округ (-6,50%).

5. Према попису из 2011. године у окрузима централног дела Републике Србије и АП Војводини (25 округа), само Пчињски и Рашки округ имали су позитиван, а сви остали негативан природни прираштај српског становништва. Највишу негативну стопу природног прираштаја имали су: Зајечарски округ (-11,17%); Пиротски округ (-9,92%); Средњебанатски округ (-7,98%); и Севернобанатски округ (-7,39%).

Из свега наведеног проистиче да код српског становништва у Републици Србији није постигнута ни проста репродукција њеног становништва. Познато је да би се постигла проста репродукција потребно је да просечно у породици има 3,14 деце, а код српског становништва има свега 1,9 деце. Томе највише доприноси низак природни прираштај и механичко кретање (миграције). Због тога долази до константног опадања броја становника и у великој мери биолошке регресије српског становништва. У 2011. години, 98,20% општина у Србији има негативан природни прираштај српског становништва, што је алармантно, јер су то све депопулациони простори.

ФАКТОРИ СМАЊЕЊА СРПског СТАНОВНИШТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Фактори смањења српског становништва су бројни и појединачно испољавају велики утицај на његово смањење. Најзначајнији су:

Људски губици у Другом светском рату – Територија Републике Србије од свог настанка, па све до данас, налазила се и налази се на великој раскрсници путева, збивања и интереса истока и запада. Такав положај њеног простора произвео је сталну борбу великих сила за утицај на сва кретања, што је доводило до честих сукоба и ратова. Република Србија једна је од земаља која је поднела највеће људске

жртве у Другом светском рату. Познато је да је у овом рату изгубила више од милион и двеста хиљада људи. Од тог броја 80% страдало је српско, младо, радно и репродуктивно најспособније становништво. То је више од 40% њеног укупног становништва тог времена. Током трајања ратних догађања многи делови простора Републике Србије остали су без српског становништва. Такав губитак не може се никада надокнадити без обзира на бројне предузете мере и величину природног прираштаја.

Материјални губици у Другом светском рату – Територија Републике Србије у овом рату је разорена. Највећа добра земље су уништена. Привредни капацитети уништени су или онеспособљени за производњу за дужи период. Најзначајнији економски ресурси земље 70% су онеспособљени за брзо укључивање у обнову земље. Осиромашена је земља у финансијском погледу. Српски народ, нарочито на сеоским подручјима, остао је без радно најспособнијег становништва и са уништеним поседима. Због тога није поседована потребна основа за бржи развој. Помоћ за бржу обнову и развој слабо је стизала из међународне заједнице, а и оно што је стизало било је условљавано разновразним уценама и притисцима у погледу даљег статуса земље.

Неравноправан положај Републике Србије у заједничкој држави (СФРЈ) – У заједничкој држави Република Србија је била у неравноправном положају у односу на остале чланице (републике). Цео период у заједничкој држави карактерише неравноправан привредни, политички и сваки други положај, јер се много више улагало у развој осталих република у односу на Републику Србију. Томе у прилог иду чињенице да се више из ње односило богатство него што је улагано у њен развој. Производни капацитети су се више градили у Словенији, Хрватској и БиХ него у нашој земљи. То је проузроковало све веће сиромашење српског народа, због немогућности запошљавања и стварања минималних услова за живот породица. Поред тога, српски народ је поред своје матице био подељен по републикама, због чега је трпео сталне претње и прогоне са својих вековних огњишта. Наравно, то је доводило до још већих губитака у српском народу и све тежих услова опстанка.

Одлазак младих Срба на рад у иностранство – Опште и економско стање у којем се нашао српски народ довели су до нужног одласка у друге земље Европе и света. Основни разлог томе је борба за стицање основних услова за бољи живот себе и своје породице. Укупни економски услови за српски народ у заједничкој држави били су тешки и на граници опстанка. Због тога је дошло до повећаних економских

миграција, нарочито у развијене западне земље. Одлазили су најспособнији млади људи и тиме сиромашили земљу у људском потенцијалу. У периоду од десет година после Другог светског рата из редова српског народа на рад у иностранство отишло је близу 30% укупног становништва, а то је било радно најспособније становништво. Због новостворених услова у тим земљама формиране су породице и трајно се остајало у тим другим земљама. То је у суштини трајни губитак не малог дела српског становништва.

За простор Републике Србије карактеристичне су миграције село – град, град – град, унутар међурегионалне и међудржавне миграције. Њихов највећи део су сталне миграције. Интензивне унутрашње миграције, досељавања и избеглички таласи, определили су укупни демографски развој српског становништва. У току Другог светског рата из Србије је насилно одведено више од 500.000 становника, претежно Срба и Јевреја, у логоре и на принудни рад у Немачку. После Другог светског рата плански је пресељено (планска колонизација) око 150.000 становника из планинских делова на југу Републике Србије у АП Војводину. У истом периоду, око 570.000 становника, већином Срба, присилно је пресељено са Косова и Метохије у остале делове Републике Србије. Последњи ратни догађаји у бившој СФРЈ условили су прогон више од 400.000 Срба из Хрватске у Републику Србију и то се може сматрати етничким чишћењем, а не избегличким таласима. После Другог светског рата биле су најмасовније унутрашње миграције село – град. Од тада до данас, у тим миграцијама пресељено је више од 45% укупног становништва Републике Србије, међу којима је највећи број Срба.

Утицај процеса индустријализације на смањење броја српског становништва – Индустријализација Републике Србије завршена је осамдесетих година двадесетог века, када се она налазила у саставу бивше СФРЈ. Настале друштвено-политичке промене и распад те државе довеле су до колапса у привредном развоју, па самим тим и до колапса индустрије⁸ и индустријске производње. Уместо тражења спаса, приватизација индустријских капацитета донела је још дубље пропадање које се нарочито осећа у металској и текстилној индустрији. Стотине хиљада радних места у индустрији је изгубљено и није

⁸ Основни узроци слома индустрије подељени су у две групе: економски узроци (стратегија „усамљеног развоја” и ниска збирна ефикасност чинилаца производње) и неекономски узроци („замор управљача”, „сеча кнезова” – смањивање „либерала” и ликвидација пословодног врха – „техноменаџери”, институционализација анархије и непријатељско окружење).

постојала ниједна озбиљна активност државе да дође до некаквог значајнијег побољшања. Значајно смањење производње домаће индустрије довело је до увоза који је кроз увознички лоби и конкурентне цене додатно дестабилизовао домаћу индустрију. Република Србија још није изнашла решење и мере које би омогућиле да се индустријска производња стабилизује и изгради амбициозна индустријска политика. Због тога је, по осамостаљивању, Републици Србији неопходана поновна индустријализација која би представљала путоказ изласка из кризе.

Током процеса индустријализације код српског становништва су се дешавале и дешавају се бројне промене које су изражене у позитивном и у негативном правцу. Промене у оба правца немају трајни карактер, јер у одређеном периоду могу деловати позитивно, а у наредним периодима могу остављати негативне последице. Због тога, промене изазване процесом индустријализације код српског становништва немају карактер базних већ периодичних промена у демографској маси. Демографске промене изазване, поред осталог, и процесом индустријализације, могу се сврстати у две групе: позитивне и негативне. У позитивне демографске промене овог процеса убрајају се: промене у начину живљења; промене у начину становања; интензивирање процес урбанизације; промене у односу према жени и материнству; и промене у стандарду становништва. У негативне демографске промене овог процеса спадају: промене у броју становника; промене у старосној структури; подстицање социјалних разлика и сиромаштва; повећано просторно кретање становништва – миграције; промене у природном кретању становништва; и промене у структурном саставу становништва (етничка, образовна, расна).

Утицај незапослености на развој српског становништва – Један од економских проблема који испољава велики утицај на развој становништва Републике Србије у наредном периоду јесте запошљавање. Према подацима Националне службе за запошљавање, у 2008. години било је око 400.000 незапослених, али независни аналитичари тврдили су да је право стање незапослености око 850.000 до 950.000 људи. Према подацима исте службе, стопа незапослености је са 21,6% у 2006. години порасла на 32,7% у 2008. години, што говори о израженом тренду незапослености у времену економске кризе која је највише погађала неразвијене и земље у развоју. Од 2012. године незапосленост се смањује, тако да је данас, према процени, спала на 10%. Процењује се да ће незапосленост у Србији у наредном периоду бити драстично смањена и да ће достићи ниво развијених земаља у Европи и свету. Са смањењем незапослености стабилизују се сви

параметри који непосредно утичу на развој становништва Републике Србије. И даље највећа стопа незапослености у Европи је на простору АП Косово и Метохија, где износи 45,43%.

Утицај територијалног распореда на развој српског становништва

– Територијални распоред српског становништва на простору Републике Србије је неравномеран и због тога утиче на више радњи и поступака везаних за његов развој. Највећа концентрација српског становништва ван територије Косова и Метохије је у Шумадији, где је насељеност већа од 150 ст./km², у Моравској удолини где је насељеност 141 ст./km² и, наравно, у другим пространијим долинама река, као што је Западно Поморавље и Посавина. Поред тога, територијални распоред становништва у односу на северну и јужну половину земље (50,50% простора) је 59,5:40,5%, а у односу на источну и западну половину земље 56:44%. Када се разматра простор Републике Србије као целине, територијални распоред становништва је релативно повољан: 56,55% централни део; 21,02% Војводина; и 22,43% Косово и Метохија. У оквиру територијалног распореда, простори са већом густином насељености далеко су осетљивији са безбедносног становишта. Вертикална насељеност српског становништва изражена је у већим градским насељима, нарочито у Београду, Новом Саду, Крагујевцу, Нишу, Лесковцу, Ужицу и другим. У Београду густина насељености (вертикална) условљена је вертикалном урбанизацијом. Оваква густина насељености веома је неповољна са свих становишта. У Београду износи 479,28 ст./km², у Новом Саду 327 ст./km², Нишу 318 ст./km², Крагујевцу 301 ст./km² и тако даље. Највећи део, чак 80%, у овим градовима чини српско становништво.

Утицај квалификационе структуре српског становништва

– Квалификациона или образовна структура српског становништва указује на то да у Републици Србији постоји велики образовни потенцијал који гарантује њен стабилан развој. Међутим, према подацима из 2011. године, још има 7,7% неписменог српског становништва (до незавршене основне школе), од чега мушкарци чине 3,8%, а жене 11,5%. Према подацима из исте године, са средњим образовањем било је 601.756 лица или 31,78%; са вишим образовањем 47.882 лица или 2,53%; и са високом образовањем 141.117 лица или 7,45%. То значи да има 41,76% српског становништва, већином младог, које се образује од нивоа средњег до високог степена. На основу ових података, налазимо се у самом врху образованог становништва у Европи и свету, што за последицу има уважавање наших диплома и стручњака у свим деловима света. Свакако, што је образовни ниво већи,

то ће и српско становништво бити способније у извршавању свих задатака.

Утицај повећања броја домаћинстава и смањења броја чланова српског домаћинства – На развој српског становништва утиче повећање броја домаћинстава и смањење броја чланова домаћинства. Према подацима из 2011. године, у Републици Србији је било 2.487.886 домаћинстава. Од тога, највећи број домаћинстава, њих 638.091, је са двоје деце, са једним дететом је 555.467 домаћинстава и са три детета 476.642 домаћинства. Број домаћинстава расте, јер се деца после склапања брака или завршетка школовања осамостаљују, али број деце константно опада. То српски народ доводи у ситуацију постепеног нестајања, јер сваке године (у последњих 10 година) нестане близу 28.000 припадника српског народа. Наведени подаци указују на то да се са повећањем броја домаћинстава напушта традиционални начин живљења великих породица, да се разбија патријархални живот породице, да се сукоб генерација продубљује и да млади теже ранијем осамостаљењу него у претходним периодима. Све то намеће више обавеза држави, породици и појединцу да проблему рађања посвети далеко више пажње него до сада.

ЗАКЉУЧАК

Проучавање бројног кретања српског становништва старо је колико и пописи. Проблем данашњег српског становништва није у великом или малом броју, него у великим регионалним разликама, снажној концентрацији на скученом, већином градском, простору и сталном просторном кретању. Још од најстаријих времена, простор који насељава српско становништво представљао је важну раскрсницу путева којима су се кретале најезде различитих народа. То је условило велику етничку хетерогеност, због чега је развитак српског становништва специфичан по многим обележјима. Демографска транзиција јавља се касније у односу на остале средњоевропске и западноевропске земље, па је њена процена у неким подручјима завршена, а на неким је још у току (Косово и Метохија).

Многи демографи и социолози сматрају да је потребно енергично „лечење” српског народа од самоубилачког, хазардерског синдрома биолошке регресије и одумирања. Садашње младе генерације имају обавезу и последњу шансу да га спасу од демографске (биолошке) смрти. Рађање најчешће само једног детета, поред ратова и вековног погрома над српским народом, спада у најзначајније узроке његове могуће биолошке смрти.

Историјске константе српског народа, истраживања то потврђују, јесу: физичко уништавање у ратовима; масовно убијање ван простора Републике Србије; повлачење са географских простора; потискивање; протеривање; насилно превођење у друге народе и вере; и насилна асимилација. Све је то данас обogaђено неумољивом статистиком да на једно рађање долази више од два абортуса (2011.). Звучи песимистички, али није далеко од истине, да Срби могу доживети судбину народа који су раније живели на овим просторима, а нестали су. Процене засноване на тренду садашњег кретања природног прираштаја српског становништва указују на то да би за 100 година на овим просторима Балкана могле остати само енклаве Срба, чији ће потомци бити расути по Европи, САД, Аустралији, Канади, Новом Зеланду, афричким и другим земљама. Из свега наведеног проистиче да је Србима, поред других, најпотребнија хитна биолошка револуција.

Да би се спречила таква „катастрофа” српског народа, неопходно је предузети бројне мере, међу којима су најзначајније:

1. Хитно изнаћи адекватне мере демографске политике и подићи их на национални ниво;
2. Предузети мере да се природни прираштај повећа, али и доведе у границе контролисаног, посебно на простору Косова и Метохије и Рашке регије;
3. Донети адекватне подстицајне мере за подизање стопе наталитета, посебно на нисконаталитетним подручјима⁹;
4. Системским мерама стимулисати рађање више деце;
5. Подићи животни стандард на ниво достојан човека, чиме створити базу за боље услове живљења;
6. Системским и другим мерама створити материјалне, културне и друге услове за склапање бракова и живот породице као основне друштвене ћелије;
7. Превентивно-здравствене мере заштите становништва, нарочито жена, подићи на виши ниво.

⁹ Нисконаталитетна подручја су централни део Србије и Војводина.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Брезник, Д., „Неке демографске карактеристике смртности становништва до 1981. године”, *Становништво*, бр. 1-4/1990, Београд.
2. Брезник, Д., *Демографски методи и модели*, ИДН, Београд, 1972.
3. Жарковић, Г., *Прираштај становништва и будућност Југославије*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1975.
4. Мацура, М., *Прилози теорији и политици становништва*, Економски институт, Београд, 1975.
5. Мацура, М., „Разматрање о односима између становништва и привреде”, *Становништво*, бр. 1/1995, Београд.
6. Мишовић, С., Ђурчић, П., *Топографија*, Полицијска академија, Београд, 1996.
7. Мишовић, С., *Регионална географија*, Факултет безбедности, Београд, 2011.
8. Петровић, Р., *Миграције у Југославији и етнички аспект*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1987.
9. Пописи становништва (1948–2011).
10. *Срби у Хрватској*, Универзитет у Београду, Географски факултет, Стручна књига, Београд, 1993.
11. *Статистички годишњак Републике Србије*, Републички завод за статистику, Београд, 2012.

Милош Петровић¹
Бранислав Хаџи Бојанић²
Снежана Радоњић³

КОРЕНИ СРПСКО–ХРВАТСКОГ ДУНАВСКОГ СПОРА

Сажетак: У процесу заокруживања елемената државности, Србија и Хрватска нашле су се и пред нерешеним питањем међусобне границе на Дунаву. Две државе имају различито тумачење у погледу линије пружања границе, што у пракси ствара одређене проблеме. Гледајући у будућност, највећи проблеми могли би бити регулисање међународне пловидбе Дунавом и одбрана од поплава. У овом тексту аутори су покушали да осветле неке историјско-правне околности које су довеле до овог проблема. Рад је базиран на анализи одређених мање познатих докумената, а циљ аутора био је да понуде једно објективно виђење, које би могло бити од користи у процесу доношења коначне одлуке о овом питању.

Кључне речи: Србија, Хрватска, Дунав, граница.

УВОД

На крајњем северозападу Републике Србије, у делу граничног појаса са Републиком Мађарском, сместио се Западнобачки округ, најсевернији подунавски субрегион Републике Србије, пошто се две општине – Апатин и Озаци, као и град Сомбор, који је седиште округа, својим западним границама наслањају на леву обалу реке Дунав. Низводно Дунавом простиру се општине Бач и Бачка Паланка као најзападнији делови Јужнобачког округа чији је центар град Нови Сад.

На истом потезу, на десну обалу Дунава излази Република Хрватска, путем две своје најисточније жупаније: Осјечко-барањске (са седиштем у граду Осјеку) и Вуковарско-сријемске (са седиштем у граду Вуковару) и то од бивше југословенско-мађарске границе, односно сада српско-мађарско-хрватске тремеђе, која се налази на 1.433 km Дунава, па низводно на југ, до 1.295,50 km тока реке Дунав.

¹ др Милош Петровић, доцент, Државни универзитет Нови Пазар

² МА Бранислав Хаџи Бојанић, мастер правник, Сомбор, пензионер

³ МА Снежана Радоњић, мастер економије, ЈкП Паркинг сервис Сомбор

Практично, река Дунав на целокупном том ревиру чини природну границу између Републике Србије и Републике Хрватске. Међутим, правно и фактичко стање нису у потпуности подударни. Наиме, поједини делови леве (бачке) обале реке, тзв. цепови, чине целине катастарских општина насељених места Републике Хрватске и обратно, неки делови десне (славонске и барањске) обале Дунава катастарски припадају Републици Србији.

Оваква формална и правна неподударност представља проблем који ће у будућности, извесно је, компликовати процес релаксације међусобних односа Србије и Хрватске, а да би се наведени проблем потпуно разумео и схватио, неопходно је целу „спорност” објаснити од самог њеног настанка и зачетка, а све са крајњим циљем коначног политичког и правног разрешења несугласја и утврђивања тачне граничне линије између две државе.

ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ – ДО ЈУГОСЛАВИЈЕ

Историјски гледано, подунавске прибрежне области Бачка (Република Србија), те Славонија и Барања (Република Хрватска), све до недавно биле су делови јединствене шире административно-територијалне целине (СФР Југославија), па питање њиховог разграничења није представљало посебан проблем.

Залазећи дубље у историју, можемо видети да је у периоду феудалне Краљевине Угарске, краљ Иштван Арпадовић (997-1038) – „оснивач мађарске државе”, почетком XI века формирао државно-управне обласне јединице под заједничким називом Жупанија. Државу је поделио у 39 жупанија, а једна од њих звала се Бодрошка жупанија. Низводно Дунавом од ње, почев од данашњег Апатина, простирала се Бачка жупанија. У оквиру Барањске жупаније просторно се налазила данашња Барања.⁴

У турско доба (1541-1687), Сомбор је био седиште једне од седам нахија (срез) и три кадилука (седиште турског суда) у оквиру Сегединског санџака у Будимском пашалуку, али је у Сомбору, због стратешког значаја тог простора, столовао паша. Повратком хабсбуршке власти цар Леополд Први (1657-1705) Дипломом од 14. 12. 1699. године формира Бачку жупанију као једну од њих 59, док је Бодрошку жупанију обновио цар Карло Шести Хабзбуршки, током

⁴ С. Бачић, *Повеље слободних краљевских градова Новог Сада, Сомбора и Суботице*, Суботица, 1995, стр. 15.

1714. године. Бачка и Бодрошка жупанија су 1730. године спојене у једну јединствену административно-управну целину под називом Бачко-бодрошка жупанија и под тим именом она је надживела чак и саму царевину. Сомбор постаје стално седиште те жупаније почев од 1775. године. У периоду од 1849. до 1861. године, прво до 1853. године, формира се и функционише Дистриктски врховни комесаријат за Бачку, Торонтал и Вршац са седиштем у Сомбору, а потом Српско Војводство и Тамишки Банат, са седиштем у граду Темишвару, Румунија. Један од пет формираних дистрикта унутар Војводства је и онај Сомборски, са четири припадајућа среза, у оквиру којих је била и садашња Барања.⁵

Ни револуционарне 1848. године на Мајској скупштини у Сремским Карловцима, питање међусобног односа Барање и Бачке није се постављало. Путем треће скупштинске одлуке дефинисана је жеља да се: „... Срем с Границом, Барања, Бачка с Бечејским Дистриктом и Шајкашким батаљоном и Банат с Границом и Дистриктом Кикиндским за Србску Војводовину прогласи.”⁶

У народној одлуци опредељен је политички савез Војводовине Србске са Троједном Краљевином Хрватске, Славоније и Далмације на темељу слободе и савршене једнакости.

Недуго затим Хрватски сабор се изјаснио у Загребу, дана 24. маја (5. јун) 1848. године, да: „потврђујемо Војводовину Србску из Сријема с Границом, Барање, Бачке с Бечејским Дистриктом и Шајкашким батаљоном и Баната с Границом и Дистриктом Кикиндским, као и међусобни савез свих наведених славенских територија на темељу слободе и савршене једнакости те да све жеље народа сербског Сабор за своје сопствене признаје, чега ради ће се трудити да их и код престоља Његова величанства и на сваком месту подупирати и у живот увести.”⁷

Нагодбом од 01.02.1867. године образоване су од Хабзбуршке монархије, у виду конфедерације, две државе, Аустрија и Угарска, под заједничким називом Аустро-Угарска. Угарска је већ 13. 07. 1868. године склопила засебну нагодбу са Хрватском и од ње формирала вазалну државу Краљевина Хрватска, Славонија и Далмација, али је и

⁵ *Грађа за историју Српског покрета у Војводини 1848-1849*, серија I, књига I, март-јуни 1848, Српска академија наука, Београд, 1952, стр. 251.

⁶ *Ibid*, стр. 257.

⁷ *Ibid*, стр. 375.

тада Барања остала изван састава те земље, као Барањска жупанија, једна од шездесет и три у Угарској.

На подручју Аустро-Угарске државе катастар је основан 1875. године, а обновљен 1909. године. По угледу на енглески Гринич (део Лондона) и Краљевина Угарска је за своју државу имала нулти меридијан. Био је то Гелерт (брдо изнад Дунава у Будиму), од кога се у виду мреже распростирао цео катастарски систем. Његовим катастарским оператима постављене су катастарске општине, и детаљно геодетским мерилима одређена подручја земљишних површина.⁸

Територија бивше Југославије која је била пре 1918. године у саставу Аустро-Угарске државе делила се на три катастарска подручја: на подручје Мађарског, Аустријског и Босанског катастра. Подручје Мађарског катастра простирало се на Хрватску и Војводину. За ту територију била су два координатна система. Један је био за Војводину и део Хрватске. Премер је извршен у периоду од 1869. до 1878. године, а планови су израђени у хрватском систему мера. Цео катастарски елаборат је 1873. године прерачунат у метарски систем.⁹

У то време Дунав је био сав бременит делтама, слатинама, лединама, лиманима и ритовима, па је често имао удаљене супротне обале готово амазонски драматичних размера.

Тај простор између две постојане речне обале, односно плавно подручје водотока обухвата појас између речног корита и линије вишег терена, односно линије преко које се река не излива ни при екстремно високом водостају, и у време израде катастра уобичајено је достигала ширину од два до три километра, а местимично чак и десет до петнаест километара.

Пошто није било изграђених одбрамбених насипа, Дунав се разливао између тзв. средњих тераса. За времена уобичајеног и редовног водостаја, Дунав је текао својим устаљеним коритом, понекад га и мењајући, да би између бачке и барањске терасе остављао острва, тзв. аде, рукавце, мртваје, дунавце и вододерине.

Ради скраћења и поједностављења пловидбе, крајем XIX и почетком XX века, на овом потезу Дунава извршено је неколико интервенција у смислу прокопавања канала и изградње новог пловног

⁸ *Правна енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1979, стр. 519.

⁹ С. Шарчански, „Проблеми територијалног разграничења између народних република Хрватске и Србије на подручјима срезова Сомбор и Осијек”, *Заједница комуна*, Сомбор, бр. 8, 1962, стр. 34.

корита. Најзначајније и најкапиталније регулације биле су оне на прокопавању новог корита Дунава на три различита места. Блажевачким просеком, у дужини од три километра, одсечен је меандар око села Блажевца. Прокопавање је изведено у периоду од 1898. до 1899. године. Пловни пут је у овом сектору скраћен за упола. Сигајским просеком су одсечени они меандри око Великог и Малог Казука, Сиге, Ампова и Адице. Радови су изведени у интервалу од 1899. до 1901. године. Пловни пут скраћен је са 16 на 8 km. Дравским просеком одсечен је меандар који опкољава Сребрницу. Такође, у временском интервалу од 1891. до 1897. и током 1899. и 1903. године Барачки меандар преуређен је у зимовник за бродове (између Бездана и Батине). Ови радови нису праћени променама у катастарским књигама. Радовима су обале главног тока Дунава померене значајно на запад, а катастарски операти нису пратили промене стања на терену, већ су границе катастарских општина остале на старом „мртвом” току Дунава.¹⁰

Значајно је истаћи и да су крајем Првог светског рата, у јесен 1918. године, представници народа Барање изразили жељу да се издвоје од Угарске и присаједине Краљевини Србији, скупа са целокупном Војводином.

ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ – ПРВА ЈУГОСЛАВИЈА

Прва јужнословенска заједничка држава била је Краљевство/Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (СХС), а иста је имала прву територијалну поделу по основу Уредбе о подели земље на области. Чланом 1. те Уредбе било је дефинисано да се та Краљевина дели територијално на 33 области. У тачки 7. дефинисана је Бачка област, коју су сачињавали: „Барања, Жупанија Бачка заједно са градовима Нови Сад, Сомбор и Суботица, сем градова Стара Кањижа, Сента и Стари Бечеј.”¹¹

На идентичан начин, територије Барање и Бачке дефинисане су и у наредној територијалној подели новоустановљене Краљевине Југославије на девет бановина, где су ове обе територије саставни делови Дунавске бановине – обе у оквиру Округа сомборског. Ово све је дефинисано и прецизирано Законом о називу и подели Краљевине на

¹⁰ *Op.Cit.*, стр. 36.

¹¹ „Службене новине Краљевине СХС”, бр. 92 од 28.04.1922.

управна подручја¹² и нешто касније путем члана 83. Устава Краљевине Југославије.¹³

Чак и када је 26. 08. 1939. године објављена Уредба о бановини Хрватској, Барањски троугао је и надаље остао уз Бачку као саставни део Округа сомборског, све до распада Краљевине Југославије, априла 1941. године. За све време трајања Другог светског рата, Бачка и Барања биле су додељене на управљање Хортијевој Мађарској држави као њен нови/стари „*Délvidék*” („јужни крајеви”), формиран опет као целовита Бачко-Бодрошка жупанија са поновним седиштем у граду Сомбору.¹⁴

ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ – ДРУГА ЈУГОСЛАВИЈА

Формирањем Демократске Федеративне Југославије, 1945. године, појавила се потреба за дефинисањем републичких, унутрашњих граница нове/обновљене државе. Ради реализације тог задатка, формирана је посебна Комисија АВНОЈ-а за разграничење између Народне Републике Хрватске (НРХ) и Народне Републике Србије – Аутономне Покрајине Војводине (НРС-АПВ). Чланови Комисије били су: Милентије Поповић и Јован Веселинов-Жарко (испред НРС и АПВ), те Вицко Крстуловић и Јерко Златарић (испред НРХ, мада је Јерко Златарић у то време био председник Окружног комитета у Сомбору). Комисијом је руководио Милован Ђилас, па је по њему иста и прозвана „Ђиласова комисија”. Једна од одлука Комисије била је и да се Барања присаједини НРХ, уз образложење да је у барањским местима настањен претежно затечени живаљ Хрватске и Мађарске националности – дакле римокатолика, па је природније да буде уз своју матицу Хрватску.¹⁵

Све је то био предуслов да би, непосредно након тога, Председништво НРС, дана 10.08.1945. године, на основу Одлуке Привремене Народне скупштине ДФЈ могло донети Закон о установљењу и устројству АПВ.¹⁶ Чланом 1. став 3. тога Закона, извршено је привремено територијално разграничавање АПВ од НРС

¹² „Службене новине Краљевине Југославије”, бр. 232 од 04.10.1929.

¹³ „Службене новине Краљевине Југославије”, бр. 200 од 03.09.1931.

¹⁴ Ј. Мирнић, „Систем фашистичке окупације у Бачкој и Барањи (1941-1944)”, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, свеска 35, Нови Сад, 1963, стр. 106.

¹⁵ М. Зечевић, Б. Лекић, *Државне границе и унутрашња подела Југославије*, Грађевинска књига, Београд, 1991, стр. 26.

¹⁶ „Службени гласник Народне Републике Србије” бр. 28 од 09.09.1945.

према НРХ које гласи: „Граница АПВ према федералној Хрватској утврђује се привремено на основу предлога нарочите Комисије АВНОЈ-а. Ова граница иде реком Дунавом од Мађарске границе до Илока, прелази преко Дунава остављајући Илок, Шаренград и Мохово у Хрватској и иде на југ остављајући атаре села садашњег шидског среза, Опатовац, Ловас, Товарник, Подграђе, Адашевци, Липовац, Строшинци и Јамена у Хрватској, а варош Шид и села Илинци, Мала Варошица, Баторивци и Моровић у Војводини”. Према своме правном извору, у односу на орган који га је донео, а то је Председништво Народне Скупштине НРС, овај Закон био би републичког карактера, па би истовестан закон морао донети и Сабор НРХ. Међутим, с обзиром на његов уводни део, произилази да је донесен на основу Одлуке тада највишег представничког органа савезног ранга у тој земљи, тј. Привремене Народне Скупштине ДФЈ. Стога би могао у потпуности имати карактер савезног прописа и као такав примењивати се непосредно, без посебног оснажења из заинтересованих република Србије и Хрватске.

Овако утврђену границу АПВ практично оснажује и доцније усвојен Закон о административно-територијалној подели АПВ,¹⁷ чији члан 1. гласи: „Подручје АПВ обухвата део територије НР Србије који се граничи почев од реке Саве западно од места Сремска Рача у правцу севера, границом НР Србије према НР Хрватској све до државне границе према Мађарској, одатле државном границом према Мађарској, па државном границом према Румунији до Дунава, затим матицом Дунава узводно до границе атара насеља Крњача, па границом атара насеља Крњача до Дунава, остављајући ово насеље ван подручја АПВ, а одатле узводно матицом Дунава до границе подручја града Земуна, па границом подручја града Земуна до реке Саве, остављајући град Земун са аеродромом ван подручја АПВ, а одатле матицом реке Саве узводно до полазне тачке.”

Законом о подручјима срезова и општина у Народној Републици Србији¹⁸ у члану 4. став 2. било је прописано: „Границе општине утврђене су границама катастарских општина које се налазе на подручју те општине.” Ондашњи компатибилни законски пропис НР Хрватске, који је регулисао питање граница њихових општина, конкретно Закон о подручјима општина и котара у Народној Републици Хрватској¹⁹ у свом члану 8. прописивао је да се границе сваке општине

¹⁷ „Службени гласник Народне Републике Србије”, бр. 47/46.

¹⁸ „Службени гласник Народне Републике Србије”, бр. 27/57 од 22.06.1957.

¹⁹ „Народне новине Народне Републике Хрватске”, бр. 39/62.

утврђују у њеном Статуту. Тако, ондашњи Народни одбор котара Осијек својом Одлуком о утврђивању границе подручја котара Осијек, број 10739/55 од 30.07.1955. године у члану 3. границу котара у пределу реке Дунав одређује на следећи начин: „... и затим иде границом к.о. Драз, к.о. Батина и АП Војводине. Даље граница наставља у правцу југа границом к.о. Батина до идеалне средине ријеке Дунав. Даље се наставља граница средином ријеке Дунава у правцу југа између АП Војводине с лијеве стране и к.о. Батина с десне стране, затим иде границом к.о. Батина до тромеђе к.о. Батина, к.о. Змајевац и АП Војводине. Граница даље продужава границом к.о. Змајевац с лијеве стране Дунава до идеалне средине ријеке Дунав, затим скреће у правцу југо-истока до границе к.о. Змајевац, пролази на лијеву обалу Дунава и иде границом к.о. Змајевац до идеалне средине Дунава, насупрот Титове пумпе, затим скреће у правцу истока границом к.о. Кучка-Змајевац 2, све до идеалне средине ријеке Дунав. Затим скреће у правцу југо-истока идеалном средином ријеке Дунава и иде границом к.о. Копачево, прелазећи на четири мјеста лијеву страну Дунава, а према старом кориту ријеке Дунава и катастарске границе опћине Копачево све до средине ријеке Дунава код ушћа ријеке Драве у Дунав.”

Овде је неопходно нагласити да Статут опћине Бели Манастир, од 30.12.1963. године, не садржи одредбу о њеним границама, као ни Статут опћине Осијек од 05.02.1964. године.

Као што је видљиво из претходног текста, постоји недоследност у одређивању државне границе између Војводине (Србије) и Хрватске на Дунаву. Са становишта Републике Србије, граница на Дунаву се протеже реком Дунав, како је то описано у Закону о установљењу и устројству Аутономне Покрајине Војводине. Са друге стране, хрватско тумачење је унеколико другачије, и границу на овом потезу „види” како на Дунаву, тако и на одређеним копненим енклавама које леже на обе обале реке.

Ако бисмо се вратили елементарном тумачењу права, могли бисмо констатовати следеће:

- Први у времену, јачи у праву – први општи акт који је одредио границу између Војводине (Србије) и Хрватске је Закон о установљењу и устројству Аутономне Покрајине Војводине, из 1945. године. Као акт који је донет на основу Одлуке Привремене Народне скупштине ДФЈ, и представља њену имплементацију и потврђивање, његова правна снага и првенство су неупитни.

- Граница на Дунаву је утврђена, како стоји у тексту поменутог Закона – привремено. Ово значи да ће иста бити накнадно коначно утврђена, при чему та коначност никад није досегнута за време заједничке државе. Док се коначно питање разграничења не реши, потребно је држати се става да је основ сваког тумачења – језичко тумачење, а да се појмови тумаче у свом уобичајеном значењу. Значење реченичног склопа „ова граница иде реком Дунав...” може се тумачити само на следећи начин: граница између две државе налази се на води. Да ли је то средина реке, или као што је мање-више у европском праву уобичајено за пловне реке – на средини главног воденог тока, питање је о ком се може дискутовати. Никако се не би могло дискутовати о томе да се под Дунавом сматрају удаљени канали и мртви токови, из разлога што они нису Дунав.

Овде је значајно напоменути и да је било периодичних покушаја коначног разрешења овог проблема од стране органа управе из Социјалистичке Аутономне Покрајине Војводине и Социјалистичке Републике Србије. Тако је, Секретаријат за шумарство Извршног већа НРС, Решењем бр. 02-1151/2 од 20.11.1961. године утврдио границе државног подунавског ловишта, које су одређене решењем Министарства шумарства ФНРЈ од 06.02.1948. године, на релацији Бездан-Апатин, којим је унутар граница државног подунавског ловишта у Бездану обухваћено шумско земљиште у претежном делу и на спорном подручју. По истом основу је Извршно веће Народне скупштине АП Војводине Решењем о образовању шумско-привредних подручја од 29.12.1961. године²⁰ одредило да Шумско-привредно подручје „Горње Подунавље” сачињавају, поред других и уређене шуме „Карапанца”, „Адица”, „Каланђош” и „Казух-Хампо”, дакле шуме које су лежале на простору катастарских општина из Хрватске: Драз, Батина и Змајевац.

Иницијативе и напоре улагале су и прибрежне општине са леве стране Дунава. Тако су, Скупштина тадашње општине Сомбор на седници одржаној 29.12.1964. године (Закључак број 01-327/1-1965 од 07.01.1965. године) и Скупштина општине Апатин у јануару 1965. године упутиле Захтев Републичком Извршном већу СР Србије са израженим посебним елаборатом, указујући на све незгоде које проистичу из неспроведеног Закона о установљењу и устројству Аутономне Покрајине Војводине из 1945. године.

На 11-тој седници Организационо-политичког већа Скупштине СР Србије, одржаној 13.03.1970. године посланик Стеван Шарчански из

²⁰ „Службени лист Аутономне Покрајине Војводине”, бр. 19/61.

изборне јединице Сомбор поставио је питање: „Зашто до сада ништа није учињено на доследном спровођењу Закона о установљењу и устројству АП Војводине донетом још 1945. године, у погледу утврђивања границе између федералне Хрватске и АП Војводине на реци Дунав и када ће то питање бити коначно разрешено?“²¹

Одговор је дао Миливоје Ковачевић, републички секретар за правосуђе и општу управу. Он је, поред осталог, рекао:

„...Овако утврђену границу из 1945. године нису пратиле одговарајуће промене у катастарским оператима што има за последицу да се правно стање не слаже са фактичким стањем. Наиме, садашње границе општина на територији наше Републике одређене су границама катастарских општина које се налазе на њиховим територијама, а што произилази из Закона о подручјима општина у СР Србији. У ствари, катастарске општине на овом подручју установљене су крајем XIX и почетком XX века. Оне су утврђиване према старом кориту Дунава чији се ток временом померао и то претежно према западу. Отуда, садашње стање карактерише чињеница да се делови подручја општине Бели Манастир и града Осијек и то положајем делова њихових катастарских општина: Драз, Батина, Кнежеви Виногради, Змајевац и Ердут, протежу и на територију леве обале Дунава, односно на територију САП Војводине. Исто тако и делови катастарских општина Бачки Моноштор, Апатин и Сонта са територије САП Војводине протежу на десну обалу реке Дунава, односно на територију СР Хрватске. У конкретним површинама ово стање постоји и у подручју општина Бачка Паланка и Вуковар.

Овакво стање има за последицу да већина приватних власника земље који живе на територији САП Војводине испуњавају своје обавезе по основу поседа земље у општинама у СР Хрватској. Нарочито су карактеристични случајеви власника земље у пределу места Апатин и Купусина, ради обављања послова у вези са обавезама које имају по основу поседа земље морају да иду у општину Бели Манастир или град Осијек и то прелазећи Дунав искључиво чамцем уз пешачење кроз шумско подручје или да железницом односно каменим путем морају прелазити релацију од преко 50 до 100 km. С друге стране, власници ове земље као грађани настањени у САП Војводини остварују своја права у погледу школовања, здравства и других потреба у оквиру општине Сомбор, односно Апатин, иако доприносе и порезе на земљу

²¹ Стенографски текст излагања народног посланика Стевана Шарчанског из Сомбора на седници Организационо-политичког већа Скупштине СРС у Београду, 09.02.1970. године, стр. 1-4.

плаћају опћини Бели Манастир, односно граду Осијек. Овакво стање ствара низ тешкоћа и око утврђивања месне надлежности органа који треба да поступају било у грађанским или кривичним стварима. Истовремено, доводи се у питање и вршење надзора од стране инспекцијских и других органа општина са територије Војводине на овом подручју. Такво стање посебне тешкоће чини у вези са мерама одбране од поплава...”²²

У вези са оваквим стањем, тадашњи Републички секретаријат за правосуђе и општу управу СР Србије био је мишљења и предложио Скупштини Социјалистичке Републике Србије:

„Пошто се у овом случају ради о разграничењу између општина са територије двеју република, потребно је поступити у складу са чланом 109. Устава СФРЈ, односно да Скупштина СР Србије покрене ово питање код Сабора СР Хрватске ради доношења заједничке одлуке којом би се изразило заједничко гледиште да границу између СР Србије и СР Хрватске у подручју реке Дунава чини матица реке и да на тој основи заинтересоване стране општинске скупштине треба да изврше разграничење између постојећих катастарских општина на том подручју. Тиме би нејасноће у постојећем Закону биле отклоњене.”²³ Дакле, на време се и добрим путем кренуло, али се на томе, на самом почетку, из непознатих разлога стало.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На почетку последње деценије XX века, Хрватска је насилном сепесијом изашла из састава заједничке државе. Некадашња унутрашња, међурепубличка граница на Дунаву, тиме је постала међудржавна граница.

У међувремену, Хрватска је постала чланица Европске уније, и не мање битно, чланица НАТО. Република Србија постала је самостална држава и кандидат за чланство у Европској унији. Међународна пловидба Дунавом полако, али сигурно, и на овом потезу све више добија на значају.

Ове две државе имају турбулентну заједничку прошлост која вишедимензионално оптерећује успостављање каквих-таквих нормалних односа у будућности. Једно од питања које је „отворено” је

²² „Нерешена питања границе СРС и СРХ у подручју Дунава”, *Скупштински преглед*, година VIII, бр. 6, Београд, март 1970, стр. 20.

²³ *Ibid.*, стр. 27.

и питање границе на Дунаву. У односу на питања као што су улога кардинала Степинца у Другом светском рату, или Јасеновац, граница на Дунаву је релативно безазлено питање.

Са тим циљем, потребно је истраживати на решењу које гледа у правцу заједничке сарадње и успешног коришћења Дунава у пловне, туристичке, привредне и друге сврхе, као и заједничке одбране од поплава и различитих врста акцидената. А да би се омогућила безбедна, контролисана и управљива пловидба Дунавом, да би се омогућило квалитетно управљање системом одбране од поплава, да би се суштински унапредио и сачувао јединствени екосистем овог дела Дунава, једино решење је прихватање од обеју инволвираних страна чињенице да граница на реци мора ићи средином пловног пута.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бачић С., *Повеље слободних краљевских градова Новог Сада, Сомбора и Суботице*, Суботица, 1995.
2. *Грађа за историју Српског покрета у Војводини 1848-1849*, серија I, књига I, март-јуни 1848, Српска академија наука, Београд, 1952.
3. Зечевић М., Лекић Б., *Државне границе и унутрашња подела Југославије*, Грађевинска књига, Београд, 1991.
4. Мирнић Ј., „Систем фашистичке окупације у Бачкој и Барањи (1941-1944)”, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, свеска 35, Нови Сад, 1963.
5. „Нерешена питања границе СРС и СРХ у подручју Дунава”, *Скупштински преглед*, година VIII, бр. 6, Београд, март 1970.
6. Палић, М., „Преглед административно-територијалних промена у Војводини 1918-1941”, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Нови Сад, 1964.
7. *Правна енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1979.
8. Скупштина општине Сомбор, *Проблем територијалног разграничења између СР Србије и СР Хрватске на подручју северног југословенског Подунавља*, Сомбор, новембар 1965.
9. „Службене новине Краљевине СХС”, бр. 92/22.
10. „Службене новине Краљевине Југославије”, бр. 232/29.

11. „Службене новине Краљевине Југославије”, бр. 200/31.
12. „Службени гласник Народне Републике Србије”, бр. 28/45.
13. „Службени гласник Народне Републике Србије”, бр. 47/46.
14. „Службени гласник Народне Републике Србије”, бр. 27/57.
15. „Народне новине Народне Републике Хрватске”, бр. 39/62.
16. „Службени лист Аутономне покрајине Војводине”, бр. 19/61.
17. Стенографски текст излагања народног посланика Стевана Шарчанског из Сомбора на седници Организационо-политичког већа Скупштине СРС у Београду, 09.02.1970.
18. Шарчански С., „Проблеми територијалног разграничења између народних република Хрватске и Србије на подручјима срезова Сомбор и Осијек”, *Заједница комуна*, Сомбор, бр. 8, 1962.

САРАДЊА ПОЛИЦИЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И КРАЉЕВИНЕ ШПАНИЈЕ У БОРБИ ПРОТИВ МЕЂУНАРОДНОГ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА И ТЕРОРИЗМА

Сажетак: Рад се бави анализом сарадње између полиција Републике Србије и Краљевине Шпаније у областима међународног организованог криминала и тероризма. У последњих неколико година интензитет сарадње је повећан и присутни су и конкретни резултати те сарадње. Полиције обе државе сматрају другу страну стратешким партнером, барем из два разлога. Прво, шпанска и српска полиција заједнички раде на супротстављању међународном организованом криминалу, посебно када је реч о кријумчарењу наркотика из Јужне Америке у Европу. Друго, и шпанска и српска полиција током претходних деценија суочавале су се са тероризмом на својој територији, са нагласком на сецесионистичком тероризму, те су им сарадња и размена искустава у тој области изузетно важне. У раду ћемо анализирати најзначајније заједничке акције двеју полиција, као и различите споразуме потписане између њих. Поред тога, осврнућемо се и на радне састанке које су две стране заједнички организовале у Републици Србији и Краљевини Шпанији. Министарство унутрашњих послова Републике Србије и његови поједини припадници одликовани су претходних година неколико пута од стране шпанске државе у складу са запаженим резултатима које су постигли заједно са својим шпанским колегама. Закључно, утврдићемо да полиције обе државе имају успешну сарадњу иза себе, али и да обе стране истичу да постоји много могућности за њено продубљивање у наредном периоду. У изради рада биће коришћене метода студије случаја, компаративна метода и анализа садржаја докумената.

Кључне речи: *полицијска сарадња, Република Србија, Краљевина Шпанија, међународни организовани криминал, тероризам.*

УВОД

Савремени глобализовани свет све више постаје плодно тло за настанак и развој различитих противправних активности које све чешће превазилазе границе националних држава. Међународни организовани

¹ МА Рајко Петровић, Институт за европске студије, Београд, e-mail: rajko.petrovic@ies.rs

криминал и тероризам су међу најзначајнијим примерима таквих активности. Полиције националних држава на чијој територији се манифестују делатности међународних криминалних или терористичких група, често нису у стању да се самостално, без сарадње са својим колегама из других земаља, изборе са оваквим изазовима. Традиционални механизми борбе против овако сложених проблема показали су се као неадекватни.² Сходно томе, изузетно је важно да полиција једне националне државе развија стратешке односе са полицијама других држава, посебно оних које заузимају важно место у европској и светској политичкој, економској и војној хијерархији.

Иако је Република Србија мала земља, њен изузетно важан географски положај, као и сложени унутрашњи политички проблеми, чине је подложном међународном организованом криминалу и тероризму. У складу са тим, полиција Републике Србије принуђена је на стратешко партнерство са полицијама других европских, па и светских земаља. У овом раду анализираћемо сарадњу између полиција Републике Србије и Краљевине Шпаније. Шпанија, иако географски удаљена од Србије, последњих година представља све значајнијег партнера домаћој полицији. На једној страни, шпанску и српску полицију веже сарадња у области међународног организованог криминала, док на другој страни обе земље имају вишегодишње искуство у борби против тероризма, па се у складу са тим јавља потреба за разменом метода и искустава у борби против те претње.

Да је борба против организованог криминала једно од кључних поља сарадње две земље сведочи неколико споразума и протокола који су потписани између високих представника министарстава унутрашњих послова (МУП) Србије и Шпаније, као и неколико признања које је домаћа полиција добила од Шпаније. Шпанија има вишедеценијско искуство у борби против терористичке организације ЕТА, док се српска полиција крајем XX и почетком XXI века суочавала са деловањем тзв. ОВК (Ослободилачка војска Косова) на својој територији.

Министарство унутрашњих послова Шпаније (Ministerio del Interior) представља комплексан државни департман који је задужен за државну политику безбедности грађана, саобраћаја и безбедности на путевима, те стварања услова за остваривање основних људских права. Оно је структурисано кроз следеће органе: Државни секретаријат за безбедност (La Secretaría de Estado de Seguridad), Општа дирекција

² M. Bobic, "Transnational organised crime and terrorism: Nexus needing a human security framework", *Global Crime*, 15 (3-4), 2014, pp. 249-250.

полиције (La Dirección General de la Policía), Општа дирекција Цивилне гарде (La Dirección General de la Guardia Civil), Општи секретаријат за затворе (La Secretaría General de Instituciones Penitenciarias), Општа дирекција за међународне односе и иностранство (La Dirección General de Relaciones Internacionales y Extranjería), Општи секретаријат за технику (La Secretaría General Técnica), Општа дирекција за унутрашњу политику (La Dirección General de Política Interior), Општа дирекција за саобраћај (La Dirección General de Tráfico), Општа дирекција за цивилну заштиту и ванредна стања (La Dirección General de Protección Civil y Emergencias) и Општа дирекција за подршку жртвама тероризма (La Dirección General de Apoyo a Víctimas del Terrorismo).³ Шпанија има највећи број полицијских службеника у целој Европи, судећи по подацима Еуростата (Eurostat) из 2012. године – чак 249.900. То је 534 полицијска службеника на 100.000 становника, што довољно говори о снази шпанске полиције као институције.⁴

Премда је досадашња сарадња полиција Србије и Шпаније на задовољавајућем нивоу, она се свакако може интензивирати и подићи на виши ниво, посебно у контексту даљих евроинтеграционих процеса Србије.

САРАДЊА У БОРБИ ПРОТИВ МЕЂУНАРОДНОГ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Република Србија и Краљевина Шпанија већ неколико година успешно сарађују на пољу борбе против међународног организованог криминала. Тако је 2011. године усвојен Закон о потврђивању Споразума између Републике Србије и Краљевине Шпаније о сарадњи у области борбе против криминала. Две државе су се одлучиле на овај корак с обзиром на повећање безбедносних ризика које међународни организовани криминал са собом носи, имајући у виду значај унапређења међудржавне сарадње кроз поштовање принципа равноправности, реципроцитета и узајамне помоћи. Шпанија и Србија су се обавезале на заједничку борбу против организованог криминала у који се убрајају: тероризам, кривична дела против живота и физичког

³ “Código de la Policía Nacional”, Real Decreto 952/2018, de 27 de julio, por el que se desarrolla la estructura orgánica básica del Ministerio del Interior, Ministerio del Interior, Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, Madrid, 2019, págs. 27-28.

⁴ P. Rivas, “El país que tenía demasiada policía”, *Diagonal*, 2016, Disponible en: <https://www.diagonalperiodico.net/libertades/32469-pais-tenia-demasiada-policia.html> (Accedido 06.02.2019)

интегритета особе, нелегална продаја, производња и растурање дрога и психоактивних супстанци, противзаконито лишавање слободе и отмице, илегалне миграције, трговина људима, фалсификовање новца, прање криминогеног новца, финансијски криминал, крађа и шверц возила, организовани криминал против сексуалне слободе, кривична дела почињена путем информационих система, незаконита трговина оружјем итд.⁵ Зарад остваривања успешне сарадње, предвиђене су размене важних информација, спровођење усклађених акција и пружање међусобне помоћи, размена резултата криминолошких и криминалистичких истраживања, као и организовање радних састанака.⁶ За спровођење овог споразума надлежни су Министарство унутрашњих послова Републике Србије и Министарство унутрашњих послова Краљевине Шпаније.⁷

Године које су уследиле показале су да је овај споразум био и више него плодотворан. Шпанска и српска полиција су заједничким снагама успешно спровеле велики број противкриминалних акција. У новембру 2011. године, у заједничкој акцији шпанске, српске, хрватске и црногорске полиције, у Шпанији је ухапшен црногорски држављанин Божидар Мартиновић на прекоокеанском броду „DS Montrose” који је пловио из правца Аргентине ка западној Европи. У тој акцији заплењено је 36 килограма кокаина, те пресечен један од канала кријумчарења дроге из Јужне Америке.⁸

У фебруару 2012. године шпанска полиција је, у сарадњи са Управом криминалистичке полиције Републике Србије, ухапсила у Валенсији Луку Бојовића. Лука Бојовић био је вођа тзв. земунског клана и оптужен за више убистава и покушаја убистава. Од 2010. године налазио се у бекству, а за њим је у децембру 2010. године расписана међународна потерница.⁹ Такође, Бојовићу се на терет стављао шверц хероина из Авганистана и кокаина из Јужне Америке ка

⁵ *Закон о потврђивању Споразума између Републике Србије и Краљевине Шпаније о сарадњи у области борбе против криминала*, Службени гласник РС – Међународни уговори, број 6/2011-3, чл. 1.

⁶ Ибидем, чл. 2.

⁷ Ибидем, чл. 5.

⁸ „Заједничка акција неколико полиција: У Шпанији ухапшен држављанин Црне Горе”, *Независне новине*, 25.11.2011, Доступно на: <http://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Zajednicka-akcija-nekoliko-policija-U-Spaniji-uhapsen-drzavljanin-Crne-Gore/116604> (Пristupљено 07.02.2019)

⁹ „У Шпанији ухапшен Лука Бојовић”, *Блиц*, 09.02.2012, Доступно на: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/u-spaniji-uhapsen-luka-bojovic/jfj9t69> (Пristupљено 07.02.2019)

Европи. Бечки лист „Кронен цajtунг” својевремено га је окарактерисао као главног „нарко-боса Европе”.¹⁰ Већ у октобру 2012. године српска и шпанска полиција су на Канарским острвима извели опсежну акцију хапшења петнаест лица повезаних са криминалном групом Луке Бојовића, између осталих и његовог брата Николу Бојовића и супругу Барбару.¹¹

Заједничком акцијом полиција Србије, Шпаније и Хрватске у мају 2015. године у територијалним водама Шпаније заплена је 1,1 тона кокаина. Кокаин је заплена на јаhti „Амстердамер”, којом је превожен из Јужне Америке ка западној Европи. Међу ухапшенима било је и српских и хрватских држављана, а вредност заплена робе процењена је на 44 милиона евра, што је ову акцију сврстало у једну од најзначајнијих у последњих неколико година.¹²

Захваљујући успешној акцији шпанске полиције у новембру 2016. године разбијена је међународна криминална организација коју су махом чинили српски држављани, а која се бавила узгајањем марихуане и продавањем кокаина. Шпанска полиција је у опсежној акцији запленила више од пола тоне дроге високе чистоће у вредности око 25 милиона евра. У истој акцији заплена је и преко 3.000 стабљика марихуане, око 200.000 евра у готовини, накит у вредности од 20.000 евра, као и седам возила.¹³ Из 2017. године ваља истаћи хапшење опасног и наоружаног бегунца, српског држављанина познатог под надимком „Игор Рус”. Реч је о лицу које су италијанске власти тражиле због вишеструког убиства и других тешких кривичних дела, те на чијем проналажењу су заједнички радили шпански, српски, аустријски, италијански и француски полицијски и правосудни органи. Хапшење се одиграло 14. децембра у шпанској покрајини Теруел, приликом кога су

¹⁰ „Bojović prodavao drogu i u Austriji”, B92, 11.03.2012, Dostupno na: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=03&dd=11&nav_id=589928 (Pristupljeno 07.02.2019)

¹¹ „Uhapšeni Bojovićeви брат i supruga”, B92, 12.10.2012, Dostupno na: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=10&dd=12&nav_category=16&nav_id=651007 (Pristupljeno 07.02.2019)

¹² „U Španiji zaplenjeno 1,1 tona kokaina”, *Al Jazeera Balkans*, 21.05.2015, Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/u-spaniji-zaplijenjeno-11-tona-kokaina> (Pristupljeno 07.02.2019)

¹³ J. Panović, „Težak udarac našoj narko-mafiji: Srbi ostali bez pola tone kokaina!”, *Alo*, 18.11.2016, Dostupno na: <https://www.alo.rs/vesti/hronika/srbi-ostali-bez-pola-tone-kokaina/82024/vest> (Pristupljeno 16.02.2019)

два припадника шпанске полиције и једно цивилно лице трагично изгубили животе.¹⁴

Година 2018. била је веома успешна када је реч о полицијској сарадњи између Србије и Шпаније. Најпре је шпанска полиција у фебруару лишила слободе 18 лица, међу којима и два бивша српска војна пилота хеликоптера, у акцији „Андалузија-Серанија” против међународне групе за кријумчарење дроге. Такође, ухапшено је и неколико механичара са простора Косова и Метохије, који су прилагодили хеликоптер за транспорт робе. Реч је о међународној групи која је кријумчарила дрогу из Марока у Шпанију. Заплењена су три возила, међу којима и хеликоптер прилагођен за превоз до 900 килограма дроге, као и велика количина скупоценог накита, сатова и важне документације.¹⁵

У марту 2018. године извршена је једна од најзначајнијих српско-шпанских полицијских акција. Управа криминалистичке полиције МУП-а Републике Србије је, уз сарадњу са Тужилаштвом за организовани криминал, те уз сарадњу са шпанском полицијом, учествовала у хапшењу 27 особа и заплени преко 75 килограма марихуане на територији Србије и Барселоне у Шпанији. Заплењено је и преко 2.300 садница марихуане, 56.000 евра, неколико возила, као и оружје различитог калибра. Реч је о међународној организованој криминалној групи која се теретила да је у периоду од јула 2017. до фебруара 2018. године организовала неовлашћену производњу марихуане у неколико изнајмљених вила у Барселони. Задовољство успехом акције изразио је и министар унутрашњих послова Небојша Стефановић лично.¹⁶

¹⁴ „Srbin osumnjičen za ubistvo uhapšen u Španiji uz podršku Eurojusta”, *Eurojust*, 18.12.2017, Dostupno na: <https://europa.rs/srbin-osumnjicen-za-ubistvo-uhapšen-u-spaniji-uz-podrsku-eurojusta/> (Pristupljeno 16.02.2019)

¹⁵ „Uhapšena dva srpska pilota u Španiji, prevozili drogu”, *N1*, 23.02.2018, Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Vesti/a366834/Uhapsena-dva-srpska-pilota-u-Spaniji-prevozili-drogu.html> (Pristupljeno 16.02.2019)

¹⁶ „Srbin vođa krimi grupe: Međunarodna akcija hapšenja, u Španiji i Srbiji uhapšeno 27 osoba”, *Blic*, 02.03.2018, Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/srbin-vodja-krimi-grupe-medunarodna-akcija-hapšenja-u-spaniji-i-srbiji-uhapšeno-27/dwpd37t> (Pristupljeno 16.02.2019)

САРАДЊА У БОРБИ ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА

Протеклих деценија и Србија и Шпанија суочавале су се са тероризмом на својој територији. У оба случаја махом је реч о тзв. етно-сепаратистичком тероризму, који је узрокован жељом одређене групе да стекне самосталност на територији већ постојеће државе, јер је незадовољна положајем у истој.¹⁷ Шпанија се деценијама борила против баскијске сепаратистичке и терористичке организације ЕТА, која је извела низ терористичких напада широм Шпаније и усмртила око 840 особа.¹⁸ На другој страни, Србија се током 90-их година прошлог века суочавала са деловањем тзв. Ослободилачке војске Косова (ОВК или КЛА), која је за циљ имала издвајање Аутономне покрајине Косово и Метохија из састава Савезне Републике Југославије, односно Србије. Та организација је чак 1998. године била на листи терористичких организација Министарства спољних послова Сједињених Америчких Држава.¹⁹ Сходно томе, размена искустава између две земље када је реч о борби против тероризма је више него драгоцена.

Након што су министри полиција Србије и Шпаније у фебруару 2011. године потписали Споразум о полицијској сарадњи у области борбе против криминала, истакнуто је да постоји неколико важних поља сарадње између две земље, посебно у области размене информација у борби против тероризма.²⁰ Још 2006. године Србија и Шпанија потписале су меморандум о сарадњи који је предвиђао сарадњу њихових тужилаштава, између осталог и у борби против тероризма. Генерални тужилац Шпаније Хосе Мануел Маза Мартин (José Manuel Maza Martín) и Републички јавни тужилац Србије Загорка Доловац потписали су 2017. године протокол о сарадњи са циљем унапређења поменутог меморандума, напоменувши да је циљ протокола унапређење дугогодишње и успешне сарадње две земље у

¹⁷ Т. Теofilović и Н. Теofilović, „Terorizam kao oblik ugrožavanja bezbednosti” u: *Zbornik radova Dani kriminalističkih nauka*, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo, 2015, str. 244.

¹⁸ Т. Whitfield, “The Basque Conflict and ETA: The Difficulties of an Ending”, *Special Report*, No. 384, United States Institute of Peace, 2015, p. 1.

¹⁹ Т. Мирковић, „Косово и Метохија – девет векова после”, *Војно дело*, Вол. 66, бр. 2, 2014, стр. 196.

²⁰ „Српско-шпански полицијски споразум”, *PTC*, 01.02.2011, Доступно на: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/835562/srpsko-spanski-policijski-sporazum-.html> (Приступљено 17.02.2019)

борби против организованог криминала и тероризма.²¹ На радном састанку у Мадриду министри спољних послова Србије и Шпаније Ивица Дачић и Хосе Мануел Гарсија-Маргаљо (José Manuel García-Margallo) истакли су да две земље улажу заједничке напоре у борби против тероризма који представља претњу по глобални мир и стабилност, те да су задовољни досадашњим партнерством.²²

Из претходно изнетог може се закључити да се, када је реч о нормативном и дневнополитичком нивоу, сарадња између полиција Србије и Шпаније у борби против тероризма одвија на обострану корист. Ипак, постоји широк простор за конкретно и практично унапређење сарадње – попут организовања заједничких антитерористичких обука, учешћа у заједничким антитерористичким акцијама, размене технологије и наоружања и слично.

РАДНИ САСТАНЦИ И ОДЛИКОВАЊА

Протеклих година одржано је неколико радних састанака на којима су присуствовали високи полицијски званичници Републике Србије и Краљевине Шпаније. Најпре су Родољуб Миловић, начелник Управе криминалистичке полиције и Славиша Совтић, начелник Службе за борбу против организованог криминала, у октобру 2013. године одликовани Крстом за полицијске заслуге – високим одликовањем Краљевине Шпаније, у знак захвалности за успешну сарадњу у борби против организованог криминала.²³ Затим је делегација полиције Краљевине Шпаније током јануара 2018. године била у радној посети Министарству унутрашњих послова Републике Србије. Том приликом, делегација је посетила Центар за основну полицијску обуку, где се упознала са методама обуке, објектима и простором у којима се обука реализује. Шпанску делегацију су, између осталих, чинили и генерални директор полиције Краљевине Шпаније

²¹ „Учврстити дугогодишњу сарадњу тужилаштва Србије и Шпаније”, *Вечерње новости*, 19.10.2017, Доступно на: <http://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0/%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%88%D1%82%D0%B2%D0%BE.395.html:691427-Ucvrstiti-dugogodisnju-saradnju-tuzilastava-Srbije-i-Spanije> (Пристапљено 17.02.2019)

²² “España y Serbia coinciden en el buen momento de sus relaciones bilaterales”, *eldiario.es*, 27.07.2015, Disponible en: https://www.eldiario.es/politica/Espana-Serbia-coinciden-relaciones-bilaterales_0_413659425.html (Accedido 17.02.2019)

²³ „Španski krst Miloviću i Sovtiću”, *Danas*, 29.10.2013, <https://www.danas.rs/drustvo/spanski-krst-milovicu-i-sovticu/> (Пристапљено 23.2.2019)

Херман Лопес Иглесијас (Germán López Iglesias), начелник Одељења за међународну сарадњу Карлос Васкес Ара (Carlos Vázquez Ara) и саветник директора Хулио Коралес Матео (Julio Corrales Mateo). Домаћу делегацију чинили су помоћник министра унутрашњих послова и начелник Сектора за људске ресурсе Катарина Томашевић, представници Дирекције полиције, представници Сектора за људске ресурсе, те представници Центра за основну полицијску обуку.²⁴

Јануара 2018. године у Београду је одржан и радни састанак директора полиција две земље – Владимира Ребића и Хермана Лопеса Иглесијаса. Ребић је истакао да Шпанија представља једног од најзначајнијих партнера Србије у борби против свих облика криминала, те истакао добру стратешку и оперативну сарадњу. На састанку су договорене заједничке полицијске обуке у будућности, сарадња истражних тимова, као и стручни семинари.²⁵

Маја 2018. године у Мадриду је одржан радни састанак државног секретара МУП-а Републике Србије Дијане Хркаловић и државног секретара МУП-а Краљевине Шпаније Хосе Антонија Ниета Балестеросоа (Jose Antonio Nieta Balestero). Обе стране су констатовале добру сарадњу у борби против међународног организованог криминала, те најавиле даљу сарадњу на овом пољу, посебно када је реч о размени искустава у примени посебних метода и техника рада, заједничким финансијским истрагама, те стварању заједничких истражних група.²⁶

За изузетан допринос подстицању сарадње између полиција Краљевине Шпаније и Републике Србије, директору српске полиције Владимиру Ребићу је у јануару 2019. године у Мадриду уручена медаља са сребрним обележјем Националне шпанске полиције. Реч је о једном од највиших одликовања шпанске полиције које се додељује за

²⁴ М. Milanović, „Delegacija policije Kraljevine Španije u poseti Centru za osnovnu policijsku obuku“, 2018, Dostupno na: https://www.copo.edu.rs/Delegacija_policije_Kraljevine_Spanije_u_poseti_Centru_za_osnovnu_policijsku_obuku-160-15-508 (Pristupljeno 22.02.2019)

²⁵ „Ребић: Добра сарадња са шпанском полицијом“, *Вечерње новости*, 24.01.2018, <http://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0/%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%88%D1%82%D0%B2%D0%BE.395.html:708024-Rebic-Dobra-saradnja-sa-spanskom-policijom> (Приступљено 22.02.2019)

²⁶ „Dijana Hrkalović u Madridu: Španija je strateški partner MUP u borbi protiv organizovanog kriminala“, *Kurir*, 29.05.2018, Dostupno na: <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/3058487/dijana-hrkalovic-u-madridu-spanija-je-strateski-partner-mup-u-borbi-protiv-organizovanog-kriminala> (Pristupljeno 22.02.2019)

посебне заслуге. Ребића је одликовао директор шпанске полиције Франсиско Пардо Пикерас (Francisco Pardo Piqueras) лично.²⁷

ЗАКЉУЧАК

Сарадња полиције Републике Србије и полиције Краљевине Шпаније има вишегодишњу и успешну традицију. Веома добри политички односи две државе рефлектовали су се повољно и на сарадњу у неким од најосетљивијих области данашњице, попут међународног организованог криминала и тероризма. Без обзира на географску удаљеност, полиције Србије и Шпаније већ неколико година успешно сарађују у сузбијању међународног организованог криминала. Док Шпанија, с обзиром на свој географски положај и историјске везе са Латинском Америком и Африком, представља повољан простор за транзит наркотика и оружја, Србија има значајан број својих држављана који су дубоко уплетени у криминалне активности широм Европе, а посебно у Шпанији. Неколико успешних акција двају полиција уливају наду да је међународном организовано криминалу могуће задати озбиљне ударе, али и шаљу поруку да је у борби против те претње нужно повезивање више земаља, с обзиром на то да у глобализованом свету криминал поприма транснационалне карактеристике.

Обе земље имају болно искуство са сепаратистичким тероризмом на свом тлу и у том смислу је важно потенцирати сарадњу у тој области. Шпанија је мудро политиком, али и стрпљивом и одлучном борбом својих полицијских снага успела да, након скоро шест деценија, порази баскијску терористичку организацију ЕТА. Сходно томе, шпанско искуство и знање у борби против тероризма било би за српску полицију и више него драгоцене. Сарадња на том пољу, бар за сада, није на високом нивоу, али се у будућности може очекивати њено интензивирање.

Закључно, сарадњу полиција Републике Србије и Краљевине Шпаније у борби против међународног организованог криминала и тероризма можемо оценити као успешну, са напоменом да и даље постоји широк простор за њено унапређење у будућности.

²⁷ „Ребићу у Мадриду уручено одликовање шпанске полиције”, *PTC*, 31.01.2019, Доступно на: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/3405233/rebicu-u-madridu-uruceno-odlikovanje-spanske-policije.html> (Пристапљено 23.2.2019)

ЛИТЕРАТУРА:

1. Bobic, M. "Transnational organised crime and terrorism: Nexus needing a human security framework", *Global Crime*, 15 (3-4), 2014, pp. 241-258.
2. „Bojović prodavao drogu i u Austriji“, *B92*, 11.03.2012, Dostupno na: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=03&dd=11&nav_id=589928
3. “Código de la Policía Nacional”, Real Decreto 952/2018, de 27 de julio, por el que se desarrolla la estructura orgánica básica del Ministerio del Interior, Ministerio del Interior, Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, Madrid, 2019.
4. „Dijana Hrkalović u Madridu: Španija je strateški partner MUP u borbi protiv organizovanog kriminala“, *Kurir*, 29.05.2018, Dostupno na: <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/3058487/dijana-hrkalovic-u-madridu-spanija-je-strateski-partner-mup-u-borbi-protiv-organizovanog-kriminala>
5. “España y Serbia coinciden en el buen momento de sus relaciones bilaterales”, *eldiario.es*, 27.07.2015, Disponible en: https://www.eldiario.es/politica/Espana-Serbia-coinciden-relaciones-bilaterales_0_413659425.html
6. „Srbin osumnjičen za ubistvo uhapšen u Španiji uz podršku Eurojusta“, *Eurojust*, 18.12.2017, Dostupno na: <https://europa.rs/srbin-osumnjicen-za-ubistvo-uhapsen-u-spaniji-uz-podrsku-eurojusta/>
7. Milanović, M. „Delegacija policije Kraljevine Španije u poseti Centru za osnovnu policijsku obuku“, 2018, Dostupno na: https://www.copo.edu.rs/Delegacija_policije_Kraljevine_Spanije_u_poseti_Centru_za_osnovnu_policijsku_obuku-160-15-508
8. Мирковић, Т. „Косово и Метохија-девет векова после“, *Војно дело*, Вол. 66, бр. 2, 2014, стр. 186-209.
9. Panović, J., “Težak udarac našoj narko-mafiji, Srbi ostali bez pola tone kokaina!”, *Alo*, 18.11.2016, Dostupno na: <https://www.alo.rs/vesti/hronika/srbi-ostali-bez-pola-tone-kokaina/82024/vest>
10. „Ребић: Добра сарадња са шпанском полицијом“, *Вечерње новости*, 24.01.2018, Доступно на: <http://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B%D0%B0/%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%88%D1%82%D0%B2>

%D0%BE.395.html:708024-Rebic-Dobra-saradnja-sa-spanskom-policijom

11. „Ребићу у Мадриду уручено одликовање шпанске полиције”, *PTC*, 31.01.2019, Доступно на: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/3405233/rebicu-u-madridu-uruceno-odlikovanje-spanske-policije.html>
12. Rivas, P. “El país que tenía demasiada policía”, *Diagonal*, 2016, Disponible en: <https://www.diagonalperiodico.net/libertades/32469-pais-tenia-demasiada-policia.html>
13. „Srbin vođa krimi grupe. Međunarodna akcija hapšenja, u Španiji i Srbiji uhapšeno 27 osoba”, *Blic*, 02.03.2018, Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/srbin-vodja-krimi-grupe-medunarodna-akcija-hapsenja-u-spaniji-i-srbiji-uhapšeno-27/dwpd37t>
14. „Српско-шпански полицијски споразум”, *PTC*, 01.02.2011, Доступно на: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/835562/srpsko-spanski-policijski-sporazum-.html>
15. „Španski krst Miloviću i Sovtiću”, *Danas*, 29.10.2013, Dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/spanski-krst-milovicu-i-sovticu/>
16. Teofilović, T. i Teofilović, N., “Terorizam kao oblik ugrožavanja bezbednosti”, u: *Zbornik radova Dani kriminalističkih nauka*, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo, 2015, str. 234-254.
17. „Учврстити дугогодишњу сарадњу тужилаштва Србије и Шпаније”, *Вечерње новости*, 19.10.2017, Доступно на: <http://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%88%D1%82%D0%B2%D0%BE.395.html:691427-Ucvrstiti-dugogodisnju-saradnju-tuzilastava-Srbije-i-Spanije>
18. „Uhapšeni Bojovićevi brat i supruga”, *B92*, 12.10.2012, Dostupno na: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=10&dd=12&nav_category=16&nav_id=651007
19. „Uhapšena dva srpska pilota u Španiji, prevozili drogu”, *N1*, 23.02.2018, Доступно на: <http://rs.n1info.com/Vesti/a366834/Uhapsena-dva-srpska-pilota-u-Spaniji-prevozili-drogu.html>

20. „U Španiji uhapšen Luka Bojović”, *Blic*, 09.02.2012, Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/u-spaniji-uhapsen-luka-bojovic/jfj9t69>
21. „U Španiji zaplenjeno 1,1 tona kokaina”, *Al Jazeera Balkans*, 21.05.2015, Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/u-spaniji-zaplijenjeno-11-tona-kokaina>
22. Whitfield, T., “The Basque Conflict and ETA: The Difficulties of an Ending“, *Special Report*, No. 384, 2015, United States Institute of Peace, pp. 1-16.
23. „Zajednička akcija nekoliko policija: U Španiji uhapšen državljaniin Crne Gore”, *Nezavisne novine*, 25.11.2011, Dostupno na: <http://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Zajednicka-akcija-nekoliko-policija-U-Spaniji-uhapsen-drzavljanin-Crne-Gore/116604>
24. *Закон о потврђивању Споразума између Републике Србије и Краљевине Шпаније о сарадњи у области борбе против криминала*, Службени гласник РС – Међународни уговори, број 6/2011-3

SUMMARY

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF STRATEGIC EXPERIENCES AND CONSEQUENCES IN COUNTERING NATO AGGRESSION AGAINST THE FRY IN 1999

Mitar Kovač

Summary: Generalization of properties and relations in and between phenomena is the initial abstraction and comprehension of regularities, which, when studying war and armed struggle, presents a challenge for researchers of social phenomena and processes. It is necessary to arrive at universal features and regularities using a correct methodological procedure, which will most likely be repeated in the future. The problem arises when one does not possess scientifically objectified experiences, but tries in common sense to apply personal experiences and knowledge as binding. The intersubjective character of the experiences from the defence against the NATO aggression in 1999 has its full meaning for the state, the defence system and the military organization through the systematic use of those experiences in creating new solutions and acting in similar situations. Today, Serbia is facing the consequences of the disintegration of the Serbian ethnic space during communism from AVNOJ to the SFRY Constitution of 1974 and the final disintegration of the SFRY through the civil war of the 1990s. Only Serbia was decomposed by the communists with the two autonomous provinces, and it is the only one of the former republics to which they are trying today to take away Kosovo and Metohija and to change its internationally recognized borders. It is high time to end the disastrous policy of unconstitutional action and the gradual recognition of the secession and occupation of Kosovo and Metohija. Albanians in Kosovo and Metohija should know that the false state of Kosovo and its so-called armed forces will not last long and it is a question of circumstances and time when all that will be annulled, and the Serbian flag will be flown again on Šara and Prokletije. According to the Constitution of Serbia and international law, Kosovo and Metohija are part of the Serbian state, which was confirmed by UN Security Council Resolution 1244. At the same time, Serbia is forced to fight for the protection of the rights of the Serbian people in Montenegro, because the being of the Serbian

people is endangered through religious, cultural and national unification, by applying various forms and methods of blackmail, pressure and persecution.

Key words: *strategic experiences, aggression, NATO, countering aggression.*

NATURAL AND ARTIFICIAL RADIOACTIVITY – ETERNAL ACTUALITY

Radomir Kovačević

Summary: Numerous external harmful factors, directly or indirectly, influence human body simultaneously, in a cumulative or/and synergistic way, thus leading to various health disorders. Among these factors ionizing radiation is of special importance. Radiation is present around us all the time, since the beginning. Most of the radioactive materials with the long half-life originate from the time before Earth was created. During XX century radiation levels increased due to human activities like testing of nuclear weapons and applying nuclear energy. Some natural radiation (cosmic) comes from space. Most of this radiation is absorbed by atmosphere; only a fraction hits the Earth's surface. Human activities provided invention and usage of anthropogenic sources of radiation. Radiation is applied in many ways in health-care systems. Higher energies are used in radiotherapy procedures (cobalt, linear accelerators etc.). Radiation can be used for sterilization of surgical instruments, latex gloves and other equipment as well as some drugs and foods. Ionizing radiation has the ability to penetrate different materials and to cause creation of ions which then induce radiobiological changes. Exposure to any type of ionizing radiation can lead to some consequences in the body. Therefore, unless there is substantial benefit from radioactive materials and radiation, their production and application cannot be justified. Thanks to international organizations involved in radiation protection, protection standards are harmonized all over the world. The most important organizations in this field are ICRP (The International Commission on Radiological Protection) and UNSCEAR (United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation). Radiation doses are measured in Sieverts (Sv) and mSv. Natural annual background radiation reaches 2 mSv on the average, although in some regions it may be much higher. A single X-ray examination causes exposure of 0.2–5.0 mSv. The dose for occupationally

exposed workers must not exceed 50 mSv per year while the average dose in 5-year period must not exceed 20 mSv per year. For the population in general, these maximum doses are significantly lower and are of the same magnitude as natural background doses. According to ICRP there are no dose limits for patients. Patients often receive doses that exceed limits for general population by far. Beyond that, in radiotherapy doses can exceed doses for occupationally exposed workers by hundreds times. We have to keep in mind one thing: benefits from diagnostic and therapeutic procedures must overcome the risk caused by radiation exposure.

Key words: *radioactivity, ionizing radiation, medical radiotherapy.*

NATO AGGRESSION AGAINST FR YUGOSLAVIA IN 1999 CAUSED GREAT RADIATION OF THE ARMED FORCES IN KOSOVO AND METOHIJA

Mirjana Andjelković Lukić

Summary: The paper indicates the dose of radiation to which the fighters of FR Yugoslavia were exposed during the NATO aggression in 1999, and especially the fighters of the motorized brigades deployed on the territory of Kosovo and Metohija on the Albanian-Yugoslav border. The use of ammunition with depleted uranium ^{238}U , to which plutonium has been added, pollutes the environment, water and soil in the long run and causes various disorders and diseases in humans, primarily malignant. Compared to its toxicity, the radioactivity of ^{239}Pu is several thousand times higher; inhalation of plutonium dust endangers health and causes cancer. Uranium is a pyrophoric metal, toxic, easily ignited and radioactive. Its oxides are partially soluble in water. After ignition, the bullet releases radioactive aerosol particles sized as particles of smoke, which burn in contact with air, causing short-term or long-term damage to those who inhale them. During the NATO aggression against FR Yugoslavia, great radioactivity was measured in Kosovo and Metohija. In the Metohija area, the radioactivity was 1,100 times higher than the natural background. During the war, the Yugoslav Armed Forces were exposed to large doses of radioactive substances, so that among members of the Armed Forces after the war, the incidence of various malignant diseases increased, from which many of them died.

Key words: *ammunition with depleted uranium, increased radioactivity, chemotoxicity, plutonium, radiation of the Yugoslav Armed Forces, diseases, malignancy.*

WAR DAMAGE CAUSED DURING THE NATO AGGRESSION AGAINST FR YUGOSLAVIA

Alek Račić

Summary: The NATO aggression caused significant environmental damage to the entire living world of the FR Yugoslavia. Chemical pollution caused by bombing of chemical plants and pyralen reservoirs, toxic, teratogenic and mutagenic substances which permanently contaminate water and soil are especially harmful. Direct economic damage amounts to 105 billion Euros, which NATO has to pay to the citizens of the Republic of Serbia.

Keywords: *NATO aggression, consequences of bombing, chemical pollution, genotoxins, material damage.*

REFLECTION OF CURRENT POLITICAL DECISIONS ON THE IMPLEMENTATION OF THE AGREEMENT ON THE JOINT BODY FOR DETERMINING THE CONSEQUENCES OF NATO BOMBING ON HEALTH AND ENVIRONMENT

Zorka Vukmirović

Summary: The Agreement between the Ministry of Environmental Protection, the Ministry of Health, the Ministry of Defense, as well as the Ministry of Education, Science and Technological Development on the establishment of the Joint Body for Determining the Consequences of NATO Bombing on Human Health and Environment was signed on June 12, 2018. To this day, NATO leaders are disputing the consequences, especially

the harmfulness of the use of depleted uranium ammunition. They base their positions on the 2001 report of the *ad hoc* expert team, which was formed at the request of the prosecutor of the Hague Tribunal. The report included only the official positions of the UN missions, but the report on the use of depleted uranium ammunition in Kosovo and Metohija was later published, giving the impression that the positions on depleted uranium had already been agreed in advance. Regional pollution in the Balkans has been minimized, because countries most affected, Romania and Bulgaria, were not members of NATO at the time, and under international law, they could apply for compensation for environmental damage. Serbia is surrounded by NATO members, the rest is Bosnia and Herzegovina, to which that influence is imposed on a daily basis. Of course, that is not the only reason for disputing the carcinogenicity of war pollution, because NATO owes compensation not only to all victims in the countries where the action took place, but also to its veterans and participants in the so-called military missions. The proof is the Italian soldiers who stayed in Kosovo and Metohija as members of KFOR. It is indisputable that the role of KFOR is very important today, and this delay, even putting the operational work of the Joint Body under the label "top secret", could be interpreted as a concession to maintaining the established trust between the Alliance and the Republic of Serbia. Decisions are made by the Government of the Republic of Serbia, so that the establishment of the Assembly Commission with the same task was, above all, to demonstrate good cooperation with the Italian Parliament, without jeopardizing good relations with NATO. This Commission cannot be expected to make proposals on the protection of the rights of participants in the defense of Serbia's borders in 1999, nor evidence of a cause-and-effect relationship between depleted uranium use and frequent cancer cases, as can be seen from preliminary public statements by the President of the Commission, because their results are methodologically unacceptable both from a scientific and a legal point of view.

Keywords: NATO, environmental damage, depleted uranium, consequences of bombing, KFOR, Joint Body for Determining the Consequences of NATO Bombing.

DECREASE OF THE TOTAL NUMBER OF SERBIAN POPULATION IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND ABROAD IN THE PERIOD AFTER THE SECOND WORLD WAR

Slobodan Mišović

Summary: After the Second World War, in the period 1948–2011, there are visible periods of growth and decline of the total population in the Republic of Serbia. Population growth was expressed in the period 1948–1981, when the population of Kosovo and Metohija was included. Population decline in Serbia was related to the period 1991–2011, because the total number of inhabitants included the population of the central part of Serbia and AP Vojvodina. Therefore, changes in population in each of these periods must be analyzed separately. It is also important to analyze population changes by province during the mentioned periods. Changes of total number of the Serbian population of the Republic of Serbia were influenced by two groups of factors: external and internal. Both are numerous, their effects on the change of the total Serbian population in Serbia are closely interdependent and each of them will be analyzed separately in the paper. In order to eliminate numerous causes of decline of the total number of the Serbian population in the coming period, it is necessary to find at the state level adequate measures of demographic policy. The current situation will inevitably lead to biological regression of the Serb population.

Keywords: *population change, population, census periods, natural increase, biological population regression.*

ORIGINS OF THE SERBIA–CROATIA BORDER DISPUTE

Miloš Petrović
Branislav Hadžibožanić
Snežana Radonjić

Summary: In the process of rounding up the elements of the statehood Serbia and Croatia are also facing the unresolved issue of the mutual border on the Danube. The two states have different interpretations regarding the border-line, which leads to certain practical problems. Looking to the future, the biggest problems could be regulation of international sailing on the

Danube and flood protection. In this paper, the authors have attempted to shed light on some of the historical and legal circumstances that led to this problem. The paper is based on the analysis of certain lesser-known documents, and the goal of the authors was to offer an objective perspective that might be useful in the process of making the final decision about this issue.

Key words: *Serbia, Croatia, Danube, border.*

COOPERATION BETWEEN THE POLICE OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND THE POLICE OF THE KINGDOM OF SPAIN IN FIGHT AGAINST INTERNATIONAL ORGANIZED CRIME AND TERRORISM

Rajko Petrović

Summary: The paper deals with the analysis of the cooperation between the police of the Republic of Serbia and the police of the Kingdom of Spain in the areas of international organized crime and terrorism. In the last few years, the intensity of cooperation has increased, and concrete results are also present. Both police consider the other side a strategic partner for at least two reasons. First, the Spanish and Serbian police work together to counter the international organized crime, especially when it comes to the smuggling of narcotics from South America to Europe. Secondly, in the past decades, both police forces have faced terrorism in their territory, with emphasis on secessionist terrorism, and their cooperation and exchange of experiences in that area are extremely important. In this paper we will analyze the most important joint actions of the two police, as well as different agreements signed between them. In addition, we will also look at the work meetings that the two sides jointly organized in Serbia and Spain. The Ministry of the Interior of the Republic of Serbia and its individual members have been decorated several times by the Spanish state in the past years in accordance with the remarkable results achieved with their Spanish counterparts. In conclusion, we will find that the two police have a successful cooperation behind them, but also that both sides point out that there is a lot of room for its deepening. We will use the case study method, comparative method and content analysis of documents.

Key words: *police cooperation, Republic of Serbia, Kingdom of Spain, international organized crime, terrorism.*

РЕЗЮМЕ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ОПЫТОВ И РЕЗУЛЬТАТЫ В СОПОСТОВЛЕНИИ С НАТО АГРЕССИЕЙ В 1999 Г. НА СРЮ

Митар Ковач

Вкратце: Свойства и отношения в и между появлениями представляют начальную абстракцию в изучении войны и оружейной борьбе, а так же и подозрение для исследовательных общественных появлений и процессов. Необходимо методологическим поступком дойти до универсальных знаков и правильностей, которые будут повторяться в будущем. Проблема появляется тогда, когда нет научных объективных опытов, но применяются личные опыты и сознания. Интерсубъективный характер опытов из обороны НАТО агрессии в 1999 г. имеет полный смысл для государства, системы обороны и военной организации, что приводит к пользованию опыта и исполнению новых решений и воздействий в похожих ситуациях. Сегодня Сербия натолкнется с результатами уничтожения сербского пространства во время коммунизма от АВНОЙ, до Конституции СФРЮ из 1974 г. и окончательного уничтожения СФРЮ через гражданскую войну девяностых годов 20 века. Только Сербия с двумя автономными краями была разбита коммунистами и единственная она из бывших республик, которой сегодня попробуют отобрать Косово и Метохию и сменить международно признаны границы. Конечный срок прекратить с такой губительной политикой неконституционного воздействия и постепенного признания сецессии и оккупации Косово и Метохия. Албанцы на Косово и Метохии должны знать, что ложное государство Косово и ее, так называемые военные силы не будут долго существовать, и только под вопросом совокупная ситуация и время, когда все то будет уничтожено, и сначала сербский флаг будет развеваться на Шаре и Проклетиях. Косово и Метохия принадлежит сербскому государству по Конституции Сербии и по международному праву, а подтверждено и Резолюцией 1244 Совета безопасности ООН. Одновременно Сербия вынуждена бороться за защиту права сербского народа в Черногории, потому что под угрозой существо сербского

народа через верское, культурное и национальное принятие униатства через различные методы шантажа, давления и ссылки.

Ключевые слова: *стратегические опыты, агрессия, НАТО, сопоставление к агрессии.*

НАТУРАЛЬНАЯ И ИСКУССТВЕННАЯ РАДИОАКТИВНОСТЬ - ПОСТОЯННАЯ АКТУАЛЬНОСТЬ

Радомир Ковачевич

Вкратце: Многочисленные неблагоприятные внешние факторы прямо и косвенно влияют на человеческий организм комбинированно, кумулятивно и синергически, доводя до морбогеного ответа организма. Между теми факторами выделяются излучения ионизирующего типа. Все время в нашей среде присутствует радиация. Большинство долгоживущих радиоактивных частиц датирует из времени самого возникновения Земли. В течении двадцатого века радиация много раз повышена из-за активности на тест оружия и применения ядовитой энергии. Некоторые натуральные излучения (космические) приходят из космоса. Большую часть данных излучений задерживает атмосфера вокруг Земли, только одна часть приходит на землю. Людские активности помогли изобретение и употребление антропогенных потоков излучения. Особенное применение радиации находится в здравоохранении. Там где необходима радиация сильной энергии, как в радиотерапии, пользуется телекобальт или линейный акселератор. Сильная радиация может быть употреблена для стерилизации оборудования, похоже на хирургические инструменты и перчатки. Некоторые лекарства могут быть стерилизованы радиацией, как и определенные продукты. Самые важные свойства радиации представляют способность пройти через материю и вызвать в ее электрические изменения и ионизации, а образованы ионы вызывают радиобиологические изменения. Экспозиция к различному типу ионизирующего излучения может оставить последствия на организм. Если не существуют практические получения от радиоактивных материй и существующих радиаций, их производства и употребления не могут быть оправданы. Благодаря работе в международных организаций, которые прямо или косвенно включены в

радиологической защиты, стандарты защиты усогласованы по всему миру. Самые важные организации в данной области: ICRP (The International Commission on Radiological Protection) и UNSCEAR (United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation). Доза радиации выражена в Сивертима (Sv) т.е. mSv. Доза натурального фона за один год составляет по среднему около 2 mSv, но в некоторых регионах может быть на сто раз больше. Один рентгеновский снимок может вызвать показ 0,2-5 mSv. Доза для профессионалов не может быть выше 50 mSv в год, а годовая средняя доза за пятилетний период не должна перейти 20 mSv. За общее население данные дозы гораздо ниже и не могут перейти 1 mSv за 1 год. Для пациентов нет границ для доз по ICRP, пациенты принимают дозы, которые многократно превышают граничные дозы для населения. В радиотерапии дозы могут быть на 100 раз больше от границ для профессионалов. Получатель процедур и третманов должен быть выше риска и происхождения применяемых доз.

Ключевые слова: *радиоактивность, ионизирующее излучение, медицинская радиотерапия.*

НАТО АГРЕССИЯ В 1999. НА СР ЮГОСЛАВИЮ ВЫЗВАЛА ВЕЛИКОЕ ОБЛУЧЕНИЕ ВОЙСКА НА КОСОВО И МЕТОХИИ

Миряна Анджелкович Лукич

Вкратце: Текст показывает насколько были дозированы и подвергнуты к облучению бойцы СР Югославии во время НАТО агрессии в 1999 г., особенно бойцы моторизированных бригад, существующих на Косово и Метохии на албанско-югославской границе. Употребление боеприпасов с обедненным ураниумом ^{238}U , к котором добавлен и плутоний, на долгий срок загрязняет окрестность, воду и землю и вызывает у людей различные нарушения и болезни, т.е. онкологические. Ураниум представляет пирофоран металл, ядовитый, легко зажигаемый и радиоактивный. Его окиси частично растворимы в воде. После зажигания, боеприпасы освобождают радиоактивные аэрозольные частицы размера дыма, которые сгорают в соприкосновении с воздухом, вызывая у страдающих кратковременные

и долговременные нарушения. На Косово и Метохии во время НАТО агрессии на СР Югославию измерена большая радиоактивность. В метохийском краю радиоактивность была 1100 раз больше от природного. Войска Югославии во время войны была вложена под великими радиоактивными дозами, так что после войны между представителями войск были повышены заболевания, особенно онкологические, от которых многие умирали.

Ключевые слова: боеприпасы с обедненным ураниумом, повышенная радиоактивность, хемотоксичность, плутониум, облученность Войска Югославии, болезни, онкология.

ВОЕННЫЙ УЩЕРБ ВО ВРЕМЯ АГРЕССИИ НА СРЮГОСЛАВИЮ

Алек Рачич

Вкратце: НАТО агрессия произвела большие экологические ущербы по всему живому миру СР Югославии. Особенно вредны химические загрязнения вызваны бомбардировкой химических агрегатах и резервуаров ядовитой, тератогеной и мутагенной материи, которые длительно испортят воду и землю. Прямой материальный ущерб составляет 105 миллиард евро, которое НАТО должен заплатить гражданам Республики Сербии.

Ключевые слова: НАТО агрессия, последствия бомбардировки, химические загрязнения, генотоксины, материальный ущерб.

ОТРАЖЕНИЕ ТЕКУЩИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ НА ПРИМЕНЕНИЕ СОГЛАШЕНИЯ О ОБЩЕМ ОРГАНЕ ДЛЯ УТВЕРЖДЕНИЯ ПОСЛЕДСТВИЯ НАТО БОМБАРДИРОВКИ НА ЗДОРОВЬЕ И ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

Зорка Вукмирович

Вкратце: Соглашение между Министерством защиты окружающей среды, Министерством здравоохранения, Министерством обороны, а так же и Министерством просвещения, науки и технологического развития об основании Совместного органа для утверждения последствия НАТО бомбардировки по здоровью людей и окружающей среды подписано 12 июня 2018 года. НАТО предводители до сегодняшнего дня оспаривают последствия, особенно вредность применения боеприпасов с обедненным ураниумом. Свои положения обосновывают на Докладу ad hoc экспертной группы людей из 2001 года сформированном по требованию прокурора Гагского трибунала. В Докладе находятся только официальные положения миссии ОН, а доклад о употреблении боеприпасов с обедненным ураниумом на Косово и Метохия по позже опубликован, и кажется впечатление тако, что положение об обедненном ураниуме уже заранее условленно. Региональное загрязнение Балканах минимизировано, а государства Румыния и Болгария, которые были под сильной угрозой тогда не были членами НАТО, а по международном праву могли бы поднести требование для компенсации экологического ущерба. Сербия находится в окружении членов НАТО, только осталась Босния и Герцеговина без членства и ей ежедневно навязывают такое влияние. Это не единственная причина для оспаривания военного излучения потому, что НАТО остался в долгу компенсации не только всем жертвам в государствах где действовал, уже и своими ветеранами и участниками, так называемых военных миссий. Доказательство тому представляют итальянские солдаты, представители КФОР-а на Косово и Метохии. Роль КФОР-а сегодня очень значительна, а то что идет затяжка, а оперативная работа Общего органа обозначена как „весьма секретно“ можно толковать как уступок одержания восстановленного доверия между Альянсом и Республики Сербии. Решения приносит Правительство Республики Сербии, там где сформировалась Скупщинская комиссия с одинаковой задачей и она представляла демонстрацию хорошего сотрудничества с Итальянским парламентом без угрозы хороших отношений с НАТО. От данной

комиссии не могут ожидать предложения о защите права участников обороны границы Сербии в 1999 г. ни доказательства о причинно – следственной связи пользования обедненного ураниума и частых случаев онкологических заболеваний, что можно видеть из публичных сообщений председателя Комиссии, потому что их результаты недопустимы и с научной с юридической точки зрения.

Ключевые слова: НАТО, экологический ущерб, обедненный ураниум, последствия бомбардировки, КФОР, Общий орган для утверждения последствий НАТО бомбардировки.

ПАДЕНИЕ СОВОКУПНОГО ЧИСЛА СЕРБСКИХ ЖИТЕЛЕЙ В РЕСПУБЛИКИ СЕРБИИ И ВНЕ ЕЕ В ПЕРИОД ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

-Первая часть-

Слободан Мишович

Вкратце: После Второй мировой войны с 1948 по 2011. г замечены периоды роста и падения общего числа населений в Республике Сербии. Выраженный рост населений был в периоде 1991-2011 г. когда в состав входили и жители Косово и Метохии. Падение населений в Сербии связано с периодом 1991-2011 г. когда в общее число населений входили и жители центральной части Сербии и АП Воеводины²⁸. Из-за того необходимый анализ движения населений за каждый период, анализ по автономным краям в данных периодах. На движение общего числа сербских жителей Республики Сербии влияли два фактора: внешний и внутренний. Они многочисленны и влиятельны на совокупное движение сербского населения в Сербии и будут показаны отдельно. Как бы удалили причины падения числа сербских жителей в данный период, необходимо на государственном уровне найти определенные меры демографической политики. Настоящая ситуация неминуемо доведет до биологической регрессии сербского населения.

²⁸Жители Косово и Метохия в данный период не подписаны из-за бойкота переписи (1991 и 2002 г.) и нелегального отцепления Косово и Метохия от Республики Сербии в лице албанских сепаратистов.

Ключевые слова: *движение населений, число населений, переписи населений, натуральный прирост, биологическая регрессия населений.*

СЕРБСКО – ХОРВАТСКИЙ ДУНАЙСКИ СПОР – КОРНИ

Милош Петрович
Бранислав Хаджибойанич
Снежана Радонич

Вкратце: В процессе округления элементов государственности, Сербия и Хорватия столкнулись с нерешенной проблемой взаимной границы на Дунае. Две страны по-разному трактуют границы, что на практике создает определенные проблемы. Заглядывая в будущее, самой большой проблемой могло бы стать регулирование международного судоходства на Дунае и защита от наводнений. В этом тексте авторы попытались осветить некоторые историко-юридические обстоятельства, которые привели к этой проблеме. Работа базируется на анализе определенных, менее известных документов, а цель автора была предложить объективный взгляд, который мог бы быть полезен в процессе принятия окончательного решения по этому вопросу.

Ключевые слова: *Сербия, Хорватия, Дунай, граница.*

СОТРУДНИЧЕСТВО ПОЛИЦИИ РЕСПУБЛИКИ СЕРБИИ И КОРОЛЕВСТВА ИСПАНИИ В БОРЬБЕ ПРОТИВ МЕЖДУНАРОДНОГО ОРГАНИЗОВАННОГО КРИМИНАЛА И ТЕРРОРИЗМА

Райко Петрович

Вкратце: Текст занимается анализом сотрудничества между полицией Республики Сербии и Королевства Испании в сферах международного организованного криминала и терроризма. В последние годы улучшилась интенсивность сотрудничества и существуют конкретные результаты. Полиции обеих государств считают другую сторону стратегическим партнером с двумя причинами. Первая причина, испанская и сербская полиция совместно работают на сопротивлении к международному организованному криминалу, особенно когда идет речь о контрабанде наркотиков из Южной Америки в Европу. Вторая причина, и испанская и сербская полиция последних десятилетий натолкнулись с терроризмом на своей территории именно на сепаратистический терроризм и потому сотрудничество и обмен опытом очень важны, для них в данной области. В тексте будут подвергнуты анализу самые важные общие акции двух полиций, а также и различные междусобойно подписанные соглашения. Потом посмотрим и на рабочие совещания, которые две страны совместно организовали в Республике Сербии и в Королевстве Испании. Министерство внутренних дел Республики Сербии и их принадлежащие получали медаль несколько раз подряд от стороны испанского государства в результате видной совместной борьбы, достигнутой со своими испанскими коллегами. Вывод, полиция обеих сторон имеет за собой успешное сотрудничество, обе стороны выделяют, что существует возможность углубления их отношений в следующих периодах. В изготовлении текста будут использованы методы студии случая, метод компарации и анализа содержания документов.

Ключевые слова: *сотрудничество полиции, Республика Сербия, Королевство Испании, международный организованный криминал, терроризм.*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327.56

БЕЗБЕДНОСНИ ФОРУМ : научно-теоријски часопис / главни и одговорни уредник Митар Ковач. - Год. 5, бр. 1 (2020).- Београд : Евроазијски безбедносни форум, 2020-(Београд : Dis Public). - 25 cm

Полугодишње.
ISSN 2466-4448 = Безбедносни форум
COBISS.SR-ID 223673868

